

58824

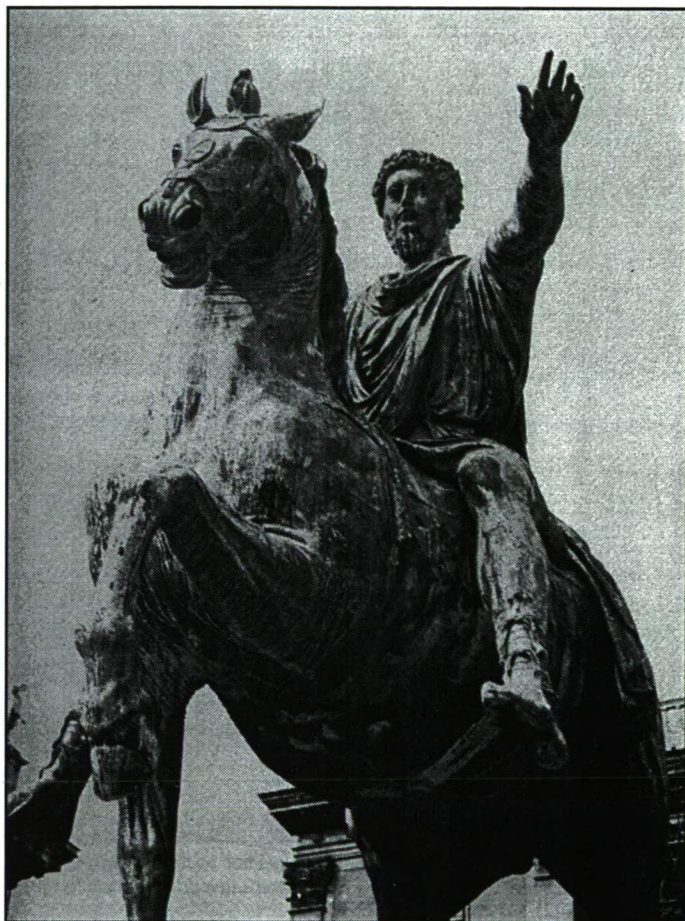
2009 JUL 15.

BELVEDERE

MERIDIONALE

A JGYTF TÖRTÉNÉSZHALLGATÓINAK LAPJA XI. évfolyam 1–2. szám

Marcus Aurelius, a sportmecénás

Maróti Egon cikke lapunk „Hajrá, Hellász!”
rovatában a 35–36. oldalakon olvasható

MCMXCIX
február – március

BELVEDERE

A JGYTF TÖRTÉNESZHALLGATÓINAK LAPJA

Főszerkesztő: DÖBÖR ANDRÁS

Főszerkesztő-helyettes: KISS GÁBOR FERENC

Főmunkatársak: JANCSÁK CSABA, NAGY TAMÁS

Szerkesztők: FORRÓ LAJOS, JAKSA HELGA, KOTECZKI ISTVÁN, PETHEŐ ATTILA

Munkatársak: BODNÁR TAMÁS, HEGYI GERGELY,

KOHÁRI NÁNDOR, PAPP GÁBOR

Terjesztés: MÉSZÁROS CSABA

A technikai szerkesztést ZÉKÁNY EDMUND PSZH. ÉS TÁRSA végezte

Számunk a Pro Renovanda Cultura Hungariæ Alapítvány

Diákok a Tudományért Szakalapítvány,

EMKE Kft.,

Felsőoktatási Programfinanszírozási Pályázat,

Aktív Tourist,

Nemzeti Kulturális Alap,

Magyar Millennium Emlékbizottság,

Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma,

Szegedi Kulturális Alap,

Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó,

Juhász Gyula Tanárképző Főiskola,

Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Hallgatói Önkormányzat,

Magyar Államvasutak Szegedi Területi Igazgatósága,

Magyar Történelmi Társulat Csongrád Megyei és Szegedi Csoportja

Vasúttörténeti Alapítvány,

és a Komárom-Esztergom Megyei Szuperinfó támogatásával készült.

Megjelenik tavasszal: február-március és április-május;

ősszel szeptember-október és november-december hónapokban.

A lap közöl tanulmányokat, interjúkat, ismertetéseket és kritikákat
a történelem és más társadalomtudományok tárgyköréből.

A főiskola Történettudományi Tanszékén megrendezett konferenciák
a BELVEDERE KISKÖNYVTÁR sorozatban jelennek meg.

Kiadja a BELVEDERE MERIDIONALE ALAPÍTVÁNY

Felclős kiadó: DR. SZEGFÜ LÁSZLÓ

A szerkesztőség címe: 6725 Szeged, Hattyas sor 10.

Telefon 62/456-090

Nyomás: BÁBA ÉS TÁRSAI KFT.

Megjelenik 750 példányban

Lapengedély B/KUL/523/SS1993.

ISSN 1217-3495

Tartalom

Referátumok

BÁNKI-NAGY ENDRE: Szent Benedek és a Benedek-rend korai századai	4
PAPP SÁNDOR: Német gyermekek nyaralása 1918-ban Magyarországon	7
KOHÁRI NÁNDOR: Mi a történelem? Gondolatok a történelemtől E. H. Carr könyve kapcsán	11

Hajdani vármegyéink

Bihar (VINCZE JÓZSEF)	15
-----------------------------	----

Parthlscum

MÉNESI GABRIELLA: A középkori Tápé	18
--	----

Balkane moj – Az én balkánom 9.

FORRÓ LAJOS: Ravna ti je Jugoslavija!	24
---	----

Megjegyzések

Ezernyolcszáznegyvennyolc, te csillag?! (JANCSÁK CSABA)	28
---	----

„Hajrá, Hellász!”

MARÓTI EGON: Marcus Aurelius és a görög versenysport	35
--	----

Antik

NÓTÁRI TAMÁS: Megjegyzések a férji hatalom történetéhez az ókori Rómában	37
--	----

Nevelés-történet

KATONA ESZTER: Néhány főbb német és magyar pedagógiai törekvés a XIX. században	44
CSÁSZÁR ZSUZSANNA: A magyar nyelv kötelező tanításáról szóló törvény (1879/XVIII. tc.) A Hon című újság tükrében	57

Hadak útján

KOTECZKI ISTVÁN: Német éjszakai vadászok a második világháborúban	87
BODNÁR TAMÁS: Volt egyszer egy Hajnal... Az Auróra cirkáló története	96

Messzelátó

„Szigorúan kritikusnak és őszintének kell lennünk önmagunkkal szemben Interjú Deák Ernő történésszel az ausztriai magyarok helyzetéről (ZAKAR PÉTER)	99
---	----

Pihenő

Engi József: Az autóbuszgyártás ipar- és technikatörténete	106
--	-----

„...még a régi öregöktű’ hallottam...”

JAKSA HELGA: Mit mond a kártya?	119
---------------------------------------	-----

Háztáji

MAKK FERENC: Etelközi magyarok francia forrásban	124
SZESZÉNYI KATALIN: A Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Könyvtári Központjának rövid története	129

Téka

GUIDO KNOPP: Ne féljünk Hitlertől! (Döbör András)	133
Rákosi Mátyás: Visszaemlékezések, 1940–56 (Rapajkó Tibor)	134

Anekdotalincs

Mi van a vasfüggöny mögött? (Adomazda: KISS GÁBOR FERENC)	136
---	-----

Bánki-Nagy Endre

Referátumok

Szent Benedek és a Benedek-rend korai századai

Szent Benedek 480 táján született Nursiában (ma Norcia), Umbria határában, az Appenninek között, nem messze egy római katonai úttól, amely Rómát az Adriai-tengerrel kötötte össze, a Via Salariától. Vespasianus császár is e hely szülötte volt, a kereszténység itt, a 3. században Folignói Szent Felicián prédikációi nyomán hódított tért.

Elemi ismereteit Nursiában szerezte. Szülei viszonylag jómódúak voltak, így fiukat – fiatal kora ellenére – Rómába küldték tanulni. Róma ekkor már hanyatlásnak indult, igazi politikai funkciót nem töltött be, hisz a Császárság székhelye Konstantinápolyban volt. Már falai sem nyújtottak védelmet, az 5. század folytonos barbár betöréseit csak Nagy Teodorik és minisztere, Cassiodorus 526-os békéje tudta megállítani. Az egyházon belül is pártoskodás tört ki a 498-as pápaválasztás miatt. Róma zavaros viszonyai nagy hatással voltak Benedek további életútjára. Róma „carpe diem” életformája iskolatársait is erkölcselenné tette, rossz tulajdonságaikat emelte ki. E semmittevés, élvhajzás nem vonzotta Benedeket, inkább a lelki élet megismerése érdekelt. Benedeket iskolái nem marasztalták többé Rómában. Úgy látta itt a hangsúly a formális képzésen, az á retorikán van. (Jogtudománnyal is foglalkozott Rómában. Ő volt az első, aki – a későbbiekben – tankönyvszerű szerzetesi szabálykönyvet írt.) Ezeken kívül a Város társadalmával sem volt megelégedve, úgy vélte: a főváros csábítása sok jellemet romlásba döntött már.

Ezen okok miatt dajkájával, Cyrillával, a szülőhazájában lévő Endife (ma Affile) helység templomába vonult. s rövid ideig e templom aszkéta közösségéhez tartozott. Nagy Szent Gergely pápa – Benedek életrajzírója – szerint, egy nevével összefüggő csoda miatt innen is tovább vonult. E döntése mögött valószínűleg a keleti szerzetesség túlzott szigora állhatott. Az Anio völgyében telepedett le, ahol három évig élt remeteként Sublacum (ma Subiaco) mellett.

A BENCÉS ANYAKOLOSTOR MONTE CASSINO HEGYÉN

A harmadik év végén elcsatangolt juhaikat kereső pásztorok találtak rá barlangjára. Nemsokára híre a Tivoli melletti Vicovaro szerzetesi közösséghez is eljutott, akiknek apátjuk nemrég halt meg, s kérték töltsse be a megüresedett posztot. Benedek nem akarta ezt elfogadni, mert kedvezőtlen értesülései voltak a szerzetesekről, de rábeszéltek, így elfogadta. Megkísérelte kolostori fegyelemre szoktatni a barátokat. Mivel eddig igen világias életet éltek és ebben eddig senki és

semmi nem szabott határt nekik, nem igazán szívlelték meg Benedek elveit. Különböző módokon akarták őt félreállítani, de soha sem sikerült. Végül Benedek elégette meg, hogy folyton életére törnek, visszatért remetebárába.

Meglátta, hogy szabályok nélkül egy szerzetesi közösség sok veszélyt hordoz magában, ezenkívül a keleti szerzetesség szolgai átvétele nyugaton az eltérő életvitel, időjárás stb. miatt nem lehetséges. Szükséges egy a nyugati állatokhoz idomuló szerzetesség létrehozása.

Egy idő után szükségét érezte, hogy kilépjen remetei magányából, önnevelését a világból menekülők és a körje seregloők vezetése váltsa fel. Subiaco szerzetesei újra felkeresték és felkérték, hogy vezesse őket. El is vállalta a megbízást, ám – lehet, hogy taktikai okokból – tizenkét kolostorba osztotta szét őket. Ezen kolostorok tekinthetők a későbbi Monte Casinó-i és európai kolostorok előképeinek, itt kristályosodott ki szabályrendszerük illetve a rendházon belüli hierarchia is. (A tizenkét kolostor élén Benedek állt, novíciusainak képzését magának tartotta fenn.

A környékbeli apát, Florentinus irigykedve nézte szerzetesi közösségének fejlődését. Megpróbálta megmérgezni, de Benedek hamarabb rájött szándékára, minthogy ártani tudott volna neki. Testvéreivel a Via Latina mellett lévő Monte Casino hegyhez érkezett, ott szerette volna felépíteni apátságát. Casinó városának vezetősége felajánlotta az építkezés helye számára a volt Apolló–Jupiter szentélyt és az erdő egy részét. 529-ben hozzá is látott, hogy szerzeteseivel felépítse rendjének első kolostorát.

Rendi alkotmánya paternitásra épült, az apát atyai hatalma kiterjedt minden külső és belső dologra, a közösséget érintő minden kérdésre. Lehetőséget adott a rend tagjainak a közösség dolgaiba való hozzászóláshoz. (Kisebb jelentőségű ügyekben, azonban elegendő a seniorsnek, öregek tanácsának véleménye.)

A rend szervezeti felépítése a következőképpen alakult: Egy-egy csoport vezetője a dékán, aki 10 ember irányítója, a dékán mellett az előljáró (praepositus) vagy a perjel (prior) áll. Két senioruk egyike a pincemester vagy házgondnok (cellerarius), aki a ruházatról, élelemről, az öregek, betegek ápolásáról, gondozásáról, vendégek ellátásáról és a szegények segélyezéséről gondoskodott, másika a szerzetesjelöltek (novíciusok) oktatásáról gondoskodó. (A szerzetesi kötelékbe való bejutás egy évig tartott.)

Benedek életének további részét a Monte Casinó-i apátságban töltötte, itt halt meg 547. március 21-én.

Szent Benedek regulája sorsfordító a nyugati kereszténység történetében. Sokan a római törvényalkotás remekének tartják, bár nem apriorisztikus mű, mégis a jól szervezett

szükségletek megfigyeléséből született logikus elrendezettségű, nem irodalmi jelleget magán viselő mű. (Több, a bencés regula megszületéséig készült szabályzat irodalmi jelleggel büszkélkedhet, de nem törvény formában íródott.)

A benedeki regula újításai; megszüntette a keleti típusú remeteszerzetességet, melyek egymástól való elszigeteltségükben nem tudtak a kultúra hordozói lenni, felszámolta a szerzetesek önkéntes vándorlását és áthelyezését, helyette az állandóságot (a stabilis loci-tette követelménnyé.) Így a szerzetesek számára a kolostor tényleges biztonságot nyújthatott, a szerzetes érdeke volt munkáját jól végezni, hisz biztos lehetett benne, hogy az neki fog hasznót hajtani. Belátta: a túlzott szigor (mint Szent Pachonius regulájában) nem vezet eredményre, ezért igyekezett rendjének életmódját nyugati ember számára is elfogadhatóvá tenni (pl.: nem követelte meg a keleti rendeknél megszokott aszkézist.)

Reguláját 73 fejezetben írta meg, melynek tematikai csoportosítása a következő:

1. szerzetesi társadalom,
2. aszkézis,
3. imádság,
4. munka,
5. a kolostor igazgatása,
6. az emberek megjavítása és büntetése,
7. a külvilággal való törődés

Alapelve: Ora et labora! – azaz: imádkozzál és dolgozzál!

Első Nagy Szent Gergely pápa (590–604) a rendet nagy feladattal, a misszionálással látta el. Ehhez nem rendelkezett az egyház elegendő pappal és püspökkel, a bencés rendet kérte fel erre. Ebbéli feladatukat el is látták, amit az alábbi nevek is bizonyítanak: Canterburyi Szt. Ágoston Angliában, Szt. Kolumbán, Szt. Patrik Írországból és Skóciában, Szt. Ansgar Skandináviában, Szt. Adalbert a cseheknél, Szt. Gellért és Szt. Mór a magyaroknál, Szt. Bonifác a németeknél térített.

Benedek életrajzát Nagy Szent Gergely pápa *Dialógusok* című művében írta meg. Rendjének megújítása Petrus Venerabilis (1122–1156) a clunyi reformmozgalom megindítójának nevéhez fűződik. Centralisztikus törekvéseit a citeaux-i (lat.: Cistercium) szerzetesek, a ciszterciták reformálták meg. Bevezették a föderatív szervezetet. A Monte Cassinó-i apátságot a 7. században a longobárdok, 994-ben a szaracénok rombolták le. 1066–1071 között újjáépítették. 994 és 1071 között a fleuryi rendházba költöztették, a Loire-menti bencés apátság nevet adták épületüknek. Végül 1944-ben a visszavonuló német–olasz csapatok mint stratégiai fontosságú pontot felrobbantották.

Bibliográfia

- ☞ FÉLEGYHÁZI JÓZSEF: *Egyház a korai középkorban*. Bp., 1967, Szent István-társulat.
- ☞ PUSKELY MÁRIA: *Szerzetesek*. Bp., 1990, Zrínyi Nyomda kiadója.
- ☞ DIÓS ISTVÁN (szerk.): *A szentek élete*. Bp., é. n., Szent István-társulat.
- ☞ MARCHAND, PIERRE (sorozatszerk.): *Lovagvárak és gótikus katedrálisok*. Bp., 1994, Larousse – Officina Nova.
- ☞ CHRYSAL, DAVID: (szerk.): *Cambridge enciklopédia*. Bp., 1992, Magyar Hírlap.

Papp Sándor

Német gyermekek nyaralása 1918-ban Magyarországon

Minden cikknek megvan a maga története. Az alábbi rövid visszaemlékezést és forrásközlést egy baráti levél indította el a maga útjára, amelyben az alább szereplő Kurt Jäpel fia, Frank Jäpel megkért, hogy küldjek neki Alsó-Ittebe¹ községről adatokat, mivel idős édesapja (aki most 92 éves!) az első világháború utolsó évében kisgyerekként néhány szep hetet töltött itt. Levelében mellékelte az alább bemutatásra kerülő dokumentumok és fényképek másolatait, mint az akkori utazás relikviáit. Bár az általam kutatott korszak igen messze esik az első világháború eseményeitől, mégis vállalkozom e dokumentumok közrebocsátására. Nem célom, hogy részletekbemenően vizsgálat alá vegyem a kérdést, ezt az esetleges érdeklődőkre hagyom. Csak annyit szeretnék elérni, hogy történetírásunkban nyoma maradjon annak, hogy a háborús összeomlást közvetlenül megelőzően hazánk szegénysorsú és leromlott fizikai állapotban lévő gyermekeit látott vendégül Németországból. Két szempont is vezérelt eközben: az egyik az, hogy az újabb korok történetét vizsgáló kutatásoknak igen fontos iránya a még élő kortársak visszaemlékezéseinek összegyűjtése és ezek összevetése a „hivatalos forrásokkal”. Az alábbiaknak pedig az a tény külön is aktualitást ad, hogy az elmondásra kerülő események éppen *nyolcvan éve* történtek.

Egy kérdőívet állítottam össze, és az eredeti tervem az volt, hogy az elküldött kérdések alapján egy interjú születik Kurt Jäpellel, amelyet hangszalagon juttatnak el majd hozzám. Ehelyett azonban írásbeli választ kaptam, amit magyarra fordítva alább közlök. A levél eredeti tartalmát meghagyva csak az elbeszélő személyét változtattam meg. A rövid beszámoló tartalmát nem kívánom elemezni, hiszen az magáért beszél. Csak két dologra kívánom felhívni a figyelmet:

a) Magyarország gazdasági helyzetének „értékelését”, a szinte kánaáni állapotokat idéző leírást a történetírás eredményeivel összevetve a különbség igen figyelemreméltó! A tízkötetes *Magyarország története* vonatkozó részében a Monarchia teljes gazdasági bukásáról olvashatunk. Ezen belül hazánkban is súlyos mezőgazdasági ellátási gondok jelentkeztek, néhol éhezett a lakosság.² Nem kétséges azonban, hogy még ilyen viszonyok között is sokkal jobban élhetett Magyarország, különösen a Temesvidék lakossága, mint a németországi városok polgárai.

b) A másik figyelemre méltó elem számomra annak a szervezetnek és működésének

¹ „Ittebe: 1. Magyar-I. nagyközség Torontál v[ár]megye párdányi j[árás]ában, (1891) 2243 magyar lak[os]. 2. Szerb-I. nagyközség uo. (1891) 4802 szerb lakos.” *Pallasz Nagy Lexikona*. 9. köt., 752. p. Alsó-Ittebe az idézett Magyar-Ittebével azonos.

² *Magyarország története VII/2. (1890–1918)*. Szerk.: HANÁK PÉTER–MUCSI FERENC. Bp., 1988. 1189–1191. p.

a megismerése volt, ami a háború alatt a szegény és beteg gyermekek ellátásával és felerősítésével foglalkozott. Úgy vélem, ez fontos adat lehet a kor szociális-segélyező szervezeteinek a történetéhez.

A mellékelt dokumentumok közül a másolatban közölt iratoknak csak a magyar fordítását készítettem el, kivételt téve azzal a levelezőlappal, amelyet a kis Kurt Jäpel a szülőknek küldött az Alsó-Ittebére való szerencsés megérkezés után, melynek német szövegét is mellékelem.

Kurt Jäpel visszaemlékezése az 1918. évi magyarországi üdülésről

Már 1918 előtt létezett egy bizottság, amely a városi gyermekek vidékre való kiküldésével foglalkozott. Kurt Jäpel például már 1917-ben hat hetes nyári szabadságot töltött egy táborban az Érchegeységben (Erzgebirge). A fenti bizottság együtt dolgozott a Szociális (Sozialamt) és a Jótékonyági hivattal (Fürsorgeamt). Szociálisan nehéz helyzetben lévő, illetve beteg gyermekeket választottak ki. Kurt Jäpel korához képes túl kicsi és túl sovány volt. Az eredeti tervek szerint 1918-ban a gyerekeknek a Keleti-tengerhez kellett volna utazniuk, de mivel az ellátás Németországban nagyon rossz volt, Magyarországra küldték őket. Ez teljes egészében szünidei jellegű tartózkodást jelentett, nem kellett iskolába menniük. A cél az volt, hogy a gyerekek összeszedjék magukat, és végre valahára rendesen egyenek. Egész Szászországból érkeztek, egy különvonattal utaztak, amit Drezdában állítottak össze. A vonat Brünnön, Pozsonyon, Budapesten, Szegeden és Temesváron át érkezett meg Párdányba. A gyerekek az üdöhelyeken, a padlón és a csomagtartó hálóján aludtak. Mivel Kurt Jäpel nagyon kicsi volt, ő is a csomagtartó hálóján töltötte éjszakáit.

Az első este tévedésből valaki meghúzta a vészféket, és a vonat hirtelen megállt, de nem történt semmi baj. Az utazás nagyon sokáig tartott, mert a szerelvénynek gyakran kellett várakoznia, hogy a katonavonatokat előre engedje. Kurt bácsi különösen Budapestre emlékszik, ahol először kaptak igazi fehér kenyeret. Németországban ebben az időben már csak répából készült ún. „Rübenbrot” létezett. A gyerekekről minden állomáson gondoskodtak. A településeket nem láthatták, mert nem volt szabad elhagyniuk a szerelvényt. Temesvár után szétosztották őket a falvakban. Kurt bácsi egy csoporttal Párdányba került, és onnan parasztszekerekkel szállították őket át Alsó-Ittebére. Az egész falut összehívták az előjáróságon, ahol az asszonyok kiválasztottak maguknak egy gyermeket. Kurt bácsi először egy olyan családhoz került, amelyik csak magyarul tudott. Néhány nap múlva azonban átkerült egy másikhoz, amelyik németül is beszélt.

Pontosán emlékszik arra, hogy gyakran jártak a Béga hajózási csatornára fürödni. A környékben kirándultak, sokat játszottak és kellőképpen felerősödtek. Mindennél előbbrevaló volt az, hogy igazán jól érezték. Például sütemény Németországban már régóta nem létezett. A gyerekek erről a területről nem érzékelték a háborút. Nagyon jól érezték magukat. A nevelőszülei minden kívánságukat teljesítették és befogadták őket a családba. Különösen az tetszett nekik, hogy ismét tejet ihattak és vaját, húst, kolbászt és szárnyasokat ehettek. Ezeket a dolgokat Németországban már csak különösen nagy nehézség árán lehetett beszerezni. Kurt bácsi október 5-én indult vissza és négy nap múlva, 10-én ismét Drezdában volt. Eredetileg nyolc hetet kellett volna Magyarországon tölteniük, de a háború végének közeledtére hamarabb haza kellett térniük. Kurt bácsi az édesapján keresztül tudott arról, hogy Drezdában zavargások voltak, a rendőrök rátámadtak a munkásokra. Édesapja mint asztalos tagja volt a Szociáldemokrata Pártnak. Novemberben egy demonstráció után egy bizonyos Nehringet lelöktek az Elba hídjáról, aki bele is fulladt a vízbe.

Mellékletek

A)

Utazás Magyarországra

Az Önök gyermekének a magyarországi utazáshoz 1918. augusztus 28-án szerdán pontban este 11 órakor kell a főpályaudvar kupolatermében megjelennie. Magával hozandók: 10 márká utiköltség és némi zsebpénz, három napi élelem, egy font cukor, erős és meleg ruha és cipő, egy gypajutakaró.

Ezeket a holmikat egy kis csomagban (hátizsák, kis koffer, egy kis kartondoboz) helyezze el. Kerüljön a nagy útikosarat, nagy bőröndöt és hasonlókat.

Jótekonysági hivatal

A zsebpénzt osztrák fémpénzben vigyék magukkal, amivel minden bankfiók rendelkezik.

B)

Csoport szám: VI.

Vasútállomás: (üres)

Kerület: (üres)

Szálláshely: (üres)

Bizonyítvány

(helyi bizottságok tájékoztatására, rendőrségi bejelentkezésre és mint az iskolai átirányítás bizonyítványa alkalmazható)

1. A gyermek családi- és keresztnév: *Kurt Jäpel*
2. A gyermek születési ideje és helye: *12 éves (!)*
3. A gyermek vallása: *evangélikus-luteránus*
4. A gyermek lakóhelye: *Drezda*
5. A szülők neve, állása és lakóhelye: *Jäpel, asztalos, Rethelstraße 25.*
vagy az ő törvényes képviselője: *(üres)*
6. Adatok a gyermek eddigi iskolalátogatásáról: *Drezda, 42. Körzeti Iskola II. oszt.*
Magaviselet I.
(Helység, osztály, teljesítmény, magaviselet): *K. Schlegel, osztályfőnök*
7. Az iskolalátogatástól való távolmaradás ideje: *8. 20. (Aug. 20.) 8 hétre*

8. Kinél lesz a gyermek elszállásolva: (üres)

9. Bizalmi: (üres)

Drezda, 1918. 8. 15.

Bizottság a „Városi Gyermekek
vidékre küldésére”

C)

[Levelezőlap]

Abs: Kurt Jäpel, Tisch Sándorné

110 sa harsos Also Ittebe Torontal megye
Ungarn

Herrn Hermann Jäpel

Dresden N 31

Rethelstraße 25 Deutschland

Liebe Eltern!

Am Sonnabend früh 1/2 8 Uhr sind wir in Pardany angekommen. Von hier aus sind wir nach Also Ittebe mit einem Bauerwagen gefahren ungefähr eine Stunde. Mir gefällt es hier sehr gut. Am Sonnabend Mittag meine Pflegemutter gleich Kuchen gebacken, der hat gut geschmeckt. Ich will schließen mit herzlichen [!] Gruß Euer Kurt

Fordítás:

Feladó: Kurt Jäpel, Tisch Sándorné

Alsó-Ittebe, Hársas u. 110. Torontál megye, Magyarország

Hermann Jäpel úrnak

Drezda N 31.

Rethelstraße 25 Németország

Szeretett Szüleim!

Szombaton reggel fél nyolckor érkeztünk meg Párdányba. Innen Alsó-Ittebébe egy parasztszékén utaztunk körülbelül egy órát. Nagyon jól érzem magam. Nevelőanyám már szombaton délre kalácsot sütött, ami nekem nagyon ízlett. Szívből jövő üdvözzellettel fejezem be.

A Ti Kurtotok

Erzeugnis-Dr. Herkunft:
Papier: Herkunftsgesamt:

Ausweis

(zur Revisionsnahme für die Grisausschüsse, zur polizeilichen Nachschau und als Schutzüberweisungszeugnis bestimmt.)

1. Familien- und Vornamen des Kindes: Kurt Jäpel
2. Geburtsort und -Zeit des Kindes: 12.7.
3. Religion des Kindes: ev. luth.
4. Wohnort des Kindes: Dresden
5. Name, Stand und Wohnung seiner Eltern: Jäpel, Kurt, Rethelstr. 25.
oder seines gesetzlichen Vertreters:
6. Angaben über den bisherigen Aufenthalt des Kindes: Dresden, 12.7.18. 12.7.18. 12.7.18.
(Ort, Name, Wohnort, Verhältnisse?)
7. Dem Schutzbefehl besteht auf die Zeit: 20. 8. 1918. auf 5 Wochen
8. Das Kind wird untergebracht bei:
9. Wohnort:

Dresden, den 15. 8. 1918.

Beim Dr. v. W. 1918.

Der Ausweis für die Entsendung von „Gefährdungen auf Land“.

Beim Dr. v. W. 1918.

Liebe Eltern!

Am Sonntag früh 1/2 8 Uhr sind wir in Pardany angekommen. Von hier aus sind wir nach Alsó-Ittebe mit einem Bauerwagen gefahren ungefähr eine Stunde. Mir gefällt es hier sehr gut. Am Sonntag Mittag meine Pflegemutter gleich Kuchen gebacken, der hat gut geschmeckt. Ich will schließen mit herzlichen [!] Gruß Euer Kurt

LEVELEZŐ-LAP

Kurt Jäpel
Alsó-Ittebe
110 sa harsos
Also Ittebe
Torontal megye
Ungarn

Herrn
Hermann Jäpel
Dresden N 31
Rethelstraße 25
Deutschland

FELÜL AZ UTAZÁSI ENGEDÉLY,
ALUL JÄPEL LEVELEZŐLAPJA LÁTHATÓ

Kohári Nándor

Mi a történelem?**Gondolatok a történelemről E. H. Carr könyve kapcsán**

Carr könyvében¹ nem csupán a címben megjelölt fogalmi tisztázást tekinti megoldásra váró problémának, hanem a történelem kutatása során felmerülő valamennyi lényeges kérdéskört taglalja. Gondolatai az alábbi kérdésekben összegezhetők: szert tehetünk-e objektív történelmi ismertekre; tudomány-e a történelem; miben áll az objektív történés; melyek a történelmet meghatározó tényezők?

A címadó kérdésre elvileg válaszolhatnánk azt, hogy minden múltbeli fizikai vagy szellemi történésre vonatkozhat, melyek egyszeriek és nem megismételhetők (szemben például a bármikor lejátszható fizikai vagy kémiai reakciókkal). Ez így azonban túlságosan tág, feldolgozhatatlan adathalmazt eredményez, amiből fontosságuk, jelentőségük okán emelkednek ki a történelmi tények kisebb körei, vagyis „...a történelem (történettudomány) tárgya bizonyos időben egyszer megjelent (egyéni és társas) élet azon megnyilvánulásainak fejlődése, melyeknek valamely kultúrárték szempontjából közvetett vagy közvetlen jelentőségük van.”² Kérdéses, hogy ezt mennyire lehet egzakt módon vizsgálni, a történelmi mű szemlélője mennyire képes mindezt mindenkor helytálló tárgyilagossággal megjeleníteni, hiszen mint Carr is megállapítja: „...a történész olyan tényeket talál, amilyeneket keres. A történelem nem más, mint értelmezés.”³ Az értelmezés pedig jórészt az értelmezőtől függ, és mivel a jelent szeretjük mindig meghosszabbítani a múlttal, minden valamirevaló filozófiai vagy politikai irányzat, a történetírásban önmagát megjeleníteni képes társadalmi csoport megírja a maga különböző történelmeit – ugyanarról a múltból. Persze ez az értelmezés – megítélésem szerint Carr szándékától függetlenül – a történelem ókori és középkori fölfogásához áll közelebb, amikor a történetírást művészetnek tekintették.

Fölvetődik a kérdés, hogy mindez nem veszélyezteti-e a történelem tudományos ismérveit, nem válik-e túlideologizálttá a szakma, és a szintézis megteremtésének természetes igénye nem csap-e át figyelemfelkeltést hajszoló egyénieskedésbe, túlzó áleredetiségbe. Könnyű belátni, hogy a holocaust-tagadó francia revizionistáktól Daniken „professzoron” át Krisztus román származását vallókig elég tág az a kör, akik már érzelmi ideológiai indítékoktól vezérelve a történettudomány módszertani követelményeinek sem tudnak megfelelni. Ez persze a tudományos életből való kirekesztődést vonja maga után, de ezen szerzőknek – vagy legalábbis jelentős részüknek – nem is az intézményi elismerés, hanem az eladott példányszám növelése a fő cél. Mivel egyfajta tudományos köntösbe bujtatott szórakoztatás az egyik cél, ezért komoly szakmai munkák a könyvpiacra nem képesek versenyre kelni velük. Ugyanakkor éppen ez a tömegekre gyakorolt esetleges

hatás az, ami mindenképpen állásfoglalásra és az effajta vélekedésekkel, művekkel való komolyabb foglalkozásra kell, hogy kényszerítse a történészeket.

Egy valamiről azonban a tudományos igényű kutatás semmiképpen sem mondhat le: a vizsgált emberek cselekedeteinek, szemléletmódjának és mögöttes szándékainak kellő empátiával történő megértéséről. Ez a felismerés legfőleg csak a spanyolviasz újdonságával hathat, hiszem már a legelső, a történettudomány elvi alapjairól szóló műben is felvetődik, hogy a történetíró számára az egyik legfontosabb probléma „...a civilizációban előforduló jelenségek igazi természetének a nem ismerete. Minden eseménynek, akár valami lényegből fakad, akár valami cselekedet eredménye, meghatározott természete van, ami éppen úgy vonatkozik lényegére, mint akcidentális jelenségeire. Ezért ha a kutató tisztában van az események természetével, a (valóban) létező körülményekkel és azok szükségszerűségeivel, és ismerete segíti őt abban, hogy alaposan megvizsgálja a híradást és megkülönböztesse az igazat a hamistól. Ez hatékonyabb a vizsgálatban minden egyéb felmerülő módszernél.”²⁴

A történelmet meghatározó tényezők közül tehát az egyik legfontosabb maga a jelen, mert a jelen tudatának jelentős szerepe van a múlt megismerésében. A történész személyes felfogása már a forrásoknak a múlt és a jelen közötti idő csökkenésével mind kezelhetetlenebbé váló adattömegének megszürésénél és a történelmi tények kisebb körének megállapításánál kimutatható. Azon esetekben, amikor a rendelkezésre álló források csekély számára szokás hivatkozni, éppen az újabb szempontú átgondolások, szintézisek azok, amelyek képesek az új megvilágítású múltról valamit mondani, biztosítva ezáltal a történettudomány fejlődését.⁵

A történész személyétől függetlenül vajon mennyire alapvető jelentőségű az egyén szerepe a történelem formálásában? Két élesen szembenálló nézet küzd egymással: a történelem individualisztikus és kollektivistikus fölfogása. A történelmi individualizmus filozófiai megalapozását Nietzsche végezte el, aki a jelentős történelmi személyiségekben az Übermensch előképeit látta. Viszont a múlt meghatározónak tekintett nagy alakjainak fellépéséhez is szükség volt a megfelelő helyzetre, a megfelelő háttérre és fogadó közegre, amit nem kis részben maga a kortárs tömeg biztosít. Ezen kompromisszumos, az egyéni mozgásteret a korszak társadalmi és gazdasági viszonyainak keretei között megengedő, de a tömeg szerepét is kiemelő értelmezésen szalad túl a történelem kollektivistikus fölfogása, az egyén történelemalakító szerepének teljes tagadásával. Mindez oda vezet, hogy bizonyos francia történészek szerint, ha Napóleon elesett volna Toulon ostrománál, akkor legalább három-négy tiszt is képes lett volna helyébe lépve napóleoni életmű véghezvitelére.

Rátérve arra, hogy mi határozza meg a történelem menetét, szintén egymásnak ellentmondó, tradicionális iskolákkal és válaszokkal találkozunk. A materialista nézőpontból a társadalom gazdasági struktúrája a meghatározó, olyan objektív és általános gazdasági folyamatokkal, melyek kikerülhetetlenek. Ebből következik, hogy a jog, a vallás, a tudomány nem rendelkezik önálló fejlődéssel, hanem ezek csak a mindenkori termelési módok szellemi visszatükröződései. Marx szerint a gazdasági szerkezet változása vezet a jogi és ideológiai formák átalakulásához és az ezeket kísérő szociális változásokon keresztül jutunk el az osztályharchoz, ami a „történelem motorja”²⁶.

Ettől gyökeresen eltérően láttatják a történelmet az idealista társadalombölcselek. Herder, Kant, Fichte, Humboldt, L. Ranke, Spengler gondolataiból állítható össze az az irányzat, amely alapvetően szellemi hatóerőknek tulajdonítja a történelmi változásokat. Ez lehet a humanitás (Herder), a szabadság (Fichte) vagy a filozófia (Spengler). Jellemző lehet

erre a világlátásra Goethe azon gondolata, mely szerint a világ és az emberiség történetének egyedüli és legmélyebb tárgya, melynek minden egyéb alá van rendelve, mindenkor a hitetlenség és a hit küzdelme marad. Oswald Spengler az általa vizsgált és elkülönített kultúrköröket önálló életet élő organizmusoknak tekintette, annak minden biológiai analógiáját alkalmazva. Hét kultúrát különített el: antik, egyiptomi, nyugat-európai, arab, kínai, indiai, maja. A világtörténelem feladata – szerinte – nem más, mint e kultúrák struktúrájának megszerkesztése. Minden kultúrának egy-egy lélektípus felel meg, melyek mindegyike másként fogja föl a világot.

Módszertani okokból mindenképpen szükséges a struktúra fogalmának – még ha nem is teljesen pontos, de legalább hozzávetőleges – körülírása, elválasztva a modellt, a struktúrát az eseményektől. A történelmi események egyediségével és egyszerűségével szemben s struktúrák tér- és időbelisége jóval kiterjedtebb, és az események háttérben olykor meghatározó, olykor csak befolyásoló erőkként bontakoznak ki. Éppen emiatt a struktúra – J. Kocka kifejezőmódjával élve – nem elmesélhető valami, tehát nem a szó klasszikus értelmében vett történet. Így a hagyományos leíró eseménytörténet mögött kirajzolódik a struktúrák története.

A történelmi hatóerők mibenlétében és nagyságában lehet, hogy soha nem fog nyugvópontra jutni a vita, de úgy vélem, mindenki számára elfogadható Carr meghatározása a történelemtudomány feladatát illetően. „Képessé tenni az embert arra, hogy megértse a múlt társadalmát és segíteni neki abban, hogy kezelni tudja a jelen társadalmát – ez a történetírás kettős funkciója.”⁷

A történelem ok-okozati összefüggéseinek vizsgálatánál két tényezőt tartok mindenképpen kiemelendőnek. Az egyik a Carr által is leírt axióma, miszerint mindennek oka van; a másik a történész személyes hozzáállása az összefüggések rendszerének megállapításához. Mivel az ember hajlamos saját ítéletének, koncepciójának egyedüli abszolút igazságként való kikiáltására, éppen ezért – megítélésem szerint – felelősségteljes történész csak azt mondhatja: ez így is történhetett. Természetesen ez nem a nyilvánvaló tények közlésére, hanem a rendszeralkotásra vonatkozik, amit kellő tudományos alázattal érdemes csak művelni.

Végezetül a kötet szembesít azzal a kérdéssel is, hogy van-e haladás a történelemben. A ciklikus elméletek hívei szerint nem beszélhetünk haladásról, de még mielőtt nyilatkoznánk a haladás mibenlétéről, nem árt tisztázni azt az értékrendet, ami alapján különböző szinteket állapítunk meg és értékeliük a múltbeli folyamatokat. Korunkban különösen az előállított javak minőségi és mennyiségi növekedése kap kiemelt hangsúlyt, párhuzamosan a tudományos és technikai fejlődéssel. Idealista körökben a technikának pusztán csak eszköz mivoltát hangsúlyozzák és értékmérőként etikai vagy esztétikai normákat állítanak fel.⁸ Egy biztos, a történeti fejlődés – ha van – bizonyos értékek fokozatos megvalósulását szolgálja, de ezeknek az alapvető értékeknek a meghatározása kívül esik a történelemtudomány feladatkörén.

Zárszóként talán Epiktetosz mondása a legmegfelelőbb: nem a tények, hanem a tények felfogása mozgatja az embereket.

Jegyzetek

- ¹ CARR, E. H.: *Mi a történelem?* Bp., 1995, Osiris.
- ² KORNIS GYULA: *Történetfilozófia*. Bp., 1924, Atheneum, 7. p.
- ³ Carr: i. m. 22. p.
- ⁴ IBN KHALDUN: *Bevezetés a történelembe*. Ford.: Simon Róbert., Bp., 1995, Osiris, 96. p.
- ⁵ Erről László Gyula így ír *A „kettős honfoglalás”* előszavában: „Általában az a felfogás, hogy csak ‘biztosan kielélt’ eredmények valók nyilvánosság elé. Nem rombolni szeretnénk azzal, amit mondok, hanem építeni, hogy hogyan is állunk azokkal a »biztos« eredményekkel például a régészetben? Jó, ha egy-egy ilyen eredmény 10-20-30 évig nem másul meg, megállapításaink általában még rövidebb életűek. Új s újabb ásatások, szemléletünk megváltozása maga után vonja a »biztos« eredmények elavulását is. Semmiképpen sem érzem haszontalannak, ha az ember szabadon elmondja gondolatait, amelyek az anyag tüzetes vizsgálata során keletkeztek, mert könnyen lehetséges, hogy olyan árnyalatokra is figyel, amelyek az összefoglaláskor elsikkadnak, később azonban éppen az új megfigyelések kapcsán megnő jelentőségük. Az a gyanúm, hogy e műfaj hiányában igen-igen sok értékes gondolat ment veszendőbe, amelyek nem jutottak el a ‘bizonyosság’ igényével kilúgozott semleges, szinte közömbös – sokszor sajnos unalmas – szövegekbe. Valami olyanra gondolok amiről Werner Heisenberg ír könyvében, őszintén bevallván, hogy az atomfizika kialakulásában milyen nagy szerepe volt azoknak a kötetlen baráti beszélgetéseknek, amelyeket e tudomány művelői otthonaikban, laboratóriumaikban vagy éppen a szabad természetben tett sétáik alkalmával folytattak.” Lásd LÁSZLÓ GYULA: *A „kettős honfoglalás”*. Bp., 1978, Magvető, 15–16. p.
- ⁶ Ennek fényében különösen cseng, hogy Oroszország magukat marxistának tekintő forradalmárai az öntörvényűségre fittyet hányva láttak neki a történelem „sarkából kidöntésére”.
- ⁷ Carr: i. m. 51. p.
- ⁸ Az erkölcsi értékrendek nem föltétlenül idegen testként jelennek meg a társadalmi fejlődés kérdésében, hiszen sokszor lefordíthatóak az adott történelmi struktúra határfokát, távlati esélyeit firtató nézőpontokká. Például az egyenlőség elvont eszméje megjelenhet úgy a történész munkájában, hogy egy korszak vagy társadalom milyen széles körben és miként képes biztosítani a javaknak a tömeg számára többé-kevésbé kielégítő elosztását, hiszen ez húsbavágóan érintheti az adott formáció fennmaradását.

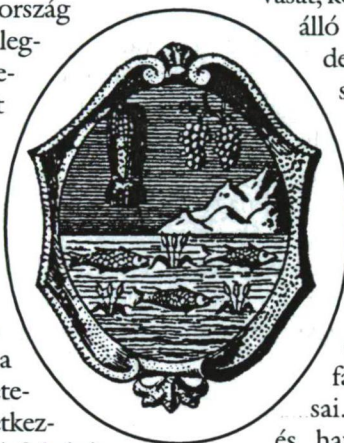
Bihar

Hajdani vármegyéink

A századforduló földrajzi-gazdasági viszonyai

Bihar vármegye Magyarország harmadik, a tiszántúli terület legnagyobb vármegyéje volt. Területét, amely 10961 km² tett ki, északon Szatmár-, Szabolcs-, Hajdú-, nyugaton Békés-, délen Arad-, keleten Torda-, Aranyos-, Kolozs és Szilágy megye határolta. Nyugati részének tengerszint feletti magassága nem haladja meg a 100 métert. A síkságot a Berettyó, a Sebes és a Fekete-Körös öntözi, ami ennek következtében igen termékeny. A lassú folyású folyók helyenként mocsárrá változtatják a területet (Sárrét), ám nádasai biztosítják a megélhetést az itt élők számára. Az alföld kelet felé haladva fokozatosan emelkedik, míg dombságból a Bihar- és a Réz-hegységbe emelkedik. A Bihar-hegység volt Magyarország egyik legnevezetesebb, természeti szépségekben, barlangokban, ásványkincsekben bővelkedő hegysége. Legmagasabb pontja a Nagy-Kukurbeta (1846 m).

Jelentősebb folyói a Sebes-Körös és a Berettyó. Még az előbbi inkább tutajok szállítására, az utóbbi fausztatásra alkalmas. Ezen kívül meg kell még említeni az ásványforrásokat (Püspök-, Félix-fürdő), a cseppkő- és jégbarlangokat a Bihari-hegység tengerszemeit (Feneketlen-tó) illetve a konyári sóstavat. Éghajlata a domborzati viszonyoknak megfelelően alakul, nyugaton az Alföld meleg és száraz, keleten a hegyvidék enyhébb és nedvesebb időjárásával találkozhatunk. Az évi csapadék a síkságon 600-700 mm, míg a Bihari-hegységben kb. 1100 mm.

A vármegye területe ásványkincsekben rendkívül gazdag, a színesfémeken kívül vasat, kőszén, aszfaltot, agyagot (tűzálló és fazekasagyag), porcelánföldet, mészkövet, márványt, szikot és alabástromot bányásznak. Mezőgazdasági terményei igazodnak a felszíni viszonyokhoz. A termékeny síkságon a gabona növények mellett dohányt, kendert és lent termesztettek, míg a nádasokban a nád, a gyékény, a káka és a kosárfonásra alkalmas fűzfavesszők a megélhetés fő forrásai. Kiterjedtek a vármegye rétjei és havasi legelői, ami kedvez az állattenyésztésnek, ám a gyümölcsstermesztése alacsonyabb fokon áll, mint azt a kedvező talajviszonyok lehetővé tennék. A borairól híres Érmelléki-hegységben a filoxéra súlyos pusztítást végzett.

A lakosság számaránya:

	1890	1910
magyar	283 806	307 221
román	219 940	261 494
német	33 74	2183
tót	59 57	8178
összesen:	516 704	582 132

Az itt élő emberek fő foglalkozása a földművelés, amit rónán a halászat, hegyvidéken a szőlő- és erdőművelés egészít ki. A kiegyezést követő gazdasági és infrastrukturális beruházások elsősorban a központokban történtek, így vidéken a házi- és kisipar aránya az első világháború előtt is mintegy 55-60%-os volt. A vármegye főbb kereskedelmi cikkei: gabona, bor, ló, sertés, juh, apró házi állat, zsír, szalonna, tojás, nyersbőr, fa, rövid- és kézműárúk.

Kiterjedt vasúti hálózattal rendelkezett, ezen vasutak közül a budapest-brassói, nagyvárad-gyomai és a nagyvárad-szegedi vonalai a fontosabbak.

A közoktatás terén 1890-ben még igen csak volt még mit tenni, hiszen a vármegye 104 községében nem volt iskola és a hét éven felüli lakosság 54,4%-a nem tudott sem írni, sem olvasni.

Bihar egy törvényhatósági joggal felruházott városra és 17 járásra oszlik, utóbbiban található a vármegye 492 községe. A vármegye római katolikus egyháza a nagyvárad-i püspökség, helvét egyházai a tiszántúli egyház terület, görög katolikus egyháza a nagyvárad-i egyházmegye, görög keleti anyaegyháza az aradi püspöki egyházmegye fennhatósága alá tartoztak.

A megye története

A későbbi megyét magyarok már mint lakott területet találják, az itt élt szlávok emlékét őrzik a helynevek (Komádi, Okány, Zsadány). Ekkor már állott Bihar vára, amely Anonymus szerint Ménmarót fejedelem birtokában volt.

I. István ispánt állított a vár élére és vármegyét szervezett. Egy 1075-ös oklevél már közli a vármegye határait. Az István által alapított püspökség székhelyét 1080-ban I. László helyezi át Váradra. László érdeme volt, hogy a település a 18. századra igen fontos ipari és kereskedelmi központtá válik.

A tatárjárás alkalmával a vármegye jelentős része elpusztult. Az újjászületés után az itt húzódó kereskedelmi utaknak köszönhetően visszanyerte korábbi pozícióját. Ekkor épült fel Várad, Solyomkö, Körösszeg és Palota vára.

A 13. század második felében a várad-i püspökséget jelentős királyi birtokadományok biztosították. A vármegyében található Gutkeled, Zólyomi, Turul, Hontpázmány, Zóvárd és Barsa nemzetségek közül az

utóbbival gyűlik meg a baja a királyi hatalomnak. A század során többször szembehelezkedtek az uralkodóval: 1290-ben az ellenük hadba szálló IV. Lászlót ölették meg a felbérelt kunokkal, Körösszeg mellett. III. András is tehetetlennek bizonyult a Barsákkal szemben: sikertelenül ostromolta Adorján várát. A Barsák Árpád-ház kihalása után is felléptek a központi hatalom ellen, még nem 1315-ben Károly Róbert hadvezére, Debreczeni Dózsa végleg le nem verte őket. Birtokaikat elvesztették, a nemzetség ezután nem sokkal kihalt.

Nagyvárad elsősorban I. Lajos uralkodása alatt fejlődött sokat. Zsigmond a közte és felesége között támadt nézeteltérések miatt ide záratta feleségét, Borbálát. Debrecen és Nagyvárad rivalizálása ebben az időben kezdődik. Debrecen I. Lajos és Zsigmondtól szabad városi privilégiumot nyert. Amikor 1477-ben az erdélyi kereskedők bizonyos jogtalanságok miatt panaszt tettek Nagyváradra, Mátyás király Debrecen tette az erdélyi kereskedelem központjává.

A 14. századtól megkezdődik a románok fokozatos bevándorlása. A túlnyomórészt pásztorkodással foglalkozó népesség majd csak a 16. században telepedtek le a vármegye keleti területein.

A mohácsi csatavesztés után Bihar Szapolyai pártján állt, Ferdinándnak csak 1551-ben sikerült megszereznie a terület feletti fennhatóságot. A várad-i püspök 1556-os halála után a vármegye János Zsigmond és Izabella kezére került és 1660-ig az Erdélyi Fejedelemség részét képezte. Az 1566-os tordai végzés a várad-i püspöki és káptalani birtokok jövedelmét a fejedelemség rendelkezésére bocsátotta. Miután Debrecen a török kezére jut, a lakosság körében gyökeret vert a reformáció és még élesebbé vált az ellenségeskedés a református Debrecen és a katolikus Nagyvárad között.

A vármegye lakosainak életét 1598–1606 között a sorozatos török támadások,

illetve a Bocskai-szabadságharc hadi eseményei tették változatossá.

Az 1660-os gyalui ütközet után Ali török nagyvezér elfoglalta Nagyváradot, mert Barcsay Ákossal szemben III. Rákóczi György pártjába állt. Ekkor pusztult el a főtemplom előtti Szt. László-szobor.

1686. február 9-én Lipót seregei bevették Szentjobbot, és ezzel megkezdődött a török kiűzése Bihartól. 1692-ben Häusler tábornok elfoglalta Váradot. A vármegye túlnyomó része felszabadult a török fennhatóság alól, de az 1552-es összeírásban szereplő 525 település helyett csak 112 lakott helyet találtak a bevonuló császári seregek. A benépesülést nem segítették elő az 1704–1706 között évi rendszerességgel megismétlődő rác, ill. császári hadak pusztításai. A Rákóczi-szabadságharc leverése után 1711-ben gróf Csáky Imre püspök lett az ispán. Az 1828-ig tartó „békekorszakban” megindult a vármegye fejlődése. Az 1784–1787 között tartott első hivatalos magyarországi népszámlálás már 492 községet tart számon. Új nemesi családok tűntek fel: Beöthy, Beliczay, Szentiványi, Turzó. Tisza, Tokody.

1777-ben Mária Terézia a románok számára Nagyváradon püspökséget hozott létre. 1779-ben ugyancsak ő megszüntette a főispánság és a váradi püspökség közötti kapcsolatot, amelyet Mátyás király hozott

létre 1464-ben. Az első világi főispán gr. Brunszvik Antal lett.

1825–1848 között politikai harcok színterévé vált a vármegye: a liberálisok vezére Beöthy Ödön, a konzervatívok élén Lányi Imre, később Tisza Lajos állt. A szabadságharcban a vármegye három honvédszázalójjal vett részt. Az egyetlen csata 1849. augusztus 2-án volt Debrecen mellett, ez magyar vereséggel végződött.

A kiegyezést követően jelentős gazdasági és infrastrukturális beruházások történtek a megyében. Nagyváradon textil és gépipar, olajfinomító, továbbá egy erőművet találunk, ami fedezte a villanyvilágítás és a villamosvasút energiaszükségletét.

1876-ban Debrecent elszakították a vármegyétől és Hajdú megye központja lett. A trianoni békeszerződés Bihar megye határait sem hagyta érintetlenül. A Magyarországnak maradt terület (2771 km² és 176 002 lakos) a vármegye város- és iparhiányos, túlnyomórészt mezőgazdasági jellegű része. A második bécsi döntés során ugyan területe gyarapodott, ám ezt a második világháborút lezáró békeszerződés érvénytelenítette.

Csonka-Bihar Berettyóújfalu központtal 1950. március 16-ig működött, amikor is az ekkor életbe lépett minisztertanácsi és belügy-minisztériumi rendeletek értelmében beolvadt az újonnan felállított Hajdú-Bihar megyébe.

Ez azonban már egy másik történet.

VINCZE JÓZSEF

Ménesi Gabriella

Parthiscum

A középkori Tápé

Helytörténeti dolgozatom témája lakóhelyem, Tápé középkori története. Tápé történetének áttekintése után azért választottam ki ezt az időszakot a falu életének fejezeteiből, mert úgy gondolom, hogy – a hagyományörzés kapcsán – már sok nagyszerű munka született lakóhelyemről, melyek azonban inkább a néprajz és az itt fellelhető sokréti folklór vizsgálatát célozzák meg.

Tápé legfontosabb ismérvei természetesen a még ma is élőnek tekinthető népi kultúra, az évszázadok alatt kialakult tradíciók őrzése és a régi mesterségek, mesterek munkájának folytatása. Sajnos mára sok ilyen régi mesterség eltűnt (pl. super, gyékényező stb.), viszont ezek tárgyi emlékei megtekinthetők Tápén, a parókia melletti régi „napköziben” felállított helytörténeti kiállításon. A kiállítás gondozója a mindenki által ismert és tisztelt Molnár házaspár. Molnár Imre és felesége mindig sokat tettek Tápé kultúrájának megőrkítése érdekében. Mindketten tanárok voltak, így munkájukba bevezették a helyi fiatalságot is. Ma hagyományörző együttes, hímzőkör, néptáncscsoportok működnek, és jelentős szerepet tölt be a tápai Házások Klubja is, mely a 40-50 éves korosztályba tartozó házaspárokat fogja össze.

I. A honfoglalás idején

A honfoglalás kori Tápé környékén feltehetőleg jelentős nagyságrendű volt az avar népesség¹, bár a terület a dunai bolgár birodalom uralma alatt állt². Bolgár eredetű lakosság is élt ezen a tájon; ezt bizonyítja a Lándor (Nándor), eredetileg népnévből kialakult falunév, mely a bolgár eredetre utal³. A környéken fellelhető földrajzi egységek és objektumok elnevezése viszont szláv eredetű (pl. a csongrádi vár, melyet 1075-ben

Cernigradensisként emlegetnek és a Kurcapatak).⁴

Az Alföld déli területein gyér számban élő népek már 892-ben találkoztak a magyarokkal a több hullámban lezajlott honfoglalásunk során. A honfoglalásra vonatkozóan írásos forrásra is támaszkodhatunk.

Csongrád vármegye történetét Anonymus készítette el elsőként. Munkája hagyatkozott a saját korának – a XIII. századnak – viszonyaira, a szláv nyelv ismeretére⁵ és a még élő, közszájon forgó mondákra és emlékekre. Műve szerint Nagy Kán, a bolgár vezér már a honfoglalás előtt jóval korábban elfoglalta a Duna-Tisza közét, ahová bolgárokat és szlávokat telepített. Honfoglalásunk idején ez a terület Nagy Kán utódjának, Szalán vezérnek a kezén volt, akinek székhelye a Tisza menti Alpár várában volt. A magyarok benyomulásának hírére megijedvén a bolgár vezértől és a görögök császárától kért támogatást. A segítséget megkapta, azonban székhelye mellett seregét megverte Árpád hada. Árpád nagy kiterjedésű földterületet adományozott „Ondnak, Ete apjának a Tiszától a Botva-mocsárig és a Körtvély-tótól Alpár homokjáiig. Utóbb pedig bizonyos idő elteltével Ond fia, Ete sok szlávot gyűjtött össze, s Alpár vára meg a Bőd-rév között igen erős földvárat építtetett, melyet a szlávok a maguk nyelvén Csongrádnak, azaz fekete várnak neveztek.” Csongrád várát valószínűleg már 896 előtt felépítették, s ez volt az itt élő szláv népek központja. Anonymus kétes hitelű Gesta Hungaroruma szerint a honfoglalók az első országgyűlést Szeren (a mai Ópusztaszeren) tartották és ekkor került a megye észak-nyugati része Ond törzsének az uralma alá.

Újabb kutatások szerint a törzsenként letelepedő magyarok közül a megye délnyugati részét és Szeged környékét a fejedelmi törzs szállta meg, a Maros mentét és az Al-Duna közötti terület pedig Ajtony törzsének birtokába került. Ajtony szemben állt az államszervező Istvánnal, megvámolta az erdélyi sóbányákból érkező szállítmányait és a Tisza vidékéig mindent adó alá vetett. A központi hatalommal szembeszegülő törzsfőket fegyverrel kellett leverni. Ebben a küzdelemben az egyik döntő összecsapásra került sor 1028-ban, amikor Ajtony és a király csapatait vezető Csanád seregei megvívta egymással. A küzdelem Ajtony vereségével végződött, szálláshelyének jelentős hányadát – a Tisza bal partján lévő területeket – Csanád, a király rokona kapta meg győzelmének jutalmaként. A Tisza jobb partján túli földeket a csongrádi várhoz csatolták.

Megyénk a korai szerveződésűek közé tartozhatott, vagy már előtte is voltak itt királyi földek. A feudális állam nem szilárdult meg teljesen, amikor már megindult a királyi birtokok eladományozási folyamata. A technikai, népességi és gazdasági helyzetnek megfelelően a folyók partvidéke, az ártéri területek magasabb részei bizonyultak a legalkalmasabbnak települések létrehozására. Mivel a honfoglaló magyarok félnomádok voltak és ismerték a téli szállási rendszert⁶, valószínű, hogy a Tiszához közeli települések egyike-másika 10. századbéli téli szállásból fejlődött faluvá. Tápé eredetének kérdésében sajnos nem nyújt kapaszkodót a nyelvtudomány, feltehetőleg a neve török eredetű személynévszármazék, bár a Tápé név magyar személynévi eredetét veti fel Bálint Sándor.⁷

Az Álmos által alapított – 1108-ban felszentelt – dömösi káptalan egyházának teljes felépítését fia, II. (Vak) Béla (1131–1141) végezte el. Ekkor írta össze apjának az egyháznak ajándékozott adományait, illetve kiegészítette azokat. Az alapítólevélből kiderül, hogy a 12. század felére megyénk-

ben már kialakult és működött a feudális gazdálkodási szervezet.

A káptalan szolgálatában álló jobbágyokat száznagyságokra osztották, így végezték munkájukat. Egy száznagyságot 100 jobbágycsalád tett ki. a diploma név szerint rögzítette, kik kerültek az általuk lakott földdel együtt az egyház tulajdonába. „...Tápé faluban: Bogin, Egrig, Apa, Morau, Hiskedi, Legudi, Basa, Egebendi, Idegdi, Jakau, Japuh, Cracin, Tumas, Gube, Hoduca, Vetus, Mortin, Cosu, Fotiodi...⁸ Állattenyésztés és földművelés jelenlétére utalnak az adománylevélben feltüntetett adatok, miszerint Tápén az egyháznak 14 tehén és 24 koca járt, illetve az, hogy a kanászokat és pásztorokat a kenyéradó jobbágyok körébe sorolja az írás⁹. Ugyaninnen tudjuk azt is, hogy Álmos herceg nem a falu egészét adományozta a prépostságnak; Tápé egy része a csongrádi várhoz tartozó várbirtok volt.¹⁰

Már a 11. század elején létrejött Szeged a Tisza és a Maros összefolyásánál, a fontos utak csomópontjában.¹¹ Itt meg kell jegyeznem, hogy a mai napig létező tápai rév – melyet soha nem említettek szegediként – a legfontosabb átkelőhelyek közé tartozott, hiszen itt haladt el az az út, melyen Erdély felé vonultak a kereskedők és utazók.¹² Tápé történetére meghatározó volt az erőteljesen fejlődő Szeged, mely a 13. században királyi kiváltságokat kapott.

II. A tatárjárás

Szegednél egyesültek az Erdély irányából érkező Kádán és Bedzsák seregei a Batukán vezette tatár főhaddal. A várost és környékét megtizedelő pusztítást őrzi IV. Béla (1235–1270) adománylevele, amelyben a tatárok által elpusztított – a csongrádi vár tartozékaiként jegyzett – Tápé nevű birtokot és a Vártó nevű halastavat, mely a tatárok által kiirtott Csopor nemzetség kezén volt, a szegedi hospeseknek adományozta 1247-ben. A tatárdúlás során lakat-

lanná vált Tápé csak a 13. század második felében szerveződött újra. Ezidőtájt építették meg a falu gótikus templomát, melynek maradványai részét képezik a mai templomnak is.¹³ Tápé Szeged birtokaként élt tovább, azonban saját falusi létét fenntartotta. Az ott élők jobbágyságok lettek, kiknek ura Szeged városa volt.

A kétszáz évig tartó „tápai csendet” Mátyás királyunk 1465. évi oklevele törte meg, melyben megerősíti IV. Béla 1247-es, Tápé és Vártó eladományozását taglaló bulláját. Ezt a megerősítést a bíró és két esküdt eszközölte ki; az egyik esküdtet Tápai (Thapay) Lászlónak hívták. Egyesek erre a személynévre vezetik vissza a falu nevét, bár az már évszázadokkal előbb kialakult.

A 16–17. században kapunk részletesebb képet. 1528-ban, Szerémi György írása szerint Szapolyai és Mehmed bég a Tisza melletti kis falu (villula), Tápé mellett tartottak találkozót. Ott, ahol rév van a Tiszán. Itt találjuk tehát az első adatot a tápai kompról. Az első olyan forrás, amely név szerint felsorolja Tápé családfőit, önálló keresőit és tizedköteles termékeit, az 1552. évi tizedlajstrom volt.¹⁴ 43 családról tesz említést a lajstrom, így – a szokásos módon felsorozva – kb. 200-as lélekszámról beszélhetünk.

Képet kapunk a forrás alapján a paraszti vagyoni különbségekről is. A lista szerint 30 család fizetett terménybeni tizedet, ami azt jelenti, hogy ezeknek a családoknak volt telkük. Mindazonáltal e családok között is volt differenciálódás. Például a falu legtehetősebb embere Révész Pál volt, aki tizedként 2 gabonaképet és 2,5 árpakeresztet szolgáltatott be, míg hat család csak a minimális 0,5 gabonaképet tudta csak előteremteni adóként, azaz a telkes jobbágyságok legszegényebb csoportjába tartoztak. 12 család már föld nélkül volt, dézsmát tőlük behajtani nem lehetett, ezek az ún. kereszténypénz fizetésére kötelezett zsellérek, halászok voltak. A mezőgazdaságban dominált

a földművelés; a fent említett 30 család közül 28 gabonával fizette járandóságát (szinte csak búzát termeltek), míg a fennmaradó 2 család szolgáltatott állatot. Árpát csak Révész Pál termelt. A lajstromban előforduló személynevek is fontos következtetésekre vezethetnek. Például érdekes jelenség, hogy az egyik juhot szolgáltató embert Johos Benedek¹⁵ néven említik, s igen jellemző a vízi szállítókra, szállításra utaló Révész és Terhes név is. Nem ad nagy dilemmára okot az a tény, hogy hiányoznak a foglalkozásnevek, melyek ipari tevékenységre utalnának, hiszen – mint azt már tudjuk – Szeged közelsége és jelentős fejlődése nem tette szükségessé az iparosodás kialakulását.

III. Török Időkben

Valószínű lehet, hogy 1526-ban a visszavonuló török sereg egyik hadoszlopa érintette Tápét is, bár erről nincs adat. 1545–47-ben készült az első török adóösszeírás (defter), melyben Tápé is szerepel.¹⁶ A 16. századbeli gazdaságról a defterek által jutunk adatokhoz. Különös figyelmet kell szentelnünk az 1550. és az 1585. évi adóösszeírásnak. A két lajstromban 43 illetve 42 ház utáni adófizetést jelölnek, azaz a lakosság száma már nemzedékek múltával is állandósult, bár e szám alakulására kihatott a mindenkor gazdasági- és hadi helyzet is. A népesség az 1550-es évek második felében is döntően magyar volt. Ha összevetjük a három defterben szereplő neveket, arra következtethetünk, hogy a lakosság fele már tápainak számíthatott, hiszen 1522 és 1585 között több nemzedéknyi idő telt el (pl. Hernak, Domokos, Ágoston, Nemes, Pető, Terhes, Révész). Joggal juthatunk tehát arra a megállapításra, hogy a falu a török időkben végig lakott település volt.

A falu mezőgazdasága a 16. század végére hanyatlásnak indult. Ennek okaként megemlíthetjük először a rendszeres és mindenre kiterjedő (még az esküvőkre is!) török adózta-

tást, másodsorban pedig – az ebben az időszakban szinte minden tájon jelen lévő – királyi adókat. Magyarország nagyon sok részén „bevett szokás” volt a dupla, néhol tripla adózás, attól függően, hogy éppen ki tartott igényt valós vagy vélt birtokainak jövedelmére.

A falunak egyszerre több tulajdonosa is volt. Mint azt már tudjuk, Szeged városának fizette a földesúri adót, viszont Ferdinánd király 1561-ben a szegedi felügyelőség tagjának, Pelényi Bálintnak adta Tápét hivatalviselésének idejére.¹⁷ 1624-ben pedig Bethlen erdélyi fejedelem adományozta a települést két katonájának, akik már csak névlegesen birtokolhatták azt.¹⁸ A nagy arányú és többfelé szolgáltatott adók hatására 1585-re a lakóknak több, mint a fele a halászatból, s nem a mezőgazdaságból élt. (Mezőgazdaság híján csak a halászat volt adott a fennálló körülmények között.)

Az 1600-as évek közepéről maradt ránk több figyelemre méltó adat. Elsőként a tápai pecsétet kell megjegyeznünk. 1641-es évszám szerepel rajta, s a köriratban: TAPAI NEMES FALV PECZETI.¹⁹ Egy madarat ábrázol, melynek fájára különböző elméletek vannak. Tápai Szabó Gabriella szerint galambról van szó. Figyelemreméltó, hiszen ténylegesen kapcsolódik a galamb a falu életéhez: nagy hagyományai vannak a galambtenyésztésnek. (Mostanában kezd újra teret nyerni ez a szenvedély, bár eddig is rendeztünk színvonalas galambkiállításokat és versenyeket. A galambegyesületek pedig újra „divatba jönnek”) Bálint Sándor a pecséten ábrázolt madarat vízimadárnak véli, ami szerinte totemisztikus hagyományokra vezethető vissza.²⁰ Érdemes azonban figyelembe venni azt a tényt is – ha valóban vízimadról van szó –, hogy a falu vízparti jellege mindenkor meghatározó volt annak fejlődésére, gazdaságára, népességére is.

Helyszűke miatt nem írom le Szeged és Tápé pecsétpörét. Ennek taglalására sokkal több helyre lenne szükség.

A török uralom mellett a település határában szerbek is megjelentek, bár Tápé nem szerbesedett el. A falu magyarul voltát megerősíti az 1670 körüli török adóösszeírás is, mely elsősorban a gazdaság alakulásáról tájékoztat minket. Eszerint a mezőgazdasági termelés az 1585. évi szint körül mozog, de nem éri el a 35 évvel korábbi szintet. Ez a lajstrom is árulkodik a parasztságon belüli jelentős vagyonszétválásokról.

A török hódoltság végén uralkodó viszonyokat szándékosan nem fejtettem ki bővebben, hiszen ezek a jelenségek méreteiben és jelentőségükben ugyanazok, amik Tápé későbbi történetében és a hagyományokban is szerepeltek. Még ma is használatos mondas: „ez a’ enyim” (ez az enyém). mindenről számot ad ez a pár szó. Helyzetéből, s így történelméből adódóan szegény emberek lakták ezt a helyet. Aki pedig szegény, az sorsából fakadóan irigy is. Ennek a népek pénze nem volt, abból élt, amit maga termelt. Az iparosodott Szeged jelenléte miatt itt csak helyi, sajátos mesterségek alakulhattak ki, melyekből bizony mindig is nehézkes volt a megélhetés. A falu fennmaradását tehát az itt élők hallatlan szívósságának, akartának és kitartásának köszönheti. E kitartás nélkül nem lehetne megtalálni az oly híres tradícióink egyetlen pici nyomát sem.

Irodalomjegyzék

- ☞ BÁLINT SÁNDOR: *Tápé. Falutörténet és népelet*. Szeged, 1965.
- ☞ BÉL MÁTYÁS: *Csongrád és Csanád megye leírása*. Szerk.: TROGMAYER OTTÓ. Szeged, 1984.
- ☞ BOROVSKY SAMU (szerk.): *Szeged története*. Írta: REIZNER JÁNOS (ismertetés). Századok, 1900.
- ☞ *Csongrád megye évszázadai. (Történelmi olvasókönyv I.)* A honfoglalástól a polgári forradalom és a szabadságharc végéig. Szerk.: BLAZOVICH LÁSZLÓ. Szeged, 1985.
- ☞ ELEKES LAJOS–LEDERER EMMA–SZÉKELY

- GYÖRGY: *Magyarország története. Az őskortól 1526-ig*. Egyetemi tankönyv. Bp., 1961.
- GYÖRFFY GYÖRGY: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. I. köt. A–Cs. Bp., 1963.
- HENSZLMANN IMRE: *Honi műemlékeink hivatalos osztályozása*. Archeologiai Értesítő, 1887.
- HORVÁTH ISTVÁN: *Magyarország népei a XI-ik században*. Bp., 1938.
- INCZEFI GÉZA: *Szeged környékének földrajzi nevei*. Nyelvtudományi értekezések, 22. sz. Bp., 1960.
- L. SZÁNTÓ IMRE: *Az 1552. évi szegedi hadjárat*. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica, tomus XXIX. Szeged, 1968.
- OLTVAI FERENC: *Szeged múltja írott emlékekben, 1222–1945*. Szeged, 1968.
- REIZNER JÁNOS: *Szeged története*. IV. köt. Oklevéltár. Szeged, 1900.
- SZABÓ DÉNES: *A dömsi adománylevél hely- és vízrajza*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai, 85. sz. Bp., 1954.
- SZABÓ DÉNES: *A dömsi prépostság adománylevele*. Magyar Nyelv, 1936.
- SZABÓ I.: *Bács, Bodrog és Csongrád megye dézsmaalajstromai 1522-ből*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai, 86. sz. Bp., 1954.
- SZARKA GYULA: *A váci egyházmegye és püspökei a török hódítás korából*. Vác egyházmegye múltjából, IV. Vác, 1947.
- SZARKA GYULA: *A váci egyházmegye történeti földrajza a török hódítás korában*. Vác, 1940.
- TÁPAY SZABÓ GABRIELLA: *Tápé és Szeged pecsétpöre*. Népiünk és Nyelvünk VIII. Bp., 1936.
- Tápé története és néprajza*. Szerk.: Juhász Antal, közrem. Ilia Mihály. Tápé, 1971, Községi Tanács.
- Térkép. 5db régi /- / a tápai rétről.
- TROGMAYER OTTÓ: *Das bronzezeitliche Gräberfeld bei Tápé*. Bp., 1975, Akadémiai Kiadó.
- VELICS ANTAL–KAMMERER ERNŐ: *Magyarországi török kincstári defterek*. II. köt. Bp., 1890.
- WALTHER ZOLTÁN: *Tápé*. Bp., 1938.
- ZSILINSZKY MIHÁLY: *Csongrádvármegye története*. I. köt. Bp., 1897.

Jegyzetek

- 1 TROGMAYER OTTÓ: Tápé területének régészeti emlékei. In *Tápé története és néprajza*. Tápé, 1971.
- 2 Magyarország története 43. p.; Györffy: i. m. 882. p.
- 3 Uo. 882. p., 898. p.
- 4 KNIEZSA ISTVÁN: Magyarország népei a X-ik században. In *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*. II. köt. Bp., 1938, 467., 470. p.
- 5 HORVÁTH JÁNOS: P. mester és műve. In *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1966. 1., 21. p.
- 6 SZABÓ ISTVÁN: *A falurendszer kialakulása Magyarországon (X–XV. század)*. Bp., 1966, 14–35. p.
- 7 Inczeffi: i. m. 91. p.
- 8 Szabó: A dömsi prépostság... 132. p.
- 9 Bálint: i. m. 5–6. p.
- 10 Szabó: A dömsi prépostság... 135. p.
- 11 Györffy: i. m. 884., 905. p.
- 12 Molnár Imre tanár úr elbeszéléséből.
- 13 CZIKE GÁBOR: *Adalékok a tápai templom történetéhez*. Szeged, 1939.; Bálint: i. m. 6. p.
- 14 Szabó I.: i. m. 3–5. p.
- 15 A családneveket általában a helyi közösség „adta”, ez öröklődött.
- 16 Velics–Kammerer: i. m. 43., 65. p. – Ezeket az adatokat a monográfiából írtam ki, mivel nem jutottam hozzá a megjelölt műhöz.
- 17 Tápay: i. m. 213. p.
- 18 Walther: i. m. 15. p.
- 19 Tápay: i. m. 211. p.
- 20 Bálint: i. m. 6. p.

Forró Lajos

Balkane moj – Az én Balkánom 9.

Ravna ti je Jugoslavija!*

Szerbia politikusai közül Slobodan Milošević látta át elsőként a szerbséget foglalkoztató gondokat és ezeket „meglovagolva” megkísérelte az összjugoszláv főhatalom megszerzését, megásva ezzel Jugoszlávia sírját.

Az Államtanács (Minden tagköztársaság és tartomány egy-egy szavazattal rendelkezett) irányításához Miloševićnek meg kellett szereznie a szavazatok többségét. Mindenekelőtt megkezdte az 1974-es alkotmány óta gyakorlatilag köztársaságként működő koszovói és vajdasági autonóm tartomány jogainak megnyírbalását. Ehhez használta a kezdetől fogva öt támogató koszovói szerb tömegeket.

Miután a Jugoszlávia feletti vezetést nem sikerült megszerezni, Milošević Nagy-Szerbia megvalósításának híve lett, megpróbálva minél nagyobb részeket kiszakítani a környező, egykori köztársaságokból.

Slobodan Milošević

1941-ben született Crna Gora-i szerb családban. Jogi karon végzett Belgrádban, majd itt dolgozott a városi közigazgatásban. Később vállalatvezető, bankelnök, a belgrádi pártszervezet elnöke. 1986-89-ig a szerbiai kommunista párt elnöke. 1989-től Szerbia köztársasági elnöke, majd 1997-től Jugoszlávia elnöke.

A történelmi szerb terület elvesztésének víziójával sikeresen fel lehetett tüzelni a kedélyeket. Koszovó azonban túl kemény diónak bizonyult, ezért Milošević Vajdasággal kezdte. Állandó támaszai, a koszovói szerbek Belgrádba és néhány nagyvárosba utaztak tüntetni, hogy segítsék a nagy vezért. (Na, meg a fizetett munkanap, ingyen

kaja, pia is vonzotta a „támogatókat”). Vajdaságon és Szerbián végigsöpört a szerb megmozdulás, az utcák a „Vojvodina Srbija!” (Vajdaság Szerbia!) skandálástól voltak hangosak. A tüntetések hatására lemondott a vajdasági vezetés. (1988. november 18.) A „leváltott” politikuskok helyére Milošević saját jól bevált emberei kerültek.

A gyér, sőt semmi ellenállást nem tanúsító Vajdasággal ellentétben Koszovó igazi tűzfészekké vált. 1989 februárjában egy hatalmas bányászsztrájk söpört végig a tartományon. Erre válaszként 1989. február 28-án mintegy félmillió szerb tüntetett Belgrádban a koszovói helyzet miatt.

A szerb tömegek nyomására márciusban letartóztatták Azem Vllasi albán nemzetiségű kommunista vezetőt, de a tüntetések még inkább fokozódnak. (A későbbiekben az évtizedek óta legnagyobb politikai perben 1990. április 24-én Vllasit felmentik).

A *rigómezei csata* (1389. június 15.) évfordulójára rendezett ünnepség-, tüntetéssorozaton koszovói szerbek a csata színhelyén éltették Miloševićet. (A többi tagköztársaság főként Szlovénia és Horvátország, de Macedónia is rossz szemmel nézte a kialakult helyzetet és nemtetszését fejezte ki).

Ez idő tájt kezdte meg a szlovén *Mladina* című lap Belgrád kifigurázását. A lapban jó néhány karikatúra jelent meg Miloševićről és a többi nacionalista szerb vezetőről. Az újság leköszölte a Jugoszláv Kommunista Párt ülésének jegyzőkönyvét is. Ekkor betelt a pohár, és Milan Kučan (a szlovén kommunista párt vezetője) belgrádi nyomásra kénytelen volt átadni az ügyet a Jugoszláv Néphadseregnek, amely házkutatásokat rendelt el. Egy titkos katonai tárgyalás anyagát

* Cím: „Előtted van Jugoszlávia!” – a *Bjelo Dugme* zenekar Đurđev Dan című zeneszámból.

meg is találták *Janez Jansa* újságíró lakásán. Ezután a szlovén vezetés nem tudta megakadályozni, hogy a rovatvezetőt letartóztassák. A válasz egy hadseregellenes tüntetés Ljubjanában, ami később Jugoszlávia-ellenes megmozdulássá fajult.

Milošević a „helyzet súlyosbodása” miatt a Szövetségi Parlamenthez fordult, és kérte, hogy hatalmazzák fel őt különleges beavatkozási jogokkal Koszovóban. (Ami akár a hadsereg bevetését is lehetővé tette volna). Ehhez azonban meg kellett szereznie az Államtanács szavazatainak többségét. Az első ülésen még nem sikerült megszavaztatni az akciót, de miután Belgrád utcái megteltek tüntetőkkel, az Államelnökség elnöke, a bosnyák származású *Raif Disdarević* és a többség engedélyezte a hadsereg rendtremtő akcióját Koszovóban. A tankdübörgéssel kísért rendkívüli állapot bevezetésével a koszovói parlament „átadta” a vezetést Szerbiának. A „tankok alkotmánya” során ténylegesen megszűnt mindkét tartomány autonómiája.

Miután Szlovénia nyíltan a koszovói albánok mellett foglalt állást, sőt Kučan bejelentette, hogy módosítani kívánják a szlovén alkotmányt, amellyel Belgrád befolyását kizárják, Milošević támogatói december 1-jére meghirdették a *Igazság és Szolidaritás Nagygyűlést* Ljubjanában. A tervezett megmozdulást a szlovén vezetés előre betiltotta. Ennek ellenére a koszovói szerbek készen álltak, és hajlandóak voltak buszokkal Szlovéniába utazni. A képhe azonban belépett Horvátország: *nem engedte át területén a tüntetőkkel teli buszokat.* Így a gyűlésen alig pár ember gyűlt össze, akik nem okoztak gondot a szlovén rendőrségnek.

A szétesés folyamata 1990 első hónapjaiban gyorsult fel. A *Jugoszláv Kommunista Szövetségének Rendkívüli Kongresszusán* a Szlovén Kommunista Szövetség összes módosító javaslatát leszavazták, mire a szlovén delegáció egységesen kivonult az ülésteremből.

Ekkor még Milošević megpróbálta menteni a helyzetet és folytatásra szólította fel a küldötteket, de hiába. A szlovének után a horvátok is elhagyták az épületet. Így szövetségi szinten szétesett a pártállam.

A politikai huzavona lehetetlenné tette

Ante Marković szövetségi kormányfő reformprogramját is, mellyel Jugoszlávia kilábalni látszott a gazdasági válságból. A dinár konvertibilissé tétele és a márkához viszonyított értékállóságának (1 márka = 7 dinár) fixálása egy pillanatig megoldotta a gazdasági problémákat Jugoszláviában. A dolgozók keresete az előző évek többszörösére emelkedett. (Egy átlag téglagyári munkás fizetése ezer márkának felelt meg). A rövid idő alatt felhalmozott tartalékok azonban a későbbi háborús évek és az embargó hatására gyorsan kiapadtak.

Jugoszláviában is megindult a kommunista politikai rendszer lebontása, és 1990-ben minden tartományban többpártrendszerű választásokat rendeztek.

A sort 1990. április 8-án Szlovénia kezdi meg. A Jugoszlávia etnikailag szinte teljesen homogén, legnyugatibb köztársaságában megrendezett választásokat (némi meglepetésre) a se nem kommunista, se nem nacionalista *Demokratikus Ellenzék* (DEMOS) nyerte, a szavazatok 55%-ának megszerzésével.

A következő helyszín 1990. április 22-28-a, Horvátország Itt némileg más helyzet alakult ki. Mondhatni, várható volt a nacio-

SLOBODAN MILOŠEVIĆ
– „MINTHA CSAK EGY
KEDVES NAGYPAPA VOLNA”

nalista színezetű, *Franjo Tuđman* vezette *Horvát Demokrata Közösség* (HDZ) sikere (66,2%).

Franjo Tuđman

1922-ben született. Igen változatos életpályát futott be: *Titó* partizánjaként harcolt, majd a világháborút követően is katonai pályán maradt, ahonnan 1961-ben vezérőrnagyként szerelt le. A 60-70-es években a horvát reformmozgalom értelmiségi alakja. Nacionalista tevékenység miatt háromszor volt börtönben a 70-80-as években. Időnként ellentmondásos kijelentései és tettei ellenére a horvát függetlenség kivívásában szerzett érdemei elvitathatatlanok.

A macedón választásokat 1990. november 11-én rendezték meg. Azonban a voksoláson egyik párt sem tudta megszerezni a szavazatok többségét. Relatív többséget a nacionaista-irredenta színezetű Belső-Macedón Forradalmi Szervezet (VMRO) és a Macedón Nemzeti Egységért Demokrata Párt (DPMNE) választási koalíció szerezte meg.

Az egykori Jugoszlávia legtarkább etnikumú köztársaságában, Bosznia-Hercegovinában 1990. november 18-án a nem kommunista, de erősen nacionalista színezetű pártok szerepeltek sikerrel. A muszlimánok (*Demokratikus Akció Pártja*, SDA, 31,5%), a szerbek (*Szerb Demokrata Párt*, SDS,

26,1%), és a horvátok (*Horvát Demokrata Közösség*, HDZ, 16%) pártjai szerezték meg a szavazatok többségét.

Az itteni választások talán előre vetítették a köztársaságot három részre szakító etnikai és vallási háború vízióját.

Végül, 1990. december 9-én Szerbia és Crna Gora polgárai is az urnákhoz járultak. A szerbiai voksolások rendkívül alacsony részvétel volt jellemző, persze ez könnyen megmagyarázható. A rendőri és katonai megszállás miatt a koszovói albánok jelentős része bojkottálta a választást. Nem meglepő az államhatalmat és a tömegkommunikációt kézben tartó Slobodan Milošević vezette *Szerbia Szocialista Pártjának* sikere. Ők a mandátumok 77,2%-át szerezték meg.

Crna Gorában a kommunisták győzelméhez még névváltoztatásra sem volt szükség. (Valamelyest ez betudható talán annak is, hogy ebben a köztársaságban a partizánháborúnak mély gyökerei vannak). A *Crna Gorai Kommunisták Szövetsége* a szavazatok 66,4%-át tudta megszerezni.

A választások után a szlovén és a horvát vezetés elérkezettnek látta az időt, hogy kimondja – Jugoszlávián belüli – szuverenitását. A Horvátországban tartott népszavazáson (melyet a helyi szerbek bojkottáltak) a szavazók 94%-a a függetlenség mellett foglalt állást. Szlovénia és Horvátország 1991. január 20-án védelmi egyezményt kötött. Emellett Horvátországban megkezdődött a Szövetségi Kormányzattól független fegyveres erő megteremtése. Sor került a rendőrség átszervezésére és fegyverek beszerzésére is. Ekkor keveredik fegyvereladási gyanúba – amint később kiderült, jogosan – Magyarország is. (*Spegelj* akkori horvát hadügyminiszter a későbbiek során beismerte, hogy Magyarország más fegyverek mellett 24 ezer Kalasnyikovot adott el Zágrábnak.) A szerbek tudomást szereztek az akcióról, ami ekkora hatalmas botránnyá duzzadt. A szerb televízióban bemutatták

FRANJO TUĐMAN HORVÁT ELNÖK
KATONAI SZEMLÉT TART...

azt a titokban felvett videót, melyen Spegelj a fegyvereladásról tárgyalt. Szerbia követelte a bűnösök megbüntetését. Tudman elnök Belgrádba utazott, találkozott Milošević-tel, és ígéretet tett, hogy a bűnösöket felelőségre vonják, de ez később elmaradt.

Az új horvát irányvonal éles belgrádi ellenzéssel találta magát szemben. Szerbia kezdettől fogva támogatta a Horvátországban élő szerbek önállósulásra tett törekvéseit.

A háború a knini „*rönkforradalommal*” kezdődött 1990. augusztus 17-én. A helyi szerb lakosság megakadályozta, hogy a horvát rendőrség leszerelje az engedetlen szerb rendőrségeket. Úttorlaszokat emeltek és fegyverrel őrizték a városba vezető utakat. A városba tartó horvát rendőrségi helikoptereket pedig a Jugoszláv Néphadsereg (amely kezdettől fogva a szerbek mellett foglalt állást, természetesen magát a békefenntartó erőként feltüntetve) nem engedte leszállni. Az elzárt területen a szerbek népszavazáson (október 1-jén) kikiáltották a szerb autonómiát, majd december 21-én a *Krajina*i Szerb Autonóm Körzetet.

A vegyes lakosságú részeken nyílt fegyveres konfliktusok kezdődtek. A helyszínen megjelentek a szerb radikális *Vojislav Sešelj* önkéntesei is, akik lemészárolták a városba érkező horvát rendőröket.

Csak olaj volt a tűzre, hogy 1991. május 14-én az Államelnökség ülésén a szerbek megakadályozzák, hogy a rotációs rendszernek megfelelően a horvát *Stipe Mesić* legyen Jugoszlávia soron következő elnöke. A beiktatásra hosszas huzavona után mégis sor került július 1-én.

Az előzmények szerint az látszott valószínűnek, hogy azonnal kezdetét veszi egy horvát–szerb háború. Némi meglepetésre adhat okot, hogy a lokális konfliktusokon túlnövő háborúra először Szlovéniában került sor.

A választások után Szlovénia is hozzálátott a függetlenség kiharcolásához. A népszavazáson a résztvevők 88,5%-a támogatta Szlovénia függetlenségét. Az itteni helyzet Horvátországhoz képest jóval kedvezőbb képet mutatott. Szerbia számára nem lehetett cél az etnikailag tiszta Szlovénia megtartása. Irányában bármiféle területi követelés nevetséges lett volna. Emellett Szlovéniának ekkorra mintegy 30 ezres, de 90 ezerre felduzzasztható, főként könnyűfegyverrel ellátott hadereje volt. Milošević és Kučan meg is egyezett, hogy Szerbia tiszteletben tartja Szlovénia döntéseit, amennyiben a szlovének tudomásul veszik a szerbek azon érdekét, hogy egy államban éljenek.

Mindezek után 1991. június 26-án Szlovénia – Horvátországgal együtt – kinyilvánította függetlenségét. Az óvatosabb horvátokkal ellentétben szlovénok átvették a szövetségi hatóságoktól a határok ellenőrzését és a légi irányítást, leállították a vámilletékek befizetését a szövetség kasszájába, továbbá hozzáláttak a szlovén–horvát határ felállításához. A Jugoszláv Néphadsereg azonban nem nézte mindezt tétlenül, és június 27-én a Szövetségi Kormány és az alkotmány rendelkezéseire hivatkozva, támadást indított a határellenőrzés visszavételére. A jórészt kiképzetlen katonákból álló jugoszláv hadsereg nem tudott tartós sikereket elérni. (A szlovén fronton – nem önszántából – jó néhány vajdasági magyar kiskatona is „harcolt”.) A váltakozó sikerű szórványos harcok tíz napig folytak, amelyben 65-en veszítették életüket. Végül a *brioni konferencia* vetett véget a harcoknak július 7–8-án. Az EK közvetítéssel folytatott béketárgyalások értelmében három hónapra függesztették Szlovénia függetlenségét, és a hadsereg ígéretet tett arra, hogy ez idő alatt elhagyja Szlovéniát.

(folytatjuk)

Ezernyolcszáznegyvennyolc, te csillag?!

Megjegyzések

Különös világunkban – amikor némely, évszázadokon át időtállóan tetsző, hagyománnyá vált dolog szomorú értékvesztése párhuzamosan zajlik a legújabb divatok térhódításával – érdemes elgondolkodni azon, hogy a százötvenedik évfordulóját ünneplő forradalom és szabadságharc öröksége, hagyományai, hangulata mennyire jár-

ja át (esetleg határozza meg) mindennapjainkat. Mi időszerű ma 1848/49 örökségéből?

Sorozatunk harmadik, utolsó részében Jancsák Csaba főmunkatársunknak a korszakot kutató jelentős történészeknek feltett kérdésére adott válaszokat közöljük – a beérkezett válaszok sorrendjében.

SPIRA GYÖRGY

Hogy a föltett kérdésre (mit tartok időszerűnek 1848 örökségéből?) annak rendje és módja szerint válaszolhassak, sorra kellene vennem mindazon országos problémákat, amelyekkel a negyvennyolcas magyar forradalom szembekerült, s meg kellene vizsgálnom, hogy közülük a forradalom tábora melyeket oldott meg maradandóan s melyeket örökölt át az utókorra megoldatlanul vagy csak részben megoldottan. Erre azonban a t. szerkesztőség megszabta szűk keretek között nincs lehetőségem. Ezért most csak a szerintem legnagyobb megoldatlanul maradt problémát emelem ki. Ez pedig a nemzetiségi kérdés: a magyarok és a velük évszázadokon át közös hazában élt nem magyarok viszonya, amelynek rendezetlenül hagyása 1848-ban véres, pusztító testvérharcokra vezetett s amely még ma sem minősíthető megnyugtatóan elintéztetnek. Hiszen a problémát mindaddig nem tekinthetjük meghaladottnak, amíg a mai Magyarország legnagyobb nemzeti kisebbségét, a cigányságot a hazai jogrend még nemzeti kisebbségnek sem, csupán etnikai közösségnek hajlandó elismerni s amíg a magyar törvényhozás mereven elzárkózik az elől, hogy – önmagát kétkamarás országgyűléssé alakítva – lehetőséget teremtsen a nemzeti kisebbségek (meg az egyházak, a szakszervezetek és más hasonló közösségek) parlamenti képviselésének a biztosítására.

Spira György

történész. Bp., 1925. április 4. Szülei: Spira Zsigmond, Hamburger Ilona. Nős: S. Lengyel Márta (1954). Tan.: Pázmány Péter Tudományegyetem, 1945–48. Életútja: 1945–49 az MTA TTI munkatársa, a történettudomány kandidátusa (1952), doktora (1981), 1995 – nyugdíjas. Kutatási területe: Magyarország polgári átalakulásának története. Fő művei: A magyar forradalom 1848–49-ben (1959); 1848 Széchenyi és Széchenyi 1848-a (1964); A negyvennyolcas nemzedék nyomában (tanulmányok, 1973); Negyvennyolc a kortársak szemével (társszerző, 1973); Petőfi napja (1975); A nemzetiségi kérdés a negyvennyolcas forradalom Magyarországon (1980); Négy magyar sors (tanulmányok, 1983); Juttányit se a negyvennyolcból! (tanulmányok, 1989); Kossuth és alkotmányterve (1989); Széchenyi István válogatott művei. I–III. köt. (szerk., bev., 1991); Az újjáéledő Széchenyi vagy a legnagyobb magyar szatirikus (1995).

Márpedig amíg ezen a téren nem lépünk előbbre, addig a mai Magyarország határain túl, kisebbségi sorban élő magyarok védelmében kifejtett erőfeszítéseink is kudarcra vannak kárhozthatva.

Ami pedig a negyvennyolcas forradalom maradandóknak bizonyult vívmányait illeti: ezekre visszatekintve, elsősorban azt az emberi tartást ítélem főlemlítendőnek és

követésre ma is méltó példának, amely az értük síkra szállókat jellemezte. Mert bizonyos, hogy emberi gyarlóságokkal – gyávasággal, köpönyegforgatással és a mindenkor hatalmasokhoz való törleszkedéssel – 1848–49-ben is gyakorta lehetett találkozni. De nemkülönben bizonyos, hogy ekkortájt még gyakrabban lehetett találkozni helytállással és kötelességteljesítéssel. És most nem is olyan kivételes eseteket akarok felidézni, mint aminőket a világ például az 1848. december 16-án Nagyszombatnál lezajlott ütközetben láthatott, mikor is a 48. (Ernő) sorgyalogezred magyar oldalon harcoló zászlóaljának a sokkal erősebb ellenség által körülkerített és egyenkint halálra sebzett katonái mindaddig át meg átvették egymástól és fennlen lobogtatták csapatzászlajukat, amíg az utolsó, egyedül maradt zászlótartót is halálos golyó nem érte. Emlékeztetni szeretnék viszont legfőbb eszményképemre, Táncsics Mihályra, aki az ellenforradalom felülkerekedése után hűséges és áldozatkész hitvesének a segítségével nyolc álló éven át élt (a szó szoros értelmében) a föld alatt – nem pusztán azért, hogy megmenekedjék a rá váró kötélről, hanem azért is (és főleg azért), hogy újabb forradalmi szellemű írásművek megalkotásával szolgálja tovább a jó ügyet.

* * *

HERMANN RÓBERT

A feltett kérdéssel kapcsolatban óhatatlanul felvetődik az a kérdés is, hogy mi is valójában 1848 öröksége? A Tizenkét pont? Az áprilisi törvények? A Függetlenségi Nyilatkozat? Az 1849. júliusi szegedi törvények? Vagy mindez együtt? Egyáltalán van-e még 1848–49-nek időszerű öröksége? Vagy mindez csak a szónoklatok szintjén létezik? Nem időszerűtlen-e 1848–49, egy polgári forradalom és egy önvédelmi, majd függetlenségi háború örökségéről beszélni az európai egység korszakában? S lehet-e

Hermann Róbert

1963-ban született Székesfehérvárott, ott érettségizett. 1981-ben az Országos Középiskolai Tanulmányi Versenyen történelemből első helyezést ért el. A budapesti Eötvös Lóránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán történelem – speciális hadtörténelmi tanulmányok szakon végzett 1987-ben. 1987-től a budapesti Hadtörténelmi Intézet kutatója. 1995-ben doktor. Fő művei: Perczel Mór első honmentő hadjárata (1995); Az 1848/49. évi forradalom és szabadságharc története (szerk., 1996); Mindig az elsők között. Poeltenberg Ernő a szabadságharc tábornoka (1998).

különbséget tenni örökség és tanulság között? Választott szakterületem, a politika- és hadtörténet terrénumáról nem könnyű ilyen időszerű örökséget találni, főleg akkor, ha az ember nem akar a historizálás mezejére tévedni. A politikai kultúra területén két, időtlenül időszerű örökséget látok. Az egyik az 1848-ban létrejött polgári állam önkorekciós készsége, az érdekegyeztető és a jogkiterjesztő politika következetes folytatása. Azaz, a korabeli elit tagjai nem a társadalomnak a politikai és gazdasági hatalomból történő kirekesztése törekedtek, hanem éppen e hatalom részeseinek körét kívánták állandóan tágítani. A másik a politikai hatalom morális tisztaságának megőrzésére való törekvés. Ne feledjük el, 1849-ben a pusztá gyanú és az ennek nyomán keletkezett parlamenti vizsgálat elég volt az egyik legnagyobb hatalmú politikus, Madarász László látványos bukásához.

Katonai szempontból nehéz ilyen örökséget találni. Talán csak azt, hogy 1848-ban szinte a semmiből lehetett magyar hadsereget teremteni. Egy olyan hadsereget, amely soha nem volt teljesen felszerelve, soha nem volt tökéletesen ellátva, s mégis működött, s nem is akárhogyan. Igaz, hogy ennek a

hadseregnek soha nem volt egy időben harmincnál több tábornoka, s elképzelhetetlen lett volna az, hogy az adminisztratív állomány létszáma megközelítse a harcoló állományét.

* * *

HAJAGOS JÓZSEF

Történelmi örökséget akkor lehet értelmezni, ha azokat a kor szemüvegén, a történelmi forrásokon keresztül vizsgáljuk meg. Ez ebben az esetben kicsit hálátlan feladat, mert ez a romantika korszaka is volt, s a művészetek a maguk eszközeivel egy szívét, lelket dobogtató forradalmat és szabadságharcot mutattak be a későbbi generációk számára. A XX. századnak pedig ebből a romantikus hagyományból táplálkozó filmjei szinte mindenki számára megjelenítették a nemzeti összefogást, a szabadságért való tenni akarást és hősiessé küzdelmet. A forradalom és a szabadságharc résztvevői másoknak, mondhatni különbeknek tűnnek, mint a későbbi generációk, beleértve a sajátunkat is. A történelmi események azonban cseppet sem romantikusok, nem voltak azok 1848–49 sem. Az akkori események alakítói, átéltői nem igen különböztek a megelőző és a későbbi korok generációitól, így a maitól sem. S ha ezzel szembesülünk, máris itt vagyunk egy megszívelhető örökségnél, az előttünk álló feladatok elől nem térhetünk ki azzal az indokkal, hogy mi erre nem vagyunk képesek, mert hiányzik belőlünk a kellő összetartás, mert meghaladja erőnket, mert az egyéni érdekek fontosabbá váltak a közösségienél. Ezek és más negatívumok tetsző problémák megvoltak 1848–49-ben is, ami mégis pozitívvá tette, hogy ennek ellenére élni próbáltak a számukra kínálkozó történelmi lehetőséggel, megpróbálták véghezvinni az ország polgári átalakítását, majd az 1848-as áprilisi vívmányokat a katonai túlerővel szemben is megkísérelték megvédeni.

Hajagos József

tanár, történész. Jász Kisér, 1964. Tan.: JATE BTK, 1983–88. Életútja: 1988–Berze Nagy János Gimnázium, Gyöngyös. Fő művei: A Heves vármegyei 26. honvédszázalaj története 1848–49-ben (1996); Dessewffy Arisztid, a vesztes ütközetek bajnoka (1998); Török Ignác, a szabadságharc hadmérnök vértanúja (1998); a 28. honvédszázalaj története (1998); Heves vármegye az átlakulás hónapjaiban (1848. március–június) (1998).

Az átalakítás, majd a honvéd hadsereg megteremtése óriási energiákat, munkabírást igényelt a kor szereplőitől. Sokan nem tudtak megfelelni beosztásuknak, de akadtak elegendő számban olyanok, akik kimagaslóan teljesítettek és ösztönzőleg hatottak másokra is, mint például Csány László vagy Vukovics Sebő. A problémák, feladatok sok esetben felszínre hozták és hozták ma is megoldásukhoz a megfelelő embereket. A saját Csány Lászlóit és Vukovics Sebőit azonban minden kornak meg kell becsülnie, ha másképp nem, úgy, hogy hagyni kell őket dolgozni.

Számomra a forradalomnak és a szabadságharcnak van egy nagyon szimpatikus vonása. A politikai és a katonai vezetők között több olyan személyiség található, akikben az ember újra és újra megnyugvást talál, ha már a forrásokból előbontakozó kép kísértetiesen hasonlítani kezd a maihoz. Ahol a szakmai rátermettség olyan mély emberi tisztességgel, feddhetetlen becsületességgel párosult, mint pl. Aulich Lajos, Dessewffy Arisztid, gróf Leiningen-Westerburg Károly és Poeltenberg Ernő tábornokok esetében, s a sort még lehetne sokakkal folytatni, az utólagos szemlélődő hajlamossá válik arra, hogy a maitól különbnek, nemesebbnek ítélje meg az 1848-as

forradalom és szabadságharc nemzedékét. Mint utaltam rá, ez nem feltétlenül van így. Ennek ellenére az utókor erkölcsi értékeken is nyugvó ítéletéről a mai közéleti szereplőknek sem szabad megfeledkezniük. Tisztesség és becsületesség ma is kell a döntésekhez. Kellenek olyanok, akiknél ezek a tényezők megkérdőjelezhetetlenek. A jelenben velük lehet megnyerni az embereket, akár a fájdalmas döntésekhez is, a későbbi korok számára pedig ők tehetik szebbé, nemesebbé saját kunkat.

* * *

DEÁK ERNŐ

A kérdésfeltevés eleve viszonylagossá teszi 1848 tényét, az eseményeket, amikből aztán örökség lett. Az örökségre való rákérdezés nem az eredetiséget, teljességet érinti, hanem azt, amit megőrzött magának az utókor. Az *időszerűség* pedig további beszűkítést jelent, az örökségnek bizonyos „alkalmazható” aspektusait. Vagyis harmadlagos hozzáállás áll fenn 1848 elsődlegességével és annak örökségének másodlagosságával szemben.

Ebben a viszonylagosságban nagyon is fennáll a veszély, hogy az örökségből az aktualitás, az időszerűnek mutatkozó tényezők kerülnek az előtérbe, nem biztos ugyanis, hogy amit napjaink társadalmi tudata a múlttal összefüggésben időszerűnek vall, másként fontosnak tart, ugyanazon fontossággal rendelkezett korában is.

Ezeket előrebocsátva újfent arra kell irányítani a figyelmet, hogy ne az utólagosságra, hanem az elsődlegességre, az eredeti dolgokra helyezzük a hangsúlyt. Természetesen el kell fogadnunk, hogy ez már a történelemmel szembeni viszonyulás rendje. Vajon hogyan vélekednének nevezetesen 1848 ismert személyiségei, ha a róluk szárnyra kelt legendákkal szembesülnének, vagy

Deák Ernő

történész. Pereszteg (Sopron megye), 1940. június 9. 1956. december 9-től Ausztriában él. Tan.: Bécsi Tudományegyetem, gazdaság-, és társadalomtörténet, Kelet-Európa története. Életútja: Bécsi Egyetemen kutató asszisztens, majd az Osztály Tudományos Akadémia tudományos munkatársa (1976-), disszertációját agrártörténeti témából írta (1969). Kutatási területe: magyar várostörténet, migráció története, kisvárosi életmód, az ausztriai magyar kisebbség története. Fő műve: *Städtewesen der Länder der ungarischen Krone 1780-1918*. III. k. (1979, 1989).

egészen egyszerűen hogyan viszonyulnának ahhoz, amit róluk értékelően feljegyzett a tudománynak nevezett történetírás?

Amikor tehát az időszerűséget keressük, tudnunk kell, hogy csakis olyan dolgokkal, jelenségekkel állhatunk elő, amiknek a maguk korában is megvolt a jelentőségük, fajsúlyuk és értékük. Amennyiben ez nem így van, mert lehetetlen ugyanazon dolgokat hasonló súllyal beépíteni életünkbe, akkor viszont el kell vonatkoztatnunk, olyannyira, hogy az örökséget nem is annyira dologilag, hanem helytől és időtől elvonatkoztatva, azaz hely- és időtállóan eszmeileg kell szemügyre vennünk. Tehát nem annyira az események mikéntjét, hanem azok rugóit, mozgatóit, azok eszmei lecsapódását kell keresnünk és felmutatnunk. Vegyünk pl. egy egészen egyszerű harci cselekményt: miért szálltak harcba a magyarok, s ha netán győztek, beugrik a hősies besorolás, mindjárt rákérdezve: de miért voltak hősök, egyáltalán mik a hősiesség összetevői?

A hősiesség tartalommal rendelkező értékelő fogalom, aminek rangsorolása változik az időben. 1848/1849-cel kapcsolatosan jó néhány fogalomra, hagyománnyá jegecesült jelenséget lehetne csokorba szedni, amire talán Vörösmarty kifejezése illene

leginkább: *Ez éltetőd*, Vörösmartynál maradva mindjárt elsőként a *rendületlen hűség* jelenül meg és pedig a *hazával* szemben. Nos, amennyiben szellemi, eszmei síkon mintegy katekizmusként gyűjtenénk össze a magyar reformkorból, majd annak lelkiületéből kibontakozó megvalósítási eltökéltséget, majd pedig a kivívott vívmányok melletti kiállást, nem egy esetben a személyes élet feláldozásáig, akkor tértől és időtől mentes csorbítás nélkül átvehetők és alkalmazhatók ezek mai valóságunkban is.

Fontos végül is 1848/1849 örökségéből mindaz, ami éltet, mert erősíti a közösséghez tartozás kötelékeit, a vele szembeni felelősséget, a szerepvállalást egészen a személyes élet feláldozásáig. Ide tartozik a megbízhatóság, következetesség és hűség.

Kissé ténylegessé téve az időszertűséget: ide sorolható mindaz, ami láncszemként összeköti a jelent a múlttal, ami nélkül nem rendelkezünk helyes tájékozódással a jelenben. A múlt példája mindig hivatkozási alapra vonatkozóan, hogy mit, miért és mikor vállaljunk. Egy azonban fontos: mindig szükséges az „átváltási kulcs”, aminek segítségével a példákat mintegy szublimálva tudjuk felidézni és alkalmazni a jelenben, de torzítás és túlzás nélkül, vagyis hiteles „tanúkat” kell hívnunk révkalauzként a jelenbe, akik biztos révbe vezetnek, nem pedig lidérceket, amelyek imbolygó lángjukkal csak megtévesztenek és ingoványos talajra csalnak.

* * *

URBÁN ALADÁR

A kérdést nem az időszertű örökség, hanem a megszívlelendő tanulság szempontjából szeretném megközelíteni. A téma kör pedig az első népképviselői országgyűlés, annak 1848 nyári időszaka.

Az eseményekkel valamelyest ismerős személy számára az országgyűlés 1848. július-október közötti időszakának emléke-

Urbán Aladár

történész. Csorvás, 1929. április 17. Nős: Fehér Erzsébet. Tan.: ELTE BTK, 1947-52. Életútja: 1952-57, az ELTE BTK újkori egyetemes történelem tanszékének tanársegéde, 1957-67 adjunktusa, 1967-87 docense, 1987- egyetemi tanár, 1975- a Századok szerkesztője, a történettudomány kandidátusa (1965), doktora (1985). Kut. területe: a magyar és az európai 1848-49, az USA 18-20. századi története. Fő művei: *Európa a forradalom forgószélében*, 1848-49 (1970); *A nemzetiség és honvédség szervezése 1848 nyarán* (1973); *A nagy év sodrában*. Tanulmányok 1848-ról (1981); *Batthyány Lajos miniszterelnöksége* (1986); *Hunfalvy Pál: Napló 1848-1849* (s. a. r. 1986); *Batthyány Lajos gróf főbenjáró pöre* (s. a. r. 1991); *Köztársaság az Újvilágban* (1994).

zetes eseményei: a Kossuth nagy beszédét követő „megajánlás”, majd az un. olasz segély európai távlatokat felvillantó vitája, végül a hadügyi törvény kompromisszummal végződő, névszerinti szavazást igénylő megvitatása. Az ülésekről beszámoló Közlönynek a jegyzőkönyvek alapján készült beszámolóit olvasva azonban mai szemmel meglehetősen azok a néha fennkölt, néha kicsinyes hozzászólások, amelyek egy-egy kérdés vagy törvényjavaslat vitájában elhangzottak. Úgy tűnik, hogy a többségükben korábban csak a megyegyűléseken szereplő, vagy a rendi országgyűléseken a követtudósításokkal megkötött képviselők szinte megmámosodtak a szabad – és időben többnyire nem korlátozott – szólás lehetőségétől. Akadnak ezek között elgondolkodtató fejlemények is.

Nem nagyon ismert, hogy a megalakulásának formalitásán túljutott országgyűlés július 10-én választotta meg elnökét, ifjabb Pázmándy Dénest, aki ezt követően bejelentette, hogy másnap Kossuth Lajos „indít-

ványt teend a haza védelme iránt”. Az ellenzék – élén Nyáry Pállal – ezt meg akarta akadályozni és a számára hálás terepet ígérő trónbeszéd, illetve az arra adandó válasz elsőként való megvitatását sürgette. Ezt több, a centrumhoz tartozó képviselő és Eötvös József miniszter is ellenezte, s a nagy többség számára a napirendi javaslat elfogadhatónak tűnt. Ekkor Madarász József azzal a „végső” érveléssel hozakodott elő, hogy ő nem ajánlja meg a katonát és a pénzt, „mert a mult országgyűlés óta” a hazának képviselőt „ármány kezeli”. Az ülésről már eltávozott, majd visszatért Kossuth szavaira Madarász valahogy megmagyarázta meggondolatlan nyilatkozatát, így végül elhárult az akadály Kossuth másnap megtartott nagy beszéde előtt. (Az előzmények ismeretében egyébként Nyáry lelkes reagálását Kossuth előterjesztésére nemcsak a témának és az előadás lenyűgöző hatásának kell tulajdonítanunk, hanem a „jóvátétel” szándékának is.)

Az „olasz segély” kérdése tulajdonképpen a trónbeszédre adandó válasz része volt. Ennek szövege – amely a kormány álláspontját tükrözte – a szárd király támadása miatt Lombardiában bekövetkezett eseményekről csak azt említette meg, hogy „a háborút bevégezni nem lehetett”. A szűkszavúság oka az volt, hogy a *pragmatica sanctio*, az osztrák–magyar „alapszerződés” értelmében a bécsi minisztérium joggal várta el a Batthyány-kormány katonai segítségét. Ugyanakkor május–június óta a magyar kormányzatnak saját déli határai védelmével, pontosabban a Szerbiából beözönlő önkéntesek támogatásával létrejött szerb táborok elleni fellépés gondjával kellett foglalkoznia. Július 5-én, a trónbeszéd elhangzásának reggelén ezért döntött úgy a minisztertanács, hogy egyrészt amíg „a magyar koronának területiális épsége tökéletesen biztosítva” nem lesz (és ehhez az osztrák kormány támogatását „minden hátsógon-

dolat nélkül” nem kapja meg), addig katonai segítséget nem tud nyújtani. Azonban csak azzal a feltétellel nyújthat „segédkezet” – fogalmazott a Kossuth által szövegezett jegyzőkönyv – hogy annak révén olyan „egyezség” jöjjön létre, amely egyrészt megfelel „őfelsége méltóságának”, másrészt pedig „az olasz nemzet jogainak, szabadságának, méltányos kívánatainak”. A minisztertanács határozatának teljes szövegét ismertették az országgyűlés nyilvános ülésén.

A kormány álláspontja világos: nem tagadja meg szerződéses kötelezettséget, de annak feltételei egyenértékűek a megtagadással. A *pragmatica sanctio*ból fakadó közös védelmi kötelezettséget legalább ilyen formában el nem ismerni lehetetlen volt az osztrák kormány július 29-i jegyzéke óta, amely a horvát–magyar viszályban a semlegesség felmondását helyezte kilátásba. A kérdés kényes volta a helyzetnek zárt ülésben történő megvitatását tette volna indokolttá, ami egyébként augusztus elejétől az országgyűlés gyakorlatává vált. Igaz, akkor nem hangzott volna el a karzat nyilvánossága előtt, hogy Magyarországnak ezzel a dokumentummal, vagyis a trónbeszédre adandó válasszal „kell bemutatnia magát az európai civilizációnak” (Nyári Pál), vagy az a kitétel, hogy a katonai segítség ígérétevel – ami mint láttuk sok feltétellel volt elgyengítve – „kockáztatnók... a polgárosult Európa szövetségét” (Teleki László).

A példákat lehetne folytatni. Így azzal a végrehajtó hatalom illetékességét megkérdőjelező nyilatkozattal, amivel szeptember 14-én Madarász László kétségbe vonta az ügyvezető miniszterelnök intézkedésének jogszerűségét, hogy a képviselők hozzájárulása nélkül hirdetett népfelkelést az ellenség által fenyegetett megyékben....

Az elmondottak arra kívántak emlékeztetni, hogy 150 évvel ezelőtt is nehezen tanult bele a képviselőház korszerű parlamentarizmus játékszabályaiba, s hogy

a mindenkori kormánynak jól meg kell fontolnia, hogy hol húzza meg a parlament nyilvánosság határait, s az ellenzéknek pedig az a feladata, hogy megtanulja: mikor tarto-

zik azzal választóinak és az országnak, hogy pártérdekeit alárendelje a magasabb érdekeknek.

(A sorozat befejeződött)

VASÚTI KÉPESLAPOK (1.)

AZ 1975-BEN MEGSZÜNTETETT SÁRVÁR–ZALABÉR VASÚTVONALON HALAD AZ ABMOT 359-ES VONTATTA RÖVIDKE SZERELVÉNY VASHOSSZÚFALU ÉS HOSSZÚPERESZTEG KÖZÖTT
A FELVÉTELT DR. KUBINSZKY MIHÁLY 1972. SZEPTEMBER 3-ÁN KÉSZÍTETTE

Maróti Egon

„Hajrá, Hellász!”

Marcus Aurelius és a görög versenysport

A görög irodalomban a sport mint téma roppant jelentős szerepet játszott¹, az olympiai játékokról és más versenyekről, győztesekről jobbára nagy dicsőréssel emlékeztek meg. Találkozunk azonban szkeptikus, ironikus megjegyzésekkel, kritikus megítélssel is.² (Amiképpen szakirodalmunkban manapság is előfordulnak finnyás, sznob állásfoglalások.)

Az ókorban a sport iránt az egyik legnyitottabb, a sikeres versenyzőkkel szemben a legnagyobb elismerést tanúsító jelentős személyiség a művelt filozófus császár, Marcus Aurélius volt, akinek görög nyelven írott filozófiai elmélkedései a néhai Huszti József professzor jóvoltából magyar nyelven is olvashatók. Az uralkodó több versenyt és versenyzőt támogatott, s számos görög illetve hellenizált keleti területekről származó versenygyőztesnek adományozta az akkor talán legnagyobb kitüntetést, a római polgárjogot. A nemrég elhunyt L. Moretti professzor az olympiai győztesekről készített alapvető összeállításában közel húsz olyan sikeres versenyzőt is regisztrált, aki kimutathatóan illetve kikövetkeztethetően a császárnak köszönhetette római polgárságát s az ezt kifejező Marcus Aurelius – görög feliratokon Markos Aurélios – neve használatának a jogát, amelyek mellett megtartották, feltüntették eredeti görög vagy görögös személyneveiket.³

Ezt az elnevezést az illető olympiai győztesek leszármazottai – akárcsak mindenki más – büszkén viselték. S közöttük több olyan személy is lehetett, aki kiemelkedő sportsikereket ért el, esetleg maga is éppen olympiai koszorút szerzett. Ennek a jelenségnek érdekes bizonyítéka egy, az olympiai ásatások során 1994-ben előkerült

feliratos bronztábla, amelynek korszakalkotó jelentősége az, hogy fenntartotta több olyan olympiai győztes atléta adatait, akik a Kr. u. 4. században aratták diadalukat különböző versenyszámokban, a hagyományos két korcsoport egyikében, a fiatalkorúak („páides”) illetve, a felnőtt férfiak („andres”) kategóriájában. Különös jelentősége a leletnek az, hogy a két utolsó feltüntetett Olympia győztese a 290 és 291 Olympián, azaz Kr. u. 381-ben és 385-ben aratták győzelmeiket. Ez a fontos lelet a többi hézagpótló adat mellett bizonyítja, hogy az olympiai versenyeket közel a 4. század végéig megrendezték, mindaddig, amikor is a keresztény ideológiai és politikai hatalom következtében a játékok meg nem szűntek...⁴

A felirat minden bizonnyal egy helyi atlétikai szervezet székháza romjainak feltárása során került elő. A feljegyzett győzteseknek valami szorosabb kapcsolata lehetett az egykori intézménnyel; az összefüggés magyarázata még megoldatlan. Érdekes azonban, amire eddig – tudomásom szerint – még senki sem mutatott rá, a győztesek nevének részleges azonossága. A feliratot faksimilében és átirással J. Ebert professzor közölte.⁵ Ennek alapján látható, hogy a megőrzött vonatkozó 4. századi nevek kevés kivétellel egy-egy Marcus Aureliust jelölnek. A győztesek adatait a felirat sorrendjében közöljük, megjegyezve, hogy az olympiák datálásának egy részét nem ismerjük, mivel a bronztábla bal szélét, ahol a számjelölések egy része szerepelt, még az ókorban levágták.

Lássuk tehát a feljegyzett versenyzők közül azokat, akik a 4. századi olympiai játékokon győzedelmeskedtek:

• A sardesi M. Aur(élios) Markianos a fiatakorúak pankrationjában: a 275. Olympián (Kr. u. 321)

• Mar. Aurélios Kallón, Thespiaiból, a felnőttek dolichos futásában: 278. O. (Kr. u. 333) – és

• A tenedosi Aur(élios) Stratonikos a felnőttek diaulosában ugyanakkor

• Epiktétos, a felnőttek pentathlon versenyében: 279 Ol. (337)⁶

• M. Aurélios Herménaios (a fiatakorúak?) pankrationjában: 280. O. (341)⁷

• M. Aurélios Héliodóros, a felnőttek pankrationjában: (?)

• M. A]urélios Héliodóros, Héliodóros fia, Thespiaiból, a fiatakorúak pankrationjában⁸: (?)

• M. Aurélios Sótéros, Sótéros fia Thespiaiból a fiatakorúak [stadi]on futásában: 286. Ol. (365)

• Az athéni [Mar.] Aur(élios) Eukarpidés, Zópyros fia, a fiatakorúak pankration versenyében: 290. Ol. (381)

• Az ethéni [Mar. A]rélios Zópyros, a fiatakorúak ökölvívásában: 291. Ol. (381)⁹

• Az athéni [Pan]kratios, a felnőttek pentathlon versenyében (ugyanakkor).¹⁰

Jegyzetek

¹ Erre vonatkozóan lásd legutóbb W. Decker: *Sport in der griechischen Antike*. München, 1995, 9., 181sköv. és passim.

² A kérdéshez alapvető B. Bilinski: *Leagonistica sportiva nellagrecia antica*. Roma, 1961, 25–50. Legutóbb P. Angeli

Bernardini. Nikephoros 10 (1997), 179–190.

³ L. Moretti: *Olimpionikai. I vincitori negli antichi agoni olimpici*. Roma, 1957, 187. l. 139–153. sz.

⁴ Vö. Maróti E.: *Egy új olympiai feliratról*. Antik Tanulmányok, 41 (1996) 233. Uő: in Actas, 1996/4. sz. 18–19., mindkét helyen a vonatkozó korábbi irodalommal.

⁵ J. Ebert: *Zur neuen Bronzplatte mit Siegerinschriften aus Olympia*. Nikephoros, 10 (1997), 218–219.

⁶ A szöveg *nei(kó) triada* a szokás *próte(i) treiadi* jelentésben értendő; azaz Epiktétos az első három szám megnyerésével győzött a pentathlonban, ami kivételes dicsőség volt; vö. J. Ebert: *Zum Pentathlon der Antike*. Berlin 1963, 2.

⁷ Vö. Ebert korrekcióját, in Nikephoros, i. sz. 221. l. 4. jz.

⁸ Az apa-fia által hasonló vagy azonos számban aratott győzelmek témájához lásd: Maróti E.: *Quasi cursores*. In *Studia Varia. Tanulmányok Szádeczky-Kardos Samu 80. születésnapjára*. Szeged, 1998, 103–106. – A fentiek természetesen nem jelentik azt, hogy az említett Marcus Aureliusok mind a korábbi olympiai győztesek leszármazottai lennének.

⁹ Egyértelmű, hogy a két fiatal győztes testvér volt.

¹⁰ A felirat vége csonka; a végén levő számjelölés rejtélyes. – Különben lehetséges, hogy a feliratnak végleges formában való közlése nyomán a fenti győzteslista adatai némi korrekciót fognak igényelni.

Nótári Tamás

Megjegyzések a férji hatalom történetéhez az ókori Rómában

I.

A római jog szerint egyes személyek ön jogúak (*personae sui iuris*), mások hatalom alatt állnak (*personae alieni iuris*), ilyen a férji hatalom (*manus*) alatt álló feleség (*uxor in manu*) és az atyai hatalom (*patria potestas*) alatt álló családgyermek.¹

A családfőt családjának tagjai felett megillető hatalma jóformán teljes körű: egyrészt mert mind a szabad családtagokra, mind a rabszolgákra, mind pedig az élettelen vagyontárgyakra kiterjed, másrészt mert magába foglalja a dolgok megsemmisítésének, s – bizonyos feltételek mellett – a hatalom alatti személyek megölésének jogát.² Ezen teljesség keltette azon benyomást, hogy a római *paterfamilias*nak gyermeke felett ugyanolyan tulajdonjoga állott fenn, mint akármilyen élettelen dolgon.³ Valószínűbbnek tűnik azonban, hogy nem egyik hatalmi formáció szolgált a másiknak példaképül – tehát az atyai hatalom nem a tulajdonjog mintájára alakult ki⁴ – hanem egy és ugyanazon ősi hatalomból származtak.⁵

Az említett megölési jog – élet és halál feletti jog (*ius vitae ac necis*) gyakorlása azonban mind a családgyermek (*filius familias*), mind a feleség esetén feltételekhez volt kötve. Egyrészt bizonyos okoknak fenn kellett állniuk, amelyek a halálos ítéletet indokolták, így míg a családgyermek esetén a források csupán jogszerű okról (*iusta causa*) beszélnek, addig a feleség esetén ezeket *expressis verbis* megtagadjuk: a házasságtörés és a borivás. Másrészt ezen okok fennállásának bizonyítására a családfőnek a házibíróság előtt eljárást kellett lefolytatnia (*iudicium domesticum*), ahol a bűnösség kérdése felől a bíróság tagjai, a rokonok és barátok testülete (*consilium necessariorum*) döntött.

Jelen írás a manusnak ezen aspektusát kívánja valamivel bővebben megvilágítani; ehhez előbb a *iudicium domesticum*ra vonatkozóan kívánunk néhány – általános – megállapítást tenni, majd a rendelkezésünkre álló forrásokat megvizsgálni, amelyek annak a hatalom alatti feleség cselekményeire történő alkalmazását érintik.

II.

A házibíraskodás jogintézményének megítélésében a romanisztika szakirodalmára korántsem egységes.

MOMMSEN elutasítja azon gondolatot, hogy a *iudicium domesticum* valóságos bíraskodás lett volna⁶; ezen véleményében arra hivatkozik, hogy maga a fogalom ellentmondás, minthogy a *iudicium domesticum* elnevezést a rómaiak soha nem használták terminus technicusként. Megjegyzendő, hogy noha ezen utóbbi megállapítás igaz, a házibíraskodás létének s jellegének megítélését tekintve nem bír perdöntő jelentőséggel, hiszen magának az intézménynek a struktúrája és működése mellett alapvetően másodlagos, hogy a rómaiak hogyan nevezték azt. Annak ellenére, hogy az intézmény megnevezésében a források nem egységesek, annak tevékenységét a *cognoscere* (vizsgálatot folytatni) és a *iudicare* (ítélkezni) kifejezésekkel határozzák meg, amelyek viszont már a római büntető eljárás terminológiájával is egybecsengenek.⁷ Mommsen szerint tehát a *iudicium domesticum* csupán házi fenyítő jog, *Hauszucht*, amit ugyanúgy nevezhetünk akár *disciplinának* vagy *coercitió*nak, így ezen intézmény nem más, mint egyfajta lelkiismereti bíróság, *Gewissensgericht*.⁸ Őt követte VOLTERRA azt állítván, hogy függetlenül attól, hogy a

hatalom alatti családtagra a *iudicium domesticum*ban milyen ítéletet mondanak ki, annak az állami jogszolgáltatás előtt is felelnie kell tettéért továbbá, hogy azon tény, hogy az egyes bűncselekmények elbírálására állami bíróságok léteztek, már önmagában kizárja a *iudicium domesticum*nak a létét, illetve törvénykező funkcióját.⁹ Hasonló gondolatól vezetve már Mommsen is hiányolta a *iudicium domesticum* által elbírálendő bűncselekmények körének pontos meghatározását¹⁰. KUNKEL szerint ezen gondolkodásmód egyáltalában nem volt jellemző a rómaiakra, hiszen az állami jogszolgáltatás rendjében is voltak hatásköri átfedések, s ezek azt bizonyítják, hogy a meghatározott bűncselekmények elbírálására rendelt törvényszékek hatásköre sohasem vált kizárolagossá. A házbíráskodás és az állami jogszolgáltatás között – amíg ezek egymás mellett léteztek – kölcsönös hatásköri konkurencia érvényesült¹¹. Hasonló helyzet állott fenn Rómában az állami büntetőbíróságok esetén is.¹²

Szögesen ellentétes véleményt képviselt GEIB, aki szerint a *paterfamilias* családjának hatalom alatti tagjai felett – minthogy ezekre kiterjedt a *ius vitae ac necis* – igenis megillette a büntetőbíráskodás joga¹³. Az ő nézetéhez csatlakozott BONFANTE, aki határozottan állította, hogy – mivel a családban a rómaiak az állam kicsinyített mását látták¹⁴ – a *paterfamilias* jogállását tekintve megfelelt az *imperiummal* rendelkező *magistratusnak*, s *iurisdictiójuk* között is párhuzamot lehet vonni.¹⁵

Köztes álláspontra helyezkedett KASER, aki noha nem tagad meg a *iudicium domesticumtól* olyan határozottan minden jelentőséget, mint Mommsen és Volterra, úgy véli, hogy a *iudicium domesticum* nem a jogi (*ius*), hanem az erkölcsi normák (*mores*) körébe tartozott¹⁶, s hogy annak igazi jelentősége abban állott, hogy a tényállást ily módon tanúk jelenlétében tisztázhassák.¹⁷ A bonfantei nézethez áll közelebb DÜLL, aki megkülönbözteti ugyan a *paterfamilias*

coercitiós (fenyítő) és *iurisdictiós* (jogszolgáltató) hatalmát, ám a *consilium* funkcióját nem határozza meg kellően világosan, sem pedig azt nem kívánja kimutatni, hogy mely esetekben volt kötelező *iudicium domesticum* tartása¹⁸ – úgy véli azonban, hogy a *paterfamilias* ítéletében nem kötötte szükségképpen a *consilium* véleménye.¹⁹

Kunkel a feleség és a gyermekek főbenjáró büntetését feltétlenül a *consiliumhoz* köti, azon a véleményen van, hogy a *paterfamilias* nem függetleníthette magát a *consiliumot* alkotó rokonok és barátok ítéletétől a vádlott bűnösségét vagy ártatlanságát illetően.²⁰

A források alapján a *iudicium domesticumról* összefoglalóan a következőket mondhatjuk el:²¹

Seneca Luciliushoz írott levelében megemlíti, hogy a régiek a *dominusnak*, azaz a családfőnek megengedték, hogy házközösségében tisztségeket lásson el, és *iurisdictiót* gyakoroljon, tehát az otthont, illetve a házközösséget az állam kicsinyített másának vélték.²² A *dominus* büntetőhatalmát gyakorolván *Suetonius* szerint a *mos maiorumnak*²³, azaz a szokásjognak, amely Rómában teljes értékű jogforrás volt²⁴, Cicero szerint pedig a *consuetudónak*²⁵ (ami szintén szokásjogot jelent akárcsak a *mos maiorum*) megfelelő módon járt el. A *iudicium* bizonyos formáságok között általában a *paterfamilias* otthonában (*privati penates*²⁶), az atriumban zajlott le.

A feleség és a családgyermek főbenjáró büntetése esetén a *iudicium domesticum* megtartása nem csupán morális, hanem valódi jogi kötelességgként terhelte a *paterfamilias*at, ami a *manusnak* s a *patria potestasnak* kezdetől fogva fennálló korlátaira volt visszavezethető. A feleség által elkövetett súlyosabb cselekmények megbüntetéséhez szükséges *iudiciumba* a rokonok bevonása kötelező volt – amint ezt látni fogjuk. A családgyermek felett fennálló *ius vitae ac necis* gyakorlása sem volt az atya önkényére bízva. A XII táblás törvény csak a jogszerű ok (*iusta*

causa) fennállása esetén engedte meg a családgyermek halálra ítéletét. Ezen *iusta causa* meglétének bizonyításához pedig a *iudicium domesticumot* alkotó *consilium necessariorum* elengedhetetlen volt.²⁷ Természetesen el lehetett tekintetni ezen eljárástól, ha a hatalom alatti személy beismerte a bűnét (*confessus*), vagy annak elkövetésén éppen rajtakapták (*manifestus*).²⁸

A *consilium necessariorumot* értelemszerűen a rokonok és a barátok alkották, akiknek körét azonban feltehetően a *paterfamilias* határozta meg. A *consiliumba* meghívott és bevont személyek ítéletét azonban, amely a vádlott bűnösségére illetve ártatlanságára vonatkozott, el kellett fogadnia, ezekhez egyértelműen kötve volt.²⁹

A *consilium* tagjai a *iudiciumban* ítéelkezvén általában szóban szavaztak, rangjuknak megfelelő sorrendben.³⁰ Elsősorban a bűnösség kérdésében kellett dönteniük, azonban a büntetés módjáról is nyilatkozhattak, így pl. kifejezetten tiltakozhattak – még a vádlott megállapított bűnössége esetén is – a halálos ítélet kiszabása ellen.³¹

III.

A férjnek azon jogáról illetve kötelességéről, hogy felesége főbenjáró vétkei, a házasságtörés és a borívás miatt a rokonokkal *iudicium domesticumot* tartson, valamint azon lehetőségéről, hogy a csekélyebb súlyú vétkek esetén saját belátása szerint büntesse feleségét, *Dionysius Halicarnassensis* tudósít:

Dion. Hal. 2.25. Azaz: Ezen ügyekben a rokonok végeztek vizsgálatot a férjjel együtt: házasságtörés esetén, és ha rábizonyították egy nőre, hogy bort ivott; ugyanis Romulus megengedte, hogy mind a két esetet halállal büntessék.)

Ezen rendelkezést a királyi törvények (*leges regiae*) Romulustól származó normái közé sorolják. (LR. Rom.8.)³² Anélkül hogy a királyi törvények eredetiségének és datálásának sokat vitatott és igen összetett problematikájával itt bővebben kívánnánk foglalkozni,

megjegyzendőnek tartjuk a következőket: a *leges regiae* részint a történetírók (Livius, Dionysius Halicarnassensis, Plutarchos) által egyes királyok személyéhez kapcsolt, részint a *grammaticusoknál* (Festus, Servius) fennmaradt normák. Megítélésükben a szakirodalom korántsem egységes. Így például WIEACKER elismeri ugyan e szabályok létét, ám kétségesnek tartja korukat, jellegüket, valamint azt is, hogy régebbiek-e a XII táblás törvénynél.³³ SELB (Jörs-Kunkel) az általa „megfoghatónak” nevezett részt szakrális előírásokra vezeti vissza.³⁴ TONDO viszont már jóval pozitívabban viszonyul a királyi törvények hitelességének kérdéséhez.³⁵ A *leges regiae* mind a szakrális jog (*ius sacrum*), mind a közjog (*ius publicum*), mind pedig a magánjog (*ius privatum*) területéről tartalmaznak rendelkezéseket. A XII táblás törvény elsősorban a magánjogot kodifikálta, a közjogot éppen csak érintette, a szakrális jogot pedig jóformán érintetlenül hagyta – ami természetesen nem jelenti azt, hogy a magán- s még inkább a közjogi normák nem lettek volna a vallástól igen erősen áthatva. Pontosán azért, hogy a magánjogi normák túlsúlyban vannak, tűnik ki a XII táblás törvény az ún. első kodifikációk sorából (Hammurappi és Solon törvényei), hiszen azokban alapvetően a büntetőjog dominált.

ZLINSZKY szerint azon tény, hogy a *ius sacrum* és jórészt a *ius publicum* sem képezte a XII táblás törvény szabályozásának tárgyát, azt bizonyítja, hogy e területek joganyaga az V. század közepére kellően megszilárdult, s azokban kevésbé volt tapasztalható jogbizonytalanság. A XII táblás törvénynek tehát bizonyos előzményekre kellett visszatekintenie, s ezen előzmény kétség kívül a *leges regiae*³⁶ voltak. Valószínűsíthető azonban, hogy a *leges regiae* rendelkezései között korukat tekintve jelentékeny különbségek vannak, s azon hagyományoknak, amely az egyes normákat az egyes

mondabeli királyoknak tulajdonítja, történeti hitele igen bizonytalan.³⁷

A dionysusi szöveg hely a rokonoknak a férjjel közösen lefolytatandó vizsgálatáról szól. Az eljárásban tehát a férj és a rokonok (valamint barátok) vesznek részt, ezen utóbbiak alkotják a *consilium necessariorum*-ot. Az „edikadzon” kifejezést latinul a „*cognoscebant*”-tal adhatjuk vissza³⁸, ami a római büntető eljárás vizsgálatának terminus technicus³⁹; a szerző tehát tudatosan a római jogi terminológiát használja, ami alátámasztja a Senecánál (illius ius dicere permiserunt)⁴⁰ olvasottakat, s a Gellius által hagyományozott Cato-szövegben olvashatókat:

Gell. 11.23.4. *Verba Marci Catonis adscripti ex oratione quae inscribitur De dote, in qua id quoque scriptum est, in adulterio uxores deprehensas ius fuisse maritis necare: „Vir”, inquit, „cum divortium fecit, mulieri iudex pro censore est, imperium quod videtur habet. Si quid pervorse taetrequae factum est a muliere, multatur; si vinum bibit, si cum alieno viro probri quid fecit, condemnatur.”* 5. *De iure autem occidendi ita scriptum: „In adulterio uxorem tuam si prehensisses, sine iudicio impune necares; illa te, si tu adulterares sive tu adulterare, digito non auderet contingere, neque ius est.”*

(azaz: Leírtam Marcus Cato szavait a De dote című beszédéből, amelyben az is le volt írva, hogy a férjeknek joguk volt házasságtörésen ért feleségüket megölni: „A férj”, mondja Cato, „amikor elválk feleségétől, a nőnek a censor helyett bírója, s mintegy imperiummal bír felette. Ha a nő valami rút és szégyenteljes dolgot követett el, fenyítőleg bünteti; ha bort ivott, s ha egy másik férfivel vétkezett, elítélvén bünteti.” A megölési jogról pedig ezt írja: „Ha házasságtörésen érned feleségedet, eljárás nélkül, büntetlenül megölheted; ő azonban, ha te követnél el házasságtörést vagy paráznaságot, egy ujjal se merészelhetne hozzád nyúlni, s ezt a törvény sem engedi meg neki.”)

A részlet, amint látjuk, Cato De dote című beszédéből származik, amelyből sajnos csak ennyi maradt ránk, s amelyről semmifé-

le egyéb információnk nincsen. A férj jogaira történő utalás még nem ad támpontot az oratio céljáról és fajtájáról, – a sing. 2. személy alkalmazása nem feltétlenül jelenti azt, hogy a per valamely szereplőjéhez. A latin nyelvben a sing. 2. személy általános és személytelen használata éppúgy szokásos és éppoly gyakori⁴¹.

Cato itt igen élesen fogalmazza meg a férjnek felesége feletti hatalmát, azt a magistratusoknak a polgárok feletti hatalmához, fennhatóságához hasonlítja.

Tehát a válás alkalmával a férjnek joga van arra, hogy amennyiben felesége a házasság fennállása idején erkölcstelen magatartást tanúsított (*propter mores*) a hozományból, amit vissza kell adnia, bizonyos levonásokat eszközöljön⁴² – mintegy erkölcsbíráskodás, *regimen morum* (erkölcsbíráskodás) formájában. Így a nő számára a férj helyettesíti a *censort* (*vir iudex pro censore est*)⁴³, hiszen a feleség felett mintegy főhatalommal, *imperiummal* bír (*imperium quod videtur habet*). Ezen *imperium* természetesen a házasság idején áll fenn, és nem a váláskor lép életbe, mint a *censori regimen morum*, ami jelen esetben a censor helyett szintén a férjet illeti meg.⁴⁴ Miként a *magistratus* az őt megillető *imperiumból* kifolyólag két különböző módon gyakorolhatja büntetőhatalmát, úgy a férj is: a feleség csekélyebb jelentőségű vétkei esetén (*si quid pervorse taetrequae factum est a muliere*) önállóan büntethette (*multat*) – ez megfelel a *magistratus coercitiós*, fenyítőjogának⁴⁵; a feleségnek egy másik férfival folytatott kapcsolata esetén, illetve ha a nő bort ivott, a *magistratus* jogszolgáltatásának megfelelően a férj is *iurisdictiont* gyakorolt (*condemnat*).⁴⁶ A *multitare* és a *condemnare* tehát a *coercitió*nak és a *iurisdiction*nak terminus technikusai, s Cato mint a jogban jártas szerző tudatosan használja e két kifejezést egymás „ellentétéként”. A *multitare* alkalmazására a catói szöveg szerint a válás alkalmával, tehát a *manus* – itt férj *imperium* – megszűnésekor,

illetve ezután kerül sor, míg a *magistratus* hivatali ideje alatt, tehát amíg az *imperium* birtokában van, gyakorolhatja ezen fenyegetőjogát; ugyanakkor egyáltalában nem lehet kizárni, hogy Cato a *multitare* alatt a házasság fennállásának idején a férj által a feleségre mért fenytőbüntetéseket értette.⁴⁷

A feleség hűtlenség illetve borivás miatti elítélése (*condemnatio*) után a szerző határozottan kiemeli a házastársak egyenlőtlenség jogállását, hiszen míg a férj házasságtörésen ért feleségét a *consilium necessariorum* – Dionysiusnál *syngeneis* – egybehívása és a *iudicium domesticum* lefolytatása nélkül is büntetlenül megölheti (*sine iudicio impune necares*), addig a feleség egy ujjal sem nyúlhat férjéhez, ha az házasságtörést követ el. Azon jogban, hogy a férj házasságtörésen ért feleségét büntetlenül megölhette, azon az állami büntetőjogban élő elv érvényesült, hogy a tetten ért bűnöst (*manifestus*) bírósági eljárás nélkül is meg lehetett büntetni⁴⁸, így pl. a XII táblás törvény nem büntette az éjjeli illetve a fegyverrel védekező tolvaj megölését⁴⁹, lévén az jogos önhatalom.

Világosan kitűnik tehát, hogy Cato igen élesen elkülöníti *multare* és a *condemnare* tartalmakat.⁵⁰ Megjegyzendő, hogy amennyiben a *magistratus* illetve a férj az ítéletet egyedül, csupán saját döntése alapján hozta volna, nem volna egyértelmű, hogy miben különbözik a *iurisdictio* gyakorlása a csekély súlyú vétkes esetén alkalmazott *coercitiótól*; így mind a köz-, mind a magán-büntetőjogban olyan eljárásra volt szükség, ahol nem a *magistratus* illetve a férj, hanem mások döntöttek a bűnösség kérdésében. A feleség bírái (a férjjel együtt) a *syngeneis*, *necessarii*, a rokonok, akik között bizonyára nem csupán a férj, hanem a feleség rokonai is helyet kaptak. Nagy valószínűséggel a funkciók így oszlottak meg: a rokonok döntöttek a bűnösség kérdésében, illetve tehettek javaslatot valamely büntetés mellett vagy ellen, a férj vezette az eljárást, hirdetett ítéletet, s ő is hajtotta azt végre.⁵¹

A házasságtörésen ért nő *iudicium* nélküli és büntetlen megölésének jogát Augustus Kr. e. 18-ban a *Lex Iulia de adulteriis coercendisszel* (házasságtörést büntető törvényével) megszüntette, minthogy a férji hatalmat ősi állapotából saját korának gyakorlatához kívánta alkalmazni.⁵²

Papinianusnak, a Hadrianus-kori jogtudósnak tették fel azon kérdést, hogy vajon gyilkosságért kell-e felelnie annak a férjnek, aki házasságtörésen ért feleségét megölte (Coll. 4.10.1. *Si maritus uxorem suam in adulterio deprehensam occidit, an in legem de sicariis incidat, quaero*). Erre a jogtudós azon feleletet adta, hogy a törvény – az említett *Lex Iulia de adulteriis coercendis*re utal – egyetlen pontjában sem engedi meg a férjnek, hogy megölje feleségét, tehát nem kétséges, hogy az így eljáró férj törvénybe ütközően cselekedett (*Respondit: nulla parte legis marito uxorem occidere conceditur: quare aperte contra legem fecisse eum non ambigitur*). Világosan kitűnik ezen jogesetből, hogy az augustusi szabályozás tartósnak bizonyult, s hogy az eljárás nélkül történő megölés (*sine consilio necare*) gyakorlata mindinkább elvétve fordult elő, ami a családfői hatalom gyengülésének igen fontos jele.

IV.

Az elmondottakat röviden összefoglalva: Catótól és Dionysius Halicarnassensistől származó forrásaink világosan bizonyítják, hogy a férj külön eljárás nélkül, büntetlenül megölhette feleségét, ha azt házasságtörésen érte, egyéb esetekben – ha a feleség a házasságtörés vagy a borivás bűnét követte el – jogi kötelezettsége volt a férnek az eljárást a *iudicium domesticum*ban a *consilium necessariorum* bevonásával lefolytatni, amely elsősorban a bűnösség kérdéséről volt hivatva szótöbbséggel dönteni. Augustus a *Lex Iulia de adulteriis coercendisszel* megszüntette a férjnek azon jogát, hogy házasságtörésen ért feleségét megölhesse, ha ezt mégis megtette, emberölés (*de sicariis*) miatt felelt.

Felhasznált irodalom

- [B] BONFANTE: *Corso di diritto romano*. I. Roma, 1925.
 [B] BRÓSZ R. – PÓLAY E.: *Római jog. Bp., 1974.*
 [D] DÜLL: *Iudicium domesticum, abdicatio und apoceryxis*. SZ. 63.
 [G] GEIB: *Geschichte des römischen Criminalprozesses*. Leipzig, 1842.
 [G] GIRARD: *Textes de droit romain*. Paris, 1923.
 [H] HEUMANN – E. SECKEL: *Handlexikon zu den Quellen des römischen Rechts*. Leipzig, 1907.
 [J] JÖRS-KUNKEL-WENGER-HONSELL-MAYER-MALY-SELB: *Römisches Recht*. München, 1987.
 [K] KASER: *Dr. Inhalt der patria potestas*. SZ.58.
 [K] KASER: *Das römische Privatrecht (RP)*. I, München, 1971.
 [K] KUNKEL: *Das Konsilium im Hausgericht*. SZ. 83.
 [M] H. MENGE: *Repetitorium der lateinischen Syntax und Stilistik*. Darmstadt, 1995.
 [M] TH. MOMMSEN: *Römisches Strafrecht*. Leipzig, 1899.
 [N] NÓTÁRI T.: *De iure vitae necisque et exponendi*. Jogtudományi Közlöny, 1998. 11.
 [T] TONDO: *Introduzione alle „leges regiae“*. SDHI 37.
 [V] VOLTERRA: *Il preteso tribunale domestico in diritto romano. Rivista italiana per le scienze giuridiche II*. 1948.
 [W] WIEACKER: *Römische Rechtsgeschichte*. I. München, 1988.
 [Z] ZLINSZKY J.: *Állam és jog az ősi Rómában*. Bp., 1996.
- alakult is ki, mint az atyai hatalom, ehhez bővebben lásd: M. KASER: *Eigentum und Besitz im älteren römischen Recht*. Köln, 1965.
- ⁵ Kaser: Inhalt 63.
  - ⁶ Mommsen 16–26.
  - ⁷ Düll 56. és köv.
  - ⁸ Mommsen 17.
  - ⁹ Volterra 117.
  - ¹⁰ Mommsen 20.
  - ¹¹ Kunkel 222.
  - ¹² Nótári 424.
  - ¹³ Geib 82.
  - ¹⁴ Seneca Epistulae morales 47.14.
  - ¹⁵ Bonfante 98.
  - ¹⁶ Kaser: Inhalt 69.
  - ¹⁷ Kaser: RP.53.
  - ¹⁸ Düll 54.
  - ¹⁹ Düll 60.
  - ²⁰ Kunkel 246. és köv.
  - ²¹ Az egyes forrásokat és elemzésüket lásd Nótári 421–435.
  - ²² Seneca Epistulae morales 47.14. Maiores nostri dominum patrem familias appellaverunt, honores illis [sc. dominis] in domo gerere, ius dicere permiserunt et domum pusillam rem publicam esse iudicaverunt.
  - ²³ Suetonius Tiberius 35.
  - ²⁴ Brósz-Pólay 67.
  - ²⁵ Cicero Pro S. Roscio Amerino 15.44.
  - ²⁶ Seneca De clementia 1.15.3.
  - ²⁷ Gaius 4.80., Fragmentum Autuniense 86.
  - ²⁸ Kunkel 249.
  - ²⁹ Kunkel 250.
  - ³⁰ Seneca De clementia 1.15.2–6.
  - ³¹ Iosephus Flavius Antiquitates Iudaicae 6.356.
  - ³² Girard 6.
  - ³³ Wieacker 307.
  - ³⁴ Jörs 4.
  - ³⁵ Tondo 70.

Jegyzetek

- ¹ Institutiones (Iustiniani) 1.8.
- ² Kaser: Inhalt 62.
- ³ Mommsen 17.20.
- ⁴ A tulajdonjog mint olyan, jóval később

- ³⁶ Zlinszky 92. és köv.
- ³⁷ Legalább olyan fontossággal bír a királyokról szóló hagyomány, a szellem, mely ezt létrehozta, mint az egyes királyok létének történeti hitele, ehhez lásd: G. DUMÉZIL: Róma első négy királya. In: *Mítosz és eposz*. Fridli J. ford., Bp., 1986.
- ³⁸ Girard 6.
- ³⁹ Heumann-Seckel 76.
- ⁴⁰ Seneca Epistulae morales 47.14.
- ⁴¹ Menge, II.1.
- ⁴² Kunkel 234.
- ⁴³ A iudex ennek megfelelően a vir appositio predicativája.
- ⁴⁴ Kunkel 234.
- ⁴⁵ Heumann-Seckel 355.
- ⁴⁶ Heumann-Seckel 87.
- ⁴⁷ Kunkel 235²⁹⁻³⁰
- ⁴⁸ Sallustius De coniuratione Catilinae 52.36., Appianos 2.1.6.
- ⁴⁹ Collatio 7.3.3.
- ⁵⁰ Természetesen a szövegben az ellentét kifejezéséhez a megfelelő interpunkciót kell alkalmazni – amint ezt itt is tettük, egyébként a szöveg mind tartalmilag, mind stílusán csorbát szenved.
- ⁵¹ Kunkel 236.
- ⁵² Tacitus Annales 4.16.: Augustus quaedam ex horrida illa antiquitate ad praesentem usum flexisset.

VASÚTI KÉPESLAPOK (2.)

ÚTBAN A SZEMÉLYVONAT MÁTÉSZALKÁRA A VÉGTELEN NAGYKUNSAÉON, EGY VERŐFÉNYES VASÁRNPAL DÉLUTÁNON. A TIZENEGY KOCSIBÓL ÁLLÓ SZERELVÉNYT A V43, 1141 PÁLYASZÁMÚ, „BÖRTÖNÁRCSOS” SZILI VONTATJA FÉNYKÉPEZTE IFJ. KUBINSZKY MIHÁLY KISÚJSZÁLLÁSNÁL 1977. AUGUSZTUS 4-ÉN

Katona Eszter

Nevelés-történet

Néhány főbb német és magyar pedagógiai törekvés a XIX. században

Bevezetés

A magyar reformkor számomra mindig is vonzó volt. Széchenyi István életéről és munkásságáról korábban is több anyagot olvastam. A Juhász Gyula Tanárképző Főiskolán tanult neveléstörténet felkeltette az érdeklődésemet, hogy vajon milyen lehetett a reformkori oktatás azon túl, amit általánosságban megtudtam róla. Ismeretes volt már számomra a reformkort megelőző I. illetve II. Ratio Educationis, amely mérföldkövet jelentett a magyar oktatásban, habár voltak hiányosságai. Az I. Ratio Educationis 1777. augusztus 22-én jelent meg Mária Terézia jóváhagyása által, ami valójában a katolikus iskolák belső rendjére volt hatással. Az I. Ratio Educationis egy államhatalmat képviselő uralkodó felügyelete alatt álló egysége oktatási-nevelési rendszer megalakulását szorgalmazta. Rögzítette a korabeli legfőbb iskolatípusokat; alapfok, középfok illetve felsőfok esetén. A tanítóképzés új intézménytípusait honosították meg: a normaiskolát. Ilyen iskolát nyitottak 1771-ben Bécsben, 1775-ben Pozsonyban, 1777-ben Budán és Nagyváradon. Az I. Ratio Educationisnak nemcsak előnyei voltak, találunk benne olyan részeket, amely a magyar oktatásra nézve nem kifejezetten előnyös, hiszen a magyar nyelv nem kapott helyet a középfokú oktatásban. Azonban a német minden iskolai szinten kiemelt szerepet kapott, és továbbra is az iskola a nemesség számára jobban elérhető volt.

1806-ban jelent meg a II. Ratio Educationis. Az új Oktatási Nevelési Rendszer hangsúlyozta azt, hogy „minden nemzetiség saját anyanyelvi iskolával rendelkezzen”. Fontos még az is, hogy „vallási megkülönböztetés nélkül egyformán szolgálja mindenkinek a közös művelődést, valamint a társadalom hasznát”. Előtérbe helyezi azt, hogy az alapfokú oktatási ingyenes legyen és nem szabad azt sem elfelejtenünk, hogy kiküszöbölte a német nyelv korábbi – II. József alatt bevezetett kötelező oktatását. Igaz, hogy a latin nyelv fontosságát még mindig szem előtt tartották, de folyamatosan szerepet kapott a magyar nyelv. Még Szemere Bertalan középiskolás tananyagának többségét a latin tette ki, ami igen nehezen emészthető egy fiatal korú gyerek számára. Épp ez ellen küzdöttek először német területeken a neuhumanisták.

A XIX. század elején már megjelent az az állapot, hogy az apa, illetve már az anya is dolgozott és szükség volt óvodákra. Az első óvodák még igazán nem is óvodák voltak, hanem kisgyermek iskolák. Az első óvoda Brunszvik Teréz nevéhez fűződik, aki 1828-ban alakította meg első óvodáját.

Az I. Ratio Educationis korában elindult normaiskolák már korszerűsítésre szorultak. Kevés is volt belőlük, a képzési idő is rövid volt, így nem kaptak a tanítók megfelelő elmélyült ismereteket. Az első magyar katolikus tanítóképző intézet 1828-ban nyílt meg Egerben. Pyrker László egri érsek alapította. Pyrker kezdeményezésének hatására 1840-ben királyi rendeletre még öt hasonló tanítóképzőt szerveztek Pesten, Szegeden, Miskolcon, Érsekújváron és Nagykanizsán.

Ahhoz, hogy a társadalomban az oktatás megváltozzon, el kell hogy induljon a polgárosodás útján. Ezt az alapot teremtette meg 1848 márciusa. 1849 tavaszára megnőtt

azoknak a tábora, akik a francia és porosz mozgalmak hatására az iskolaügyet teljesen el akarták választani az egyháztól. Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter 1848 július 24-én a népképviselői országgyűlés elé terjesztette a népoktatás rendszeréről szóló törvényjavaslatát. A törvényjavaslat leszögezi, hogy az állam feladata kettős.

1. Gondoskodnia kell arról, hogy minden helységben legyenek népiskolák;

2. másrészt azt is ellenőriznie kell, hogy minden iskolaköteles gyermek igénybe veszi-e az alpműveltség megszerzésének a lehetőségét.

A tanítás az állami elemi iskolában ingyenes legyen.

Azonban, hogy mindezek létrejöhessenek, még hosszú időre volt szükség. Maga a törvény, amit Eötvös javasolt, csak a kiegyezés után, 1868-ban lett érvényes.

A magyar nevelés és oktatásügy sokat profitált a nála mindig korszerűbb német pedagógiából, mivel egyik szakom a német, ahol részben a korabeli német tanítási módszerekről is tanulunk. Szükséges volt, hogy a XIX. századi német pedagógiával egy kicsit mélyrehatóbban foglalkozzam, könyvtárakban utánajárjak.

A XIX. század első felének iskolakultúrája és nevelésügye

Annak ellenére, hogy a felvilágosodás pedagógiája Európában a népoktatás ügyét előtérbe állította, a népiskola kérdését ez a kor megoldani nem tudta; bár a természetelvűségnek a nevelésben nagyobb teret vívott ki, a középiskola azonban továbbra is a klasszikus műveltség hagyományos intézménye maradt; az európai egyetemek új egyházi és világi főiskolákkal, mérnökképző intézetekkel, kollégiumokkal egészültek ki a felsőoktatás síkján; néhány felvilágosult reformer, magánosan és elszigetelten, de elszántan küzdött a munkaiskola meghonosítása és elterjesztése érdekében, az iskolaalapítás legáldozatosabb elkötelezettségeit is vállalva, a jobbágyságot, a paraszti és ipari szegénységet akarták felemelni ezáltal; – a társadalmi forradalom helyett az iskola forradalmát eszményítve. A XVIII. századi intézményes nevelés európai viszonylatban tehát bizonyos elemeiben módosult, de alapvetően nem változott, feudális vonásai, az iskolafenntartók egyházi és világi hatalmának jogállása – a polgári képviselet növekedése ellenére – lényegében megmaradt.

Számottevő változások Európa közoktatásügyének térképén azokban az országokban figyelhetők meg, amelyek a polgári forradalmak hatására gazdasági és társadalmi tekintetben is átalakulásokon mentek keresztül. Ez az átalakulás a tőkés országokban – a francia forradalom hatására – a XVIII. század végén felgyorsul és *legszámottevőbb elemeiben*

EÖTVÖS JÓZSEF FIATALKORÁBAN CSALÁDJÁVAL

a XIX. század első felében megy végbe: 1. Az állam szerepének megerősödése az iskolaügyben; 2. Az alsóbb néprétegek harcának kibontakozása a nemzeti szellemű nevelésért; 3. Az iskolahálózat jelentékeny megnövekedése és a népiskola kialakulása; 4. A felsőbb elemi és polgári iskolák intézménytípusainak jelentkezése a hivatalnokképzés céljából; 5. Az ipari, gazdasági, kereskedelmi jellegű oktatás szerepének megnövekedése a kapitalista társadalom közgazdasági igényeinek fokozódása következtében.

Tekintsük át röviden ezeket a változásokat a legjelentősebb európai országok viszonylatában:

A német nyelvterületek iskolakultúrájának fejlődését nagy mértékben hátráltatta az államhatalom széttagoltsága, a sok feudális fejedelemség, királyság, nagyhercegség közoktatásügyének egyenetlensége. Itt a XIX. század elején a *népiskola* terén teljesen rendezetlen állapotok uralkodnak. Az egyes udvarok központi hatalmának erőssége vagy gyengesége nyomja rá a bélyegét a tanügyigazgatás jellegére. Egységes népoktatásról meg éppen nem lehetett beszélni ezekben a széttöredezett német államokban. Legfeljebb a protestantizmus jelent bizonyos összetartó erőt az oktatási rendszert illetően; no meg a protestáns népiskolák anyanyelvűsége nyújt némi garanciát az egységes fejlődés irányában. De az iskolafenntartást, a tanulók beiskolázásának korát, valamint a népoktatás egyházi vagy világi jellegét illetően, ahány állam annyi szisztéma. De még a nagyobb királyságokon belül is elég lényeges eltérések vannak. Talán a vezető német államok: a porosz, a szász, a bajor és a württembergi királyságok, melyekben a kemény kéz politikája hol kisebb, hol nagyobb mértékben, de minden területen, így a köznevelésügy terén is érezteti hatását –, állami irányítás alá igyekeznek vonni az oktatás ügyét.

a) Poroszországban Nagy Frigyes ugyan lerakja az alapjait az állami jellegű tanügyigazgatásnak, s az utódok szavakban „legfőbb gondjukat a népoktatásnak szentelik”, egy egész évszázadon keresztül alig történik valami. 1850-ig a porosz iskola a XVIII. századi szűkös keretek között fejlődik. Az 1850-es porosz alkotmány minden nyilvános, magán- és egyházi tanintézetet az állami hatóságok felügyelete alá rendel.

b) Szászországban a XVI. századtól kezdődően az állam bizonyos fokig felügyeletet gyakorol az iskolázás terén, az alsóbb iskolázás azonban lényegében a XIX. század harmincas éveitig szinte teljesen felekezeti marad. Az 1831-ben létrehozott szászországi oktatásügyi kormányzat is csak fokozatosan kap beleszólást a népiskolák ügyeinek intézésébe. A népoktatási törvény azonban itt is csak a század második felében születik meg.

c) Bajorországban, ahol a királyság viszonylagosan kései, 1805-ben történt kikiáltásának államigazgatási előnyei kezdettől éreztetik hatásukat, itt a többi német állammal szemben világiasabb nevelési rendszert sikerült kiépíteni. A népoktatás közvetlen szervezését a tartományi kormányok végzik és azok is gyakorolják felettük a legfőbb felügyeleti jogot, egészen 1847-ig, a szász iskolaügyi minisztérium megalakulásáig. Ez az intézmény nyomban törvényt ad ki a népiskolák egységes irányításáról és ellenőrzéséről, de az erősen vallásos színezetű politikai pártok megghiúsítanak minden lényegesebb változtatást a népnevelés terén.

d) Württembergben, a többi német államhoz viszonyítva, ellentétes irányban halad az alsóbb iskolázás ügye. Itt ugyanis kezdetben, amíg a királyság meg nem alakult, a hagyományos sváb törzsközösségek nem annyira vallásos meggyőződésből, mint inkább a világi műveltség hasznosságából indultak ki a népiskolák állításakor. A XIX. század elejétől, a királyi hatalom megerősödésétől kezdve azonban a katolikus és az evangélikus egyházak

veszik kezükbe a népnevelés ügyét, és egyháztanácsaik, illetve consistoriumaik által kizárólagossági jogot gyakorolnak az iskolák fölött. Az 1836. évi népiskolai rendelet véglegesen törvényesíti az egyházak joggyakorlatát, mely szerint a „népiskola felekezeti intézet”. Nem sokkal jobb a helyzet a német nagyhercegségekben sem. Hessenben ugyan 1832-ben *Oberschulrath* néven világi főhatóságot állítanak fel, mely megkísérli különválasztani a népoktatást és az egyházi nevelést, de két évtizedes harc után le kell mondania erről.

A német középiskola fejlődését a XIX. század első felében jelentős mértékben elősegítette a neohumanizmus mozgalma, mely európai viszonylatban számottevő befolyást gyakorolt az iskolakultúrára, és amelynek egyik kimagasló képviselője *Humboldt Vilmos*, a liberális neveléspolitikai és közoktatási haladó gondolkodású harcosa, az 1810-es években kivívta a *gimnáziumi reformot*. Ennek megfelelően az antik nyelvek grammatikája helyett a klasszikus irodalmat állították előtérbe, továbbá jelentős helyet kaptak az új tantervben a matematika, a földrajz, a történelem valamint a fizika. Innen ered a német gimnáziumi képzés kétoldalúsága, vagy ahogyan a korabeli szakirodalom elnevezte: az „*utraquizmus*” (mindkettő), amely egyfelől a nyelvi- történelmi oktatást, másfelől pedig a matematikai-fizikai képzést jelentette. A porosz kormányzat azonban nem nézte jó szemmel a neohumanista tanárok és tanítók haladó mozgalmát és 1815-ben bevezette a tanárok és a diákok rendőri felügyeletét, s az 1848-as forradalmak után szigorú rendszabályokat hoztak és a neohumanizmust kereszténység-ellenesnek minősítették. A reáliskola ugyan Poroszországban is megjelent ebben az időszakban, de nem ismerték el a gimnáziummal egyenrangúnak.

Az új humanizmus

A mozgalom áttekintése

A neohumanizmust erős kapcsok fűzik szellemi elődjéhez, a reneszánsz kori humanizmushoz. Sok hasonlóság is van közöttük. Mindkét mozgalom a tekintéllyel szemben az eredeti forrásokhoz akar visszatérni, mindkettőben egyéniségre és sokoldalúságra való törekvés mutatkozik, mindkettő egy elaggott és tespedésnek indult művelődést akar felfrissíteni, új lendületnek indítani, az antik kultúra értékeinek gyümölcsöztetésével. E rokon vonásokkal azonban mélyreható különbségek állnak szemben. Míg a reneszánsz humanizmusa eredetileg olasz s utóbb nemzetközivé vált, azaz: egész Nyugat-Európára kiterjedő megújítási folyamat, addig a neohumanizmus majdnem egészen német mozgalom, német földön csírázott ki és csak ott fejlődött tovább, ahol német nyelv és német lélek járulhatott eléje. A XV. és XVI. század humanizmusában a latin nyelv és szellem hatása az uralkodó, míg a neohumanizmus művelődési eszménye görög bélyegű. A reneszánsznak újból meg kellett szereznie a századok óta eltemetett klasszikus művelődési javakat, a neohumanizmus a már birtokba vett, de felszínessé vált klasszikus műveltséget kimélyíteni és általa a német közlelket megnemesíteni kívánta.

Az egész mozgalom menetében a XIX. század elejéig két korszakot lehet megkülönböztetni: Egyik az előkészítés kora, mely Gesner, Ernesti és Heyne, majd Lessing és Winckelmann nevéhez fűződik. Amazok a hagyományos nevelés tartalmának új értékelésével törtek utat, emezek az irodalom és művészet elméletében indították meg a reneszánsz rég elfeledett eszméinek felújítását.

A második korszak a neohumanizmust teljes érettségében mutatja. Tudományos rendszerbe foglalta Wolf Frigyes Ágost, a filológia megszervezője; új világszemléletté

magasztosult Herder és Schiller egyetemes ember-eszméjében. A neohumanizmus most „Kant etikájának alapján szövetkezik Schillernek az esztétikai nevelésről táplált eszméjével és ugyancsak Schillernek hasonló szellemről áthatott történetfilozófiájával.” Ezeken az alapokon szervezi meg Humboldt Vilmos a XIX. század elején a porosz humanisztikus gimnáziumot, mely – módosult keretekkel és szűkebb hatáskörrel – ma is legjellemzőbb típusa a német középfoktatásnak.

Az egykorú klasszikus oktatás bírálata

A tárgyi oktatás alapelveinek uralomra emeléséből nem következhetett más, mint a klasszikus tanulmányoknak újszerű értékelése. Ez volt Gesnerék legnevezetesebb pedagógiai tette. Ezzel vetették meg alapját a humanisztikus gimnáziumnak. Mert az ő koruk latin iskolája nem volt az. A klasszikus nyelveket már csak grammatikai és stilisztikai célból tanították, s ezt sem azzal az üdőséggel, mely még a XVI. század tanítóit kitüntette, akik az elokvenciában nemcsak technikai készséget, hanem a lélek kiművelésének legkiválóbb eszközét látták. Rég feledésbe mentek azok az erkölcsi és ismeretgazdagító hatások is, melyeket Erasmus tudott a régiség feltárásával és szellemének terjesztésével elérni. Már csak lelketlen grammatizálás folyt az iskolákban: szavak betanulása, az értelem rovására. Az iskola nem gondolkodó embereket, hanem fecsegő harkályokat és szajkókat nevelt. A felső fokon az írók értelmezése filológiai különlegességek halmozására szorítkozott: a nagy írókból ekként csak foszlányokat és töredékeket ismertek meg a tanulók, mert tanáraik részekre szedték, szétbontották és agyonmagyarázták műveiket. Így ment veszendőbe e tudálékos tárgyalás kibogozhatatlan hálózatában a mű tartalmának és szépségeinek tudata. Az ifjú lélek megcsömörlött az antik irodalomtól.

Új célok és új módszerek

Mi tehát a klasszikus tanulmányok célja? Az írók megértése (librorum veterum intelligencia). Az irodalmi mű tartalmát jól megismerni, a tárgyi és gondolati összefüggést megállapítani, az előadás szépségét átérezni, s ezeken az utakon az ítéletet fejleszteni és az ízlést nemesíteni: ebben áll Gesnerék felfogása szerint az iskolai görög és latin tanulmány igazi rendeltetése. Nem az imitáció, nem a stílusképzés, hanem a klasszikus ókor alkotásaiban rejlő tartalmi és esztétikai értékek birtokbavétele lehet csak a velük való foglalkozás pedagógiai indítéka, mert nincsen semmiféle más irodalom, mely a humanitásnak, a lelki nagyságnak megalapozására (ad humanitatem, ad magnitudinem animi) alkalmasabb volna, mint a görög és római irodalom.

Ebből a célkitűzésből szükségképp következett, hogy az új-humanisták felfogása szerint az oktatás módszerének is meg kell változnia. A latinul beszélés és írás, a grammatika és stilisztika nem lehetnek többé öncélok, hanem a tartalom megértésére vezető eszközökké kell válniuk. Hogy minél előbb lehessen az írók olvasásához fogni, a módszernek gyorsabban célhoz vezetőnek és kezdetben egészen gyakorlatinak kell lennie, a grammatika teljes kizárásával, mert az ember nem grammatikai, hanem gondolkodó és utánzó lény. A nyelv elemeit a gyermek ne a nyelvtanból, hanem magából a beszédből tanulja meg, társalgás és olvasás útján. Összefüggő nyelvanyagot kell neki adni, melyből szókészletet is, nyelvtant is tanulhat, tárgyi ismereteket is szerezhethet. Így aztán nem lesz szüksége azokra a „mágikus versekre”, melyekkel gyötrik a gyermeket. Csak miután a tanulók ilyen alogikus módon megszerezték a legszükségesebb nyelvanyagot és kifejező képességet, léphet jogaiba a grammatika, melynek tanulmányozása most már kellemessé válhat.

Részletesen kifejti nézeteiket Gesner egy Livius-kiadáshoz írt előszavában. Visszas eljárásnak ítéli, hogy a tanárok hónapokig foglalkoznak egy-egy kis szövegrésszel és hogy egymás mellett párhuzamosan öt-hat író műveinek egy-egy darabkáját magyaráztatják, aminek következtében a tanulóknak sejtelmük sincs arról, hogy mit olvastak. „Terentiusnak egy darabját vagy Caesarnak egy könyvét, annyi kicsiny részecskére bontják szét, hogy a legjobb emlékezettel megáldott tanuló is alig bírja összefoglalni lelkében maguknak a dolgoknak összefüggő menetét.” Az olvasmány ekként semmi nyomot sem hagy: sem az elmét nem fejleszti, sem a tárgyi ismeretet nem gyarapítja, sem a szépet meg nem láttatja és meg nem érezeti.

E vesztéglő olvasásnak csak addig van helye, míg a tanuló kissé bele nem szokott az író kifejezőmódjába. Mihelyt ez bekövetkezett, át kell térni a folyamatos olvasásra, mely arra törekszik, hogy – felületesség nélkül – minél többet olvassanak a tanulók egyhuzamban egy íróból, hogy minél jobban ismerjék meg az egész mű tartalmát, a cselekményt, az eseményeket, a szereplő személyeket, a kiemelkedő gondolatokat. Csakis ilyen olvasásnak van nevelő értéke.

Herder középiskolai reformterve

Herder élesen elítélte a latinnyelvi oktatásnak minden egyéb ismeretközlést kizáró egyeduralmát és azt a „pokoli” utat, melyen e nyelvet el kellett sajátítaniuk a növendékeknek. Ezen – úgy mond – változtatni kell. Úgy kell megszervezni a középiskolát, hogy *a)* a latin tanulmány engedjen tért más hasznos tárgyi ismereteknek is, *b)* a latin nyelvet élő nyelv módjára lehessen benne elsajátítani, *c)* ne kényszerüljenek latinul tanulni azok, akiknek arra később semmi szükségük sem lesz. Ezeknek a feltételeknek legjobban az a középiskola fog eleget tenni, melynek alsó osztályai reáliskolai típust alkotnak (latin nyelv nélkül) s csak a felső osztályai képezik az igazi gimnáziumot. Íme, a mai reformgimnázium első körvonalai: latin nélküli alépítmény, mely fölé emelkedik a klasszikus nyelveket tanító humanisztikus tagozat.

Erre a koncepcióra (mely nem valósult meg) a weimari gimnáziumban szerzett elszomorító tapasztalatai készítették Herdert. Az iskola 9 évfolyamú volt. A latin nyelvtanra a két alsó osztályban 2054 órát, Eutropiusra a Quartában még 376 órát, görögnyelvi szótanulásra 188 órát fordítottak, ellenben a számtannak a Quintában heti 2 óra és a földrajznak heti 1 óra jutott (a heti 2 óra az egész tanévben 60, az 1 óra 30 órának számít).

Herder és a humanitás

Ezek a reformgondolatok a középiskolának csupán szervezetére irányultak, de nem érintették a humanisztikus nevelés eszményét, mint ahogy az ebben az időben Herder lelkében élt. Szerinte a nevelés fogalmának döntő jegye az önzetlenség. Az iskolának egyetemes embernevelést kell adnia. Nem rendi nevelésre van szükség, s nem olyanra, mely az egyén jövőendő életpályáját nézi. Nevelés jelenti a természet adta erők kifejlesztését. Nincsen helytelenebb, mint mindenben, amit tanítunk, azt kérdezni, mire jó az ismeret?

Ebből következik, hogy az iskolában oly tudományokat kell tanítani, melyek humanizálnak, azaz: a szó legnemesebb értelmében emberekké nevelnek bennünket (*die uns menschlich machen, die uns zum Menschen bilden*), vagyis, melyek lelki erőinket összhangzóan kiművelik. Méltán széptudományoknak nevezhetjük őket. Minél jobban táplálják képzeletünket és fejlesztik feltaláló képességünket, minél inkább élesztik értelmünket és ízlésünket, annál jobban teljesítik nevelő feladatukat.

A jónak és igaznak ezt a szépségét s egybeolvadásukat a hellén lélek sugallta művekből sajátíthatjuk el legjobban. Ők a fiatalság legalkalmasabb mesterei: mindig mértéktartók, mindig arányosak, mindig egyszerűek, mindig szemléletesek, mindig nemesek, mindig tartalmasak, mindig szépek. A humanitás meggyökereztetésére a görög nyelv és irodalom tanulmányozásánál hatásosabb mód nincsen. Az iskolai nevelésnek rajta kell sarkallnia.

Humboldt Vilmos

A humanitás eszméjét századvégi kifejlésében Humboldt Vilmosnak Wolf Frigyes Ágosthoz intézett egyik lefele is jellemzően tükrözi (kb. 1797-ből):

„Mindennemű különleges emberi tanulmányon és képzésen kívül van egy egészen sajátos műveltség, mely mintegy összefűzi az egész embert, s őt nemcsak erről vagy arról az oldalról teszi képesebbé, hanem általában legnagyobb és legnemesebb emberré teszi, amihez egyúttal az értelmi tehetségek ereje, az erkölcsi képességek jósága és az esztétikai érzés finomsága és fogékonysága is hozzátartozik. Az ilyen műveltséget – gondolom – semmi mással nem lehet jobban biztosítani, mint éppen ebben a tekintetben csodálatraméltó nagy emberek tanulmányozása, egyszóval a görögök tanulmányozása által.”

Mint e sorokból is látszik, Humboldtnál a humanitás eszméje szintén egészen önzetlen és érdeknélküli személyiségre utal. Távol áll ez az eszme minden kifejezetten gyakorlati célzattól és bárminemű eudaimonia gondolatától. Humboldt szerint ennek a humanitásnak három alaptényezője van: az egyetemesség (*Universalität*, az egész emberiségre és az örök emberire való vonatkozásban), a teljesség (*Totalität*, értve rajta valamennyi erő teljes kifejlését) és az egyéniség (*Individualität*), melynek nem szabad elsikkadnia a másik kettő mellett. Az egyetemes emberi eszmény kell, hogy a sajátosságnak is tért engedjen, sőt megköveteli emennek érvényre jutását is, mert távol kell állnia minden egyformaságtól és gépiességtől. A humanitás sarkalatos kritériuma az organikus alkat. Hatása a végtelen tökéletesedésben való hit.

Goethét a pedagógia történetében a neohumanizmus képviselői közé sorolhatnánk. Ám a költő géniusza minden ilyen becikkelyezési kísérletnek makacsul ellenszegül. A szellem, mely alkotásait is, nevelői gondolkodását is áthatja, távolról sem egységes; másfelől a költő hosszú élettartama, mely alatt Németország eszmevilága több korszakos átalakuláson ment keresztül: Goethe átélte Sturm és Drangot, med a görög ideál uralmát, majd a romanticizmust, sőt agg korában már érződött az Ifjú Németország híveinek szárnybontása is. Így esett, hogy Iphigeniája és Hermannja még a hellén eszmény szellemét lehelik teljes tisztaságában, de a Faust második részében már a klasszicizmus és romanticizmus megbékéltetésének nagyszerű költői kísérlete tárul elénk. S innen van a pedagógiai koncepciónak ama lényeges különbsége, mely a Wilhelm Meister tanulóévei és vándorévei közt feltűnik. Amazt 1796-ban, emezt 1829-ben fejezte be. Egy egész emberöltő van közöttük.

A regény első felében még Rousseau hatásának utóhangjai csendülnek meg. A gyermek egyéniségét nemcsak kímélni kell, hanem az egyéni sajátosságok kifejlődésének szabad folyást kell engedni. Az egyéniség, a démoni elem (mint Goethe mondja) az elhatározó az emberben. Ebből fejlődik a jellem, részint a külvilággal ellentétben, részint annak hatása alatt. A nevelésnek nemcsak az átlagos gyermeki természethez kell alkalmazkodnia (ezt tanította Rousseau), hanem minden egyes gyermeknek sajátos természetéhez. A módszer egészen negatív. Parancs és tilalom nélkül kell akadályozni: e tévedések árán kell neki magának a helyes útra igazodnia. Goethe tehát végső elemzésben az önnevelés szószólója lesz.

Más a *Wanderjahre* pedagógiája. Goethe a regény e részében a művelődés problémáját egészen új oldalról világítja meg. Új kilátások nyílnak itt, melyeket sem az elmúlt, sem az egykorú szellemi irányok hatásával nem lehet maradék nélkül megmagyarázni. A nevelés, melynek rajzát adja Goethe, az egyéni és szociális művelődésnek mintegy szintézise akar lenni. A költő nem a családba vagy iskolába, hanem egy nagyobb közösségbe helyezi a nevelést, a pedagógiai provinciába, s ezzel biztosítja neveltje társadalmi arravalóságát, melynek azonban az egyéniségből kell fakadnia, mindannak teljes kifejlesztése útján, ami az ifjúban jellemzően egyéni.

A főszűly az erkölcsi nevelésre esik, melynek feladata a gyermekben minden igazi vallásosság magvát, az áhítatos tiszteletet (*Ehrfurcht*) meggyökereztetni. Ennek három fokán kell áthaladnia: áhítatosan kell tisztelnie Istent, mint minden jónak adóját; továbbá embertársait, mint szabad személyiségeket; végül, Istent akkor is, mikor sújt és szenvedést oszt. E háromféle áhítat átérzésére képek szolgálnak, melyek három csarnok falain láthatók: az elsőben az ótestamentumból vett jeleneteket szemlél a gyermek, a másodikban megjelenítve látja Krisztus életművét, a harmadikban Krisztus kínszenvedései vannak ábrázolva. Az áhítatos tisztelet tehát eleinte csak közvetített lehet, s a nevelésnek későbbi dolga azt elérni, hogy az ifjú saját személyiségében lelje meg ennek az áhítatnak föltétlen biztosítékát.

A nevelő első feladata egyébként a gyermek egyéniségét kiismerni: hajlamai közül melyik az, mely nem ingadozó és révedező, hanem jellemző és határozott? Ha a nevelő az uralkodó hajlamot felismerte, ennek kifejlesztését tekintse azután főtörekvése tárgyának, „mert egy dolgot jól tudni magasabb műveltséget ad, mint amilyen a félműveltség százfélelben”. Az alapgondolat itt az, hogy aki egyéni hajlamai közül az uralkodót teljes mértékig ki tudja fejleszteni, ezzel az általános műveltség megszerzésére is képesebb válik.

A humanisztikus nevelés

Fejtegetéseinkből kiderül, hogy a humanisztikus nevelés, ahogyan fogalma a XVIII. század végéig kialakult, főként az antik irodalom lélekművelő hatásaira számított. Lényegében formális nevelés ez, de sokkal tágabb körű, mint bármikor volt. Nemcsak a gondolkodás figyelmzéséről, az ítélet élesítéséről van itt szó, hanem az egész emberi lélek mindenoldalú kiműveléséről, az ízlés nemesbítéséről is, az erkölcsi erő megszilárdításáról is. Emellett az anyagi képzés sem szenvedett rövidséget: hiszen az érület nemesbülése oly tartalomhoz fűződött, mely becses ismeretekkel gyarapíthatta a tudás körét. Hogy ezek a tartalmi értékek túlnyomóan a klasszikus ókor világából valók voltak, az új művelődési eszményből magyarázható. Mindent összevéve, az alaki és anyagi képzés elválaszthatatlansága a neohumanizmus által bebizonyítottak látszott, de egyúttal megvalósítottak az értelmi, érzelmi és akarati nevelés teljes egymásra utaltsága és egybefonódása is, az egész ember önzetlen nevelése, azaz: tökéletesebbé tétele érdekében.

A korabeli német pedagógiai kultúra egyik kimagasló személyisége *Friedrich Fröbel* (1782–1852) volt, akinek a tevékenységére nagy hatást gyakorolt Pestalozzi yverdoni intézete, ahol a fiatal Fröbel két évet töltött. Visszatérve szülőföldjére (Thüringiába) Keilhauiban nevelőintézetet alapított, majd megnyitotta az óvodát is, ahol elsőként kezdett hozzá az óvónők képzéséhez.

Fröbel fő művében, *Az embernevelés* című munkájában a nevelés célját az emberben lévő erők és képességek harmonikus önkifejlesztésében látja. Pestalozzira emlékeztető felfogása-

ban viszont misztikus elképzelések keverednek, amikor a nevelés „örök törvényéről” ír: „Mindenben benne rejlik, hat és szabályoz az örök törvény: ez fejeződik és fejeződik ki kívül a természetben, belül pedig a szellemben és a kettőt egyesítő életben, mindig egyaránt világosan és határozottan.” Ez a felfogás már *Schelling* transzcendens filozófiájának, „a természet és szellem azonossága” isteni koncepciójának hatását tükrözi. Így aztán nem véletlen, hogy Fröbel pedagógiájában az „ösztönök tana” túlzott jelentőséget nyer és idealizmusba torkollik.

Másik nagyhatású nevelőegyenisége a korabeli német pedagógiának *Adolf Diesterweg* (1790–1866), aki ugyancsak Pestalozzi követőjeként lépett fel. Előbb Majna-Frankfurt mintaiskoláját, majd mörseni tanítóképzőjét, a nagy svájci pedagógus elvei szerint irányította. Ezeknek az elveknek megfelelően szerkesztette a *Rheinische Blätter für Erziehung und Unterricht* című, általa alapított pedagógiai folyóiratot, melyben a haladó német nevelésügy eszméinek szellemében fogant tanulmányoknak, cikkeknek adott helyet elsősorban. Deisterweg a fröbéli pedagógiával ellentétben hű maradt Pestalozzi haladó eszméihez, amelyeket nemcsak gyakorlati tevékenységében, hanem elméleti munkáiban is továbbfejlesztett. Ugyanakkor széleskörű közéleti tevékenységet fejtett ki a német nevelők, tanítók körében. 1832-ben megszervezte a *Pedagógiai Társaságot*, amely az első ilyen testület a maga nemében; 1840-ben pedig „*Új berlini tanítóegyesület*”-et alapítottak az ő elgondolásainak megfelelően. A reakciós porosz kormányzat nem nézte jó szemmel Disterweg progresszív publicisztikai és szociálpedagógiai tevékenységét és a negyvenes években kifejtett liberális szellemű munkásságát. Felettes hatósága már a '48-as forradalmi hullám előtt eltávolította a tanítóképző éléről, majd a forradalom bukása után nyugállományba helyezte. Folyóiratát továbbra is szerkesztette, 1851-től pedig „*Jahrbuch für Lehrer und Schulfreunde*” címmel pedagógiai évkönyveket is adott ki. 1858-ban beválasztották a porosz képviselőházba, ahol folytatta a néptanítóként megkezdett érdekvédelmi, szociálpedagógiai küzdelmét.

Disterweg termékeny *irodalmi, publicisztikai munkásságának* eredménye több mint 400 cikk, közlemény, tanulmány, számos önálló elméleti, metodikai könyv. Mint tankönyvíró is népszerű volt; mert elemi iskolai tankönyveit hosszú időn keresztül és nagy példányszámban adták ki. Módszertani kézikönyveket is szerkesztett, amelyek közül *Útmutató német tanítók számára* című metodikai vállalkozása emelkedett ki, melyet pestalozziánus tanítók közreműködésével állított össze.

Disterweg *nevelési alapelveiben* szembehelyezkedett az akkor divatozó német nacionalista pedagógiai gondolatokkal. Ezzel kapcsolatosan nevelési alapelve volt: „így mondd és így gondold: ember vagyok, másodsorban német vagyok” – fordul egyik cikkében a porosz tanítókhöz. Embernevelési elvei közül az *öntevékenységgel, a természetszerűséggel és a kultúraszerűséggel* foglalkozott a legbehatóbban. Didaktikai szabályaiban Comenius és Pestalozzi követőjeként a *szemléletesség* fontosságát, valamint a *fokozatosság* szükségességét hangsúlyozza mindenekelőtt. De felhívja a figyelmet az ismeretek tartós elsajátításának a fontosságára is. Sokat emlegetett didaktikai szabálya volt: „gondoskodj arról, hogy a gyermekek ne felejtsek el, amit megtanultak.”

Herbart (1776–1841)

Az egyetemes nevelésügy XIX. századi történetének ebben a periódusában a legnagyobb hatású elméleti pedagógia kétségkívül a Herbart által lefektetett elvek alapján terjedt el. Hatása azonban átnyúlik a század második felére, amikor nemcsak a német nyelvterületeken

terjed, hanem Európa-szerte követőkre talál. Sőt, túléli a XIX. századot is, és egyes hívei révén a legutóbbi időkig érezteti hatását. Mivel magyarázható a herbartianus pedagógiának ez az időben és térben egyaránt kiterjedt érvényesülése? Erre a kérdésre a választ Herbart életének és munkásságának a bemutatásával adhatjuk meg, ugyanis a *tekintélyelvű pedagógia „atyjának” szerepe szorosan összefügg a klasszikus középiskolának, a gimnáziumnak az újjászülésével, melynek tartalmi és metodikai vonatkozásait az elmélet sugallta.*

Életpályája

Herbart Johann Friedrich 1776-ban született egy porosz igazságügyi tanácsos fiaként. Apja kezdetől fogva nagy gondot fordított a neveltetésére és tizenkét éves korában egy jó nevű latin iskolába adta, ahol alaposan elsajátította a klasszikus ismereteket. Az ifjú Herbart kiváló képességei itt korán kitűntek; különösen a filozófiai tanulmányok terén szerzett ismeretei, és érdeklődése révén. A latin iskola elvégzése után, 1794-ben a *jénai egyetemre* iratkozott be, ahol Kant és Fichte filozófiája gyakorolt rá mély benyomást. De nem vonhatta ki magát ennek az egyetemnek egyébként is konzervatív hatása alól sem, amelyet abban az időben *Parmenidesnek* egy akkor megjelentetett töredékes munkája foglalkoztatott, amelyben az ókori filozófus arról értekezik, hogy „minden, ami van egy, és a lét állandó”.

Egyetemi tanulmányai befejezésével Herbart Svájcba ment, ahol 1797-ben egy arisztokrata családnál házitanítói állást vállalt, három különböző korú fiú nevelőjeként. Néhány évi svájci tartózkodása alkalmat adott neki arra is, hogy magánnevelői tevékenysége mellett, megismerje a nyilvános nevelőintézetek munkáját is. Ennek kapcsán *találkozott Burgdorfban Pestalozzival, aki mély benyomást tett rá; különösen a nevelés lélektani megalapozásával kapcsolatosan.* Svájci tartózkodása alatt beszámoló cikkeket írt Pestalozziról, és hazatérése után is propagálta az akkor már európai hírű pedagógus nevelési szisztémáját. Pestalozzi hatása azonban nem sokáig motiválta Herbart pedagógiai nézeteit, hiszen felfogásán hamarosan kiütközött jellegzetesen porosz, arisztokratikus meggyőződése. Ezt mutatja egyetemi tanárságának göttingai szakasza is, ahol 1802-től mint magántanár, majd 1806-tól rendes tanárként tartott előadásokat.

Egyetemi oktató tevékenységéhez kapcsolódnak jelentősebb *elméleti munkái*, melyek közül az *Általános pedagógia, a nevelés céljából levezetve* (1806), *A metafizika fő pontjai* (1808), *Általános gyakorlati filozófia* (1808) című alkotások keltettek érdeklődést. E munkák filozófiai beállítottsága révén a königsbergi egyetemen elnyerte Kant tanszékét, mely akkor a legnagyobb elismerésnek számított a németországi felsőoktatásban. A tanszék tulajdonképpen filozófiai-pedagógiai katedra volt, melynek megfelelően Herbartnak mindkét diszciplína előadására kötelezettséget kellett vállalnia. Itteni két- és félévtizedes működése alatt megszervezte az *egyetemi pedagógiai szemináriumot, internátussal egybekötött gyakorlógimnáziumot* alapított, és hozzákezdett a *leendő pedagógusok gyakorlati képzéséhez.* A königsbergi egyetem szakszerű nevelőképzésének a megalapozása Herbart nevéhez fűződik; de több más német és külföldi egyetem is az ő kezdeményezéséhez igazodott. Königsbergi munkássága idején beható *pszichológiai kutatásokat* folytatott, melynek eredményeként néhány jelentős lélektani művet is kiadott. Ezek közül a nevezetesebbek: *A pszichológia tankönyve* (1816), *A pszichológia mint a tapasztalatra, a metafizikára és matematikára alapított tudomány* (1825) című alkotásai. 1833-ban újból visszatért Göttingába, ahol megjelentette összefoglaló neveléstani művét: *Pedagógiai előadások vázlata* (1835) című munkáját, melyet a Herbartról szóló szakirodalom a nagy elméleti pedagógus szintetizáló jellegű alkotásának tart.

Pedagógiai nézetei

Herbart nagy érdeme abban van, hogy *megkülönböztette a pedagógiát mint tudományt és a nevelést mint gyakorlatot*, továbbá, hogy *kidolgozta a pedagógia tudományának normatív jellegét*. A pedagógiát az etikára és a pszichológiára építette fel, s ennek megfelelően a nevelés célját erkölcsi normák alapján határozta meg, a nevelés eszközeként pedig lélektani kategóriákat állított fel. Fontos követelménye volt, hogy az elméleti és tudományos képzésnek meg kell alapoznia és előznie a gyakorlati nevelőtevékenységet. Elméletének általános, egyetemes érvényű rendszerével jelentős mértékben hozzájárult, hogy a Comenius által megalapozott pedagógiai diszciplína a XIX. század közepére önálló, normatív tudománnyá fejlődött.

Herbart figyelemre méltó módon dolgozta ki *a nevelés célját*. Szerinte a tudományos pedagógiának a legelső dolga legyen a nevelési cél mindenekelőtti meghatározása, mely szerint egyetlen fogalommal kifejezhető: „erény”. Vagyis *a nevelés célja, hogy a gyermekből erényes embert neveljen*. Kétféle célt különböztet meg: 1. feltételes- és 2. a feltétlen célt. Az előbbi a feltételes cél a hivatással függ össze és ezért nem kell a nevelés feladatai közé felvenni; az utóbbi a feltétlen cél fontos része a nevelési feladatnak, mely kitűzi „erkölcsi értelemben vett jellem kialakítását”. Erről részletesebben így ír: „Erkölcösség, mint az ember s ennél fogva a nevelés legfőbb célja, általánosan el van ismerve. Aki ezt tagadná, az nem tudná tulajdonképpen mi az erkölcösség; legalábbis nem volna joga itt a hozzászóláshoz. De hogy az erkölcösséget, mint az ember s a nevelés egész célját állítsuk föl, ehhez szükséges a fogalom kibővítése, szükséges kutatni előzményeit, mint valóságos lehetőségének föltételeit.

A nevelési folyamatot Herbart három szakaszra osztja: kormányzásra, oktatásra és erkölcsi nevelésre.

a) *A kormányzás* a herbarti nevelési folyamatnak első szakasza, mely szerint „nem irányul a gyermek jövőjére”, hanem pusztán a mindennapi magatartásra szorítkozik. A kormányzásnak inkább a nevelés feltételeit kell megteremteni, a külső rendet kialakítania és „megtörnie a gyermek szilaj heveskedését.” És itt, ezen a ponton Herbart már megfogalmazza *a tekintélyelvű nevelés egyik alaptételét*, amely szerint a kormányzás eszközei: „a fenyegetés”, „a felügyelet”, „a parancsok”, „a tilalmak”, „a büntetések”. Az utóbbiak esetében, ha szükséges, *megengedhetőnek tartja a testi fenyítést is*.

b) *Az oktatás* Herbart nevelési folyamatának központi kérdése. „Az igazi nevelés legfőbb eszköze az oktatás, a legtagabb értelemben”... – írja ezzel kapcsolatban. Szerinte azonban az egész oktatás lélektani alapon, mégpedig a képzeteken nyugszik, mert – amint láttuk – Herbart az egész lelki életet a képzetekre építi fel. Ily módon az *oktatást és a képzést egyoldalúan intellektualisztikus folyamatnak tekinti*.

Herbart a *tanítás célját* összekapcsolja a nevelés céljával és így a nevelőoktatás álláspontjára helyezkedik: „A tanítás végső célja ugyan benne van az erény fogalmában. Azonban a közelebbi cél, melyet a végső cél elérése szempontjából a tanítás számára ki kell tűzni, e kifejezés által jelölhető meg: az érdeklődés sokoldalúsága.” Majd kifejti az oktatás folyamatának legfontosabb eszközeit, az „*elmélkedés*” és az „*eszmélkedés*” tevékenységi formáit. És ennek kapcsán mutatja be *a tanítás fokozatainak egyes lépéseit*:

– A „*világosság*” fokozatát, melynek a feladata, hogy a tanító új ismereteit minél világosabbá, érthetőbbé, szemléletesebbé tegye;

- A „képzettársítás” fokát, melyben a tanuló régi képzei társulnak az új képzetekkel;
- A „rendszerzés” fokozatát, amelynek a tanítás anyagában az ismeretek átadásában, a társított képzetek tömegében kell megfelelő rendszert alkotnia;
- A „módszer” fokát, mely a tanuló tevékenységének azt a végső fázisát mutatja, amikor a rendszerezett ismereteket a gyakorlatban alkalmazza.

Herbart követői: Rein, Willmann, Ziller. Magyar követői közül kiemelkedő szerepet játszottak Kármán Mór és Finácz Ernő, akik nemcsak a herbarti didaktika alkalmazásával, hanem az egész tekintélybeli pedagógia hazai terjesztésével jelentős érdemeket szereztek.

c) Az erkölcsi nevelés vagy más szóval „vezetés”, Herbart nevelési folyamatának harmadik szakaszát alkotja. Elvi síkon ugyan elválasztja a kormányzástól, de elismeri, hogy a gyakorlatban a gyermek kormányzása és erkölcsi nevelése élesen nem különíthetők el egymástól.

Herbart az erkölcsi nevelés célját a *jellemformálásban* látja, amelyet a már fentebb vázolt erkölcsi eszmék kialakítása által az intellektualizmus irányába túlhajtott. A jellemformálás feladatai szerint: 1. *A növendék határozottságának kialakítása*, 2. *A tanítvány magatartása elveinek megalapozása*, 3. *A gyermek lelki élete nyugalmanak és világoslátásnak kifejlesztése*, 4. *A pszichikus erőnek dicsérettel és korholással történő mozgásba hozása*, 5. *A növendék belső figyelmének intéssel történő megteremtése*.

Az erkölcsi nevelés feladata a *vallási érdeklődésnek* is a kialakítása. Lehetőleg minél korábban és minél mélyebben. Azonban sem túl korán, sem nagyon későn. „De – írja Herbart – a vallásos képzésnek viszont szüksége van az erkölcsire; amennyiben nagyon közel fekszik az álszenteskedés veszélye, ha az erkölcsiség szilárd alapot nem kapott a komoly önmegfigyelésben azzal a szándékkal, hogy önmagát bírálja és megjavíts. Minthogy az erkölcsi képzés csak azután jöhet, midőn az esztétikai megítélés és a helyes szoktatás már megelőzte: a vallásos képzésnek épp úgy nem szabad túlságosan sietnie, valamint szükség nélkül elkésnie.” Herbart etikai eszménye végső soron transzcendens jellegű, melybe szervesen beletartozik a vallás-erkölcsi nevelés is.

Mindez azt bizonyítja, hogy Herbart pedagógiai rendszerében sok negatív, formális, konzervatív elem dominált. Különösen didaktikai nézeteiben és az erkölcsi neveléssel kapcsolatos mondanivalójában. *Egész pedagógiai felfogásából árad a gyermek iránti hidegség és rideg magatartás, mely gátat vet a gyermek alkotó-, kezdeményező készsége kibontakozásának. Ennek alapján nem véletlenül tekintjük az újkori tekintélyelvű nevelés megteremtőjének. Tudományos érdemei ugyan jelentősek, neveléslélektani-oktatáslélektani kategóriái korszakalkotók, de tipikusan porosz nevelésszéménye a pedagógiai gyakorlatban a drillnek, a formalizmusnak a szerepét erősítette.*

Herbart követői közül Ziller, Rein és Willmann fejlesztették tovább alkotó módon mesterük tanításait. Ziller (1817–1882) a maga alapította lipcsei pedagógiai szeminárium-ban gyakorlati téren is kipróbálta a herbarti nevelés elméletét: elsősorban persze didaktikáját. Két lényeges ponton lépett túl Herbart koncepcióján: 1) a pedagógia rendszertani felosztásában, és 2) az oktatás fokozatainak a kibővítésében. Az utóbbi kapcsán az oktatásnak a képzetek alakításában olyan nagy jelentőséget tulajdonított, hogy a szorosabb értelemben vett nevelést szinte teljesen elhanyagolta. Herbart másik kimagasló követője Rein volt, aki egy ideig Ziller lipcsei szemináriumát is látogatta. Majd Eisenachban, szülővárosában egy évtizeden át igazgatta az ottani tanítóképzőt, ahol kidolgozta neveléstanát. Ennek eredményeként hívták meg a pedagógia tanárnak a jénai egyetemre,

ahol nagyhatású előadásokat tartott és a tanárképzés színvonalát jelentős mértékben emelte. A herbarti tanok gyakorlati átültetésében játszott nagy szerepet *Willmann* elsősorban Ziller közvetítésével ismerkedett meg a herbarti tanokkal. Oktatástana a XIX. század második felének egyik legnagyobb érdeklődést keltett didaktikai alkotás, amelyben az iskolai oktatást olyan tevékenységként fogja fel, melyben az egyén a történelem folyamán felhalmozódott művelődési javakat magáévá teszi, megőrzi és továbbfejleszti.

Herbart követői – amint látjuk – több tekintetben túllépték a nagy elméleti pedagógus tanntételeit; de ugyanakkor elősegítették azok leegyszerűsítését, uniformizálódását.

Felhasznált irodalom

- ☞ PUKÁNSZKY BÉLA: *Neveléstörténet*. II. köt. Szeged, 1993, JGYTF Kiadó, 71–73. p.
- ☞ BAJKÓ MÁTYÁS: *Egyetemes és magyar neveléstörténet*. I. kötet. Bp., 1975, Tankönyvkiadó, 288–307. p.
- ☞ FINÁCZY ERNŐ: *Az újkori nevelés története*. Bp., 1986, Könyvértékesítő Vállalat, 210–233. p.
- ☞ CSORBA SÁNDOR: *Szemere Bertalan neveltetése és pályakezdése (1812–1838)*.
- ☞ ANTALL JÓZSEF és társai: *A magyar sajtó története (1848–1867)*. II/1. köt. Szerk.: Kosáry Domokos és Németh G. Béla. Bp., 1985, Akadémiai Kiadó.
- ☞ SZEMERE BERTALAN: *Utazás külföldön*. Bp., 1983, Helikon Kiadó, 9. p.
- ☞ SZEMERE BERTALAN: *Politikai jellemrajzok a magyar szabadságharcról*.
- ☞ HORVÁTH MÁRTON: *A magyar nevelés története*. I. köt. Bp., 1988, Tankönyvkiadó, 340. p.

Császár Zsuzsanna

A magyar nyelv kötelező tanításáról szóló törvény (1879/XVIII. tc.) A Hon című újság tükrében

1. Előzmények

A magyar nyelv kötelező oktatásáról szóló törvény létrejöttét – melyet az uralkodó végül 1879. május 22-én szentesített – a közvélemény és a sajtó is hihetetlen érdeklődéssel, odafigyeléssel követte a törvényjavaslat beterjesztésétől, a szakbizottsági tárgyalásokon, parlamenti vitákon át egészen életbe léptetéséig. Ám az éberség a törvénycikk beiktatása után sem lankadt, mivel egyes nemzetiségek mozgolódása, tiltakozása állandóan szükségessé tette a törvény pozitívumainak, jótekonny hatásának hangoztatását, igazolását minden nemzetiségeire tekintettel.

A dualizmus kori Magyarországon már voltak hagyományai a nemzetiségek ellenvetését kiváltó törvényeknek: az 1868. évi XXXVIII. törvénycikk, mely a népiskolai közoktatás tárgyában intézkedett és az 1868. évi nemzetiségi törvény (XLIV. törvénycikk) szintén igen viharossá tették egy időre az ország belpolitikáját.

Ennek okát a dualizmus egyik legégetőbb problémájában, a nemzetiségi kérdésben kell keresnünk, és ennek megvilágítása a jelen törvénycikk által kiváltott sajtóvisszhang bemutatásában, értelmezésében is elengedhetetlenül szükséges.

A dualizmus korában – a XIX. század második felében – Magyarország etnikai szempontból soknemzetiségű, Európa legtarkább, legkevertebb népességű országa volt, ahol a lakosság több mint 10 nemzetiség között oszlott meg. Jól tükrözik ezt az összetettséget a 1880. évi felmérés adatai¹:

Magyarország polgári népességének anyanyelvi megoszlása:

(Horvátország és Fiume nélkül)

magyarok	46,7%
németek	13,6%
szlovákok	13,5%
románok	17,5%
kárpátukránok	2,6%
szerbek, bunyevácok, sokácok, horvátok	4,6%
szlovének	0,5%
zsidók (1850-es adat)	2,1 %
egyéb	1,1%
<i>Összesen:</i>	100%

Az ország etnikai viszonyainál Eötvös József találóan jegyezte meg, hogy „nincs oly tudós a világon, aki Magyarország megyéit oly módon tudná kikerekíteni, hogy ezen megyékben, azaz többekben e megyék közül, több nemzetiség ne lenne együtt”.²

A különböző etnikumok egymásba ékelődéséhez hozzájárult a természetes magyarosodás, mely leginkább a nem magyar nyelvszigeteket, szórványokat érintette, illetve a gazdaságilag elmaradottabb peremvidékekből a magyarlakta gazdasági központokba, városokba áttelepülőket.

Legnagyobb számban a németek, szlovákok, nyugat-magyarországi horvátok magyarosodtak, akiknél a magyarokéval azonos vallás, hasonló kulturális, történeti hagyományok és az évszázados együttélés könnyítették meg az asszimilálódást. A magyar kultúrától, történeti hagyományoktól távolabb álló, hagyományos falusi életformáját őrző, ortodox és görög katolikus vallású, egyházi és iskolai autonómiával rendelkező, zártabb román, szerb, kárpátukrán agrártársadalmak esetében a magyarosodás a nemesség, az értelmiség és a polgári középrétegek szűk csoportjára korlátozódott.

Fontos összetevője volt a magyarosodásnak a társadalmi mobilitás: a magasabb iskolázottság, a társadalmi hierarchiában való emelkedés, a paraszti és kispolgári életformából való kiszakadás az esetek többségében magyarosodással járt.

Az ország területén a nem magyar anyanyelvűek 11,1%-a beszélt magyarul; a németek közt 20,2%, a délszlávok közt 10,3%, a szlovákok között 9,5%, a románoknál és kárpátukránoknál 5,7%, illetve 5,5% volt a magyarul beszélők száma.³

A kérdéssel kapcsolatban lényeges arra kitérni, hogy a kiegyezés után milyen módon alakult a nemzetiségek és a magyar kormány viszonya, és ez hogyan tükröződött külön-külön, az egyes nemzetiségek mozgalmában.

A kiegyezés Magyarország belső államberendezésében, s így a nemzetiségi kérdés rendezése terén is szabad kezét biztosított a magyar politikai elit számára, melyek végcélja a történeti államkeret integritásának, az ország politikai, területi egységének megtartása volt.⁴ Az ő szemükben ezekkel az alapelvekkel teljesen összeegyeztethetetlennek bizonyult a magyarországi nemzetiségi vezetők által megfogalmazott követelések sorozata, melyek az 1868/XLIV. törvénycikk előzetes bizottsági javaslataiban öltöttek konkrét formát.

Mocsonyi Sándor román és Szvetozár Miletics szerb képviselők szerint a Magyarországon élő történeti népek (azaz magyarok, románok, szerbek, tótok, rutének, németek) az ország egyenlő jogú nemzeteinek tekintendők, ennél fogva őket az állam területi integritásának, valamint politikai egységének határain belül nemzeti és nyelvi tekintetben a teljes egyenjogúság illeti meg. Tehát a nemzetek nyelvi és nemzeti egyenjogúságából indulnak ki, aminek az állam politikai egysége szab határt. Nem ismernek el államnyelvet, de elismerik a törvényhozás és a központi hatóságok magyar hivatalos nyelvét, emellett viszont követelik, hogy minden nemzetiség képviselői anyanyelvükön beszélhessenek az országgyűlésben. Az egyes kerületek és hozzájuk tartozó vármegyék saját nyelvüket használhassák gyűléseiken, az egymással, felekkel és a központi hatóságokkal való érintkezésében, a történelmi nemzetiségek pedig saját területükön saját anyanyelvüket nyilváníthassák tannyelvűvé. Az egyetemeken az összes tárgyat magántanárok útján a nemzetiségek nyelvén is adják elő, bármely nyelven lehessen vizsgázni.

Mindezt az országot nemzeti hovatartozás szerint kerületekre kellene osztani olyan bizottságok által, melyekben egyenlő számú taggal képviseltetné magát a magyarság és a nemzetiségek.⁵

A nemzetiségi képviselők javaslatának alapelve a nemzetnek, mint kollektív jogi személyeknek elismertetése, autonóm nemzeti területek föderalizálása helyett a nyelvhatárok szerint kikerekített megyék keretei között megvalósítandó közigazgatási, nyelvi, kulturális önkormányzatok létrehozása, a központi állami intézményekben a népesség arányában való részesedésük. Mindebben a magyar politikai elit a monarchia integritásának felbomlásához vezető út első szakaszát látták, így teljes mértékben elutasították, egyre tudatosabban hivatkozva a magyarság szupremáciájára, vezérszerepére.

A magyar politikai élet liberális vezetői közül báró Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter törekvései a magyarság és a nemzetiségek megbékélésére figyelemreméltóak, mégis a nemzetiségi törvény eredeti javaslatának megszigorításával jött létre, melyet ő személyes kudarcként könyvelt el. A nemzetiségi kérdés meggyőződése szerint mindenki érdekében álló közös feladat, melyet a „jelen század eszméi szerint kell megoldanunk; e század pedig, hála a mindenhatónak a szabadság százada! És... nincs hatalom mely minket arra bírjon, hogy ...a szabadságnak teréről ismét a privilégiumok sáncai közé vonuljunk” – hangoztatta a képviselőházban.⁶

A nemzetiségek nem képezhetnek ugyan államot az államban, de öntevékenyséjük tere szabadon áll: használhatják nyelvüket magánviszonyaikkban és a közéletben is, létrehozhatnak autonóm egyesületeket, fenntarthatják és maguk igazgathatják nemzeti egyházaikat, iskoláikat.⁷

Törvényjavaslatában a „nemzet” szó elő sem fordul, csak „nemzetiségeket” ismer el, melyek közé a magyar is tartozik. Nincs „államnemzet” csak társadalom, melyet különböző nemzetiségű polgárok alkotnak. Ezzel a sérelmezett fogalmi megkülönböztetést kikerülte, habár a nemzetiségek kollektív politikai jogait ő sem ismerte el.⁸

A nemzetiségi törvény végső szövege (1868/XLIV. törvénycikk) ezzel szemben magában hordozza a többség akaratát, mely fontosabbnak tartotta privilegizált helyzetének megtartását, mint a nemzetiségekkel való megbékélést.

A törvénycikk bevezetőjében ezt mindjárt le is szögezi: „Magyarország összes honpolgárai az alkotmány alapelvei szerint is politikai tekintetben egy nemzetet képeznek, az oszthatatlan egységes magyar nemzetet, melynek a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozzék is, egyenjogú tagja” – tehát csakis egyéni (és nem kollektív) jogokat ismer el.

Kinyilvánította: Magyarország államnyelve a magyar, az országgyűlés tanácskozási és ügykezelési, a kormányzat hivatalos nyelve, a felsőbb állami bíróságok nyelve szintén a magyar bárki anyanyelvén szólhatott községi, törvényhatósági, egyházi gyűléseken, pereskedhetett alsó fokú bíróságok előtt, intézhetett beadványokat valamennyi hatósághoz, ezekre választ, ítéletet is saját anyanyelvén kapott. A törvényeket valamennyi nemzetiség nyelvén ki kellett adni. A községek maguk határozták meg jegyzőkönyvi, ügykezelési nyelvüket, a törvényhatóságokban azonban a magyar hivatalos nyelv mellett a nemzetiségi nyelveknek csak második, harmadik alárendelt szerep jutott.

Szabad nyelvhasználatot biztosított a törvény az egyházaknak, az egyházközségek, a felsőbb egyházi hatóságok és az egyházi bíróságok szintjén egyaránt.

Az állam, illetve kormány által állított és állítandó tanintézetekben tanítási nyelv megállapítását közoktatási miniszterre bízta. A közoktatás sikere, közművelődés, közjólét szempontjából az állam köteles az állami tanintézetekben a „lehetőség” (ez pl. kötelezettség formájában szerepelt Eötvösnél) gondoskodni arról, hogy a hon bármely nemzetiségű, nagyobb tömegben együtt élő polgárai az általuk lakott vidéken az akadémiai képzésig anyanyelvükön tanulhassanak. A közép és felső állami tanodákban, ahol egynél több nyelv „divatozik”, mindegyik részére nyelv- és irodalmi tanszékeket kell fölállítani.

Az országos egyetemen az előadási nyelv a magyar, de a többi nyelvek és irodalmuk számára tanszékeket állítanak föl.

A törvény bármely nemzetiségű honpolgárnak, községeknek, egyházaknak, egyházközségeknek megadja a jogot alsó-, középső- és felső tanodák felállítására, vagy a nyelvet

művészetet, tudományt, gazdaságot előmozdító intézetek alapítására, társulatok, egyesületek megszervezésére. Az államkormány felügyelete alatt pénzalapot gyűjtenek, melyet törvényes igényeiknek megfelelően kezelhetnek. Ezen magánintézetek nyelvét az alapítók határozzák meg.

Végül biztosítja a törvény a személyes képességgel bíró nemzetiségi hivatásokban való alkalmazását, sőt határozott intencióját fejezi ki a nyelvekben és „másként is alkalmas” személyeknek országos szintű hivatásokban való elhelyezésére.⁹

A törvény a maga korában egyedülállóan liberálisnak tekinthető a nemzetiségek mégis kevésnek tartották az általa számukra meghatározott egyéni jogok skáláját.

Gratz Gusztáv véleménye szerint hiba volt, hogy a nemzetiségek mindig valamivel többet követeltek, mint amit a magyarság valamely adott időpontban megadni hajlandó volt. Ahelyett, hogy kiindulási pontnak tekintették volna a törvénycikket a magyarsággal egyetértésben való további megszilárdítására és művelődésük előmozdítására, visszautasították és nagy részben kihasználatlanul hagyták azokat, pedig a nemzetiségi törvény módot nyújtott nekik a továbbfejlődésre. Próbálkoztak összefogással, a hatóság felé való orientálódással, végül passzivitással, de nem tudták megrogyasztani a dualizmus épületét. Egyre azonban jó volt a bizalmatlanságot keltett a magyarságban, és tápot adott a benne észlelhető sovíniszta szellem számára.¹⁰

Érdekes módon, majd tapasztalni fogjuk, hogy a magyar nyelv kötelező népiskolai oktatásának bevezetéséről folyó parlamenti vitákban a nemzetiségi képviselők előszeretettel utalnak az 1868/XLIV. törvénycikk be nem tartására, kezdik azt a mostaninál sokkal kedvezőbb színben feltüntetni, illetve elfogadni jogaik meghatározásának alapjául.

A második sarkalatos törvény az 1879/XVIII. törvénycikk bevezetése előtt, az Eötvös József által kidolgozott és az országgyűlés által 1868-ban elfogadott XXXVIII. törvénycikk a népiskolai oktatás tárgyában. Ebből csupán a nemzetiségek számára fontos nyelvkérdéssel kapcsolatos részeket említem meg.

A törvény 58. §-a az elemi népiskolákról intézkedve kimondja: „minden növendék anyanyelvén nyerje az oktatást, amennyiben ez a nyelv a községben divatozó nyelvek egyike. Vegyes ajkú községekben oly tanító alkalmazandó, aki a községben divatozó nyelveken tanítani képes. Népesebb községekben, ahol a többféle nyelvű lakosok tömegesen laknak, amennyire a község ereje engedi, különböző ajkú segédtanítók is választatnak”.¹¹

A felsőbb népiskolákban is ezt a paragrafust tartja kiindulópontnak, viszont a köteles tantárgyak közé, az anyanyelv mellé, ahol a tanítási nyelv nem a magyar, ott azt kötelezővé teszi (64. §).

Ugyanúgy jár el a polgári iskolák esetében is, annyi kiegészítéssel, hogy ahol magyar a tanítási nyelv, ott harmadiktól a német nyelvet vezet be köteles tantárgyként (74. §).

A tanító és tanítónő képezdékben az anyanyelv, a magyar nyelv és a német nyelv is a köteles tantárgyak közé tartozik.

Emellett a törvény még két igen fontos megállapítást tesz: a 12. §-ban kimondja a hitfelekezetek által felállított népoktatási tanintézetekkel kapcsolatban, hogy az általuk kezelt felsőbb népiskolai és polgári iskolákban kötelező érvényűek a 64. § és a 74. §-ok, vagyis a magyar nyelv bevezetése a tantárgyak sorába. A 19. §-ban ugyanezt a rendelkezést teszi kötelezővé a magánosok és társulatok által felállított népoktatási tanintézetekben is.¹²

Ezek az intézkedések elsősorban persze a nemzetiségi iskolákat érintették, és mivel ezek jórészt felekezeti iskolák voltak, úgy érezték, megint az autonómiájukon esett csorba.

2. A magyar nyelv kötelező tanításáról szóló törvény (1879/XVIII. tc.)

A két 1868. évi törvénycikkkel kapcsolatban megismerhettük a nemzetiségek álláspontját, törekvéseit, és azokat az intézkedéseket is, melyek ezen törekvések burkolt, vagy nyílt korlátozására törekedtek és ezekkel a nemzetiségek egyre növekvő passzivitását váltották ki, mely csak az 1879. évi XVIII. törvénycikk (a magyar nyelv kötelező tanításáról) kapcsán fog megnyihlni újra, nemzetiségi jogaik védelmében – most már a nemzetiségi törvény talapzatán állva.

Eötvös József miniszterségét követően ideiglenesen Szláv József lépett helyébe, majd Pauler Tibor töltötte be a vallás- és közoktatásügyi miniszteri posztot (1871. február 10. – 1872. szeptember 4.), de igazságügyi miniszterre való kinevezése a korszak Eötvös után egyik legjelentősebb politikusát, Trefort Ágostont juttatta a miniszteri székbe, aki a miniszterségét egészen haláláig, 1888. augusztus 12-ig megtartotta.¹³

Trefort tevékenységét érdemes részletesebben tanulmányozni, mivel ez nem csupán az 1879/XVIII. törvénycikk megalkotására korlátozódik, illetve e törvény ismertetése csak életművében való elhelyezésével lehet teljes értékű.

Trefort Ágoston az Eötvös József által kitaposott úton haladt, ezt folytatta.

Liberális politikus volt, és a liberalizmus eszmerendszerének megfelelően célja volt a művelődés elsődlegességének hirdetése, ugyanis nép politikai érettségének elérését a művelődés szerepének érvényesítésével kívánta biztosítani.

A művelődés szerepét tulajdonképpen túlértékelt, mert a művelődési egyenlőség megteremtésével a társadalmi ellentétek kiküszöbölését remélte, ezzel próbálta megoldani a társadalom átalakulását, mivel a népek műveltségének gyarapodásában azok anyagi jólétének emelkedését is látta.

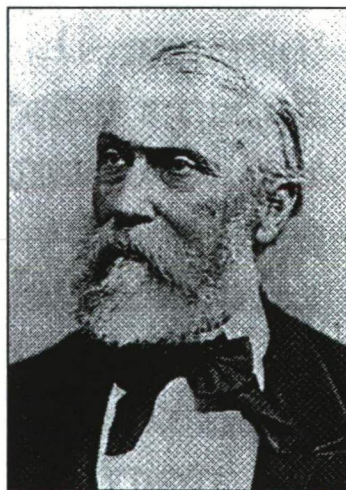
Eötvös elképzeléseitől azonban valamelyest el is tért Trefort, de ezt már a külső gazdasági változások befolyásolták: a kapitalizmus kiteljesedésével az Eötvös által hirdetett általános műveltség helyébe a szakképesítést előtérbe helyező treforti gondolat lépett, ami jobban megfelelt a polgárosodó dualista államtársadalmi igényeinek.

Trefort gyakorlatiasabb politikus volt mint Eötvös. Inkább a kultúrát hordozó intézmények érdekelték jobban, ezt a törekvését fémjelzik a miniszteri működése alatt alapított, megszervezett kulturális – tudományos intézmények sora. (pl. A Kolozsvári Egyetem felállítása, a Műegyetem megszervezése, építkezések: Élettani Intézet, Egyetemi Könyvtár, Zeneakadémia, Tanszermúzeum stb.) A közoktatásban kifejtett építő és reformmunkája szintén nagy jelentőségű.

Alsó fokon népiskolák, középfokon gimnáziumok, reáliskolák, polgári iskolák felállítása, valamint a kereskedelmi, ipari szakoktatásügy terén kifejtett reformtevékenysége jellemzik munkáját.¹⁴

Dolgozatomban csak a népiskolák számának alakulására térek ki bővebben, mert ezen intézményeket fogja érinteni a magyar nyelv tanításáról szóló törvény beiktatása.

A népiskolák száma oktatási nyelvük szerint a következőképpen alakult Magyarországon 1869 és 1880 között.

TREFORT ÁGOSTON

A népiskolák számának alakulása Magyarországon oktatási nyelv szerint (1869–1880)¹⁵

ISKOLATÍPUS	MAGYAR	NÉMET	SZLOVÁK	ROMÁN	KÁRPÁTKRÁN	SZERB	HORVÁT, SZLOVÉN	EGYÉB
Egynyelvű iskolák								
1869*	5 818	1 232	1 822	2 569	473	159	93	7
1880	7 342	867	1 716	2 756	393	245	68	7
Két-, vagy többnyelvű iskolák, ahol a fenti nyelveken is folyt oktatás								
1869*	1 445	856	333	204	119	27	65	180
1880	2 287	919	597	394	246	52	79	150
Összes iskolák, ahol a feni nyelveken tanítottak								
1869*	7 263	2 088	2 155	2 773	592	186	158	187
1880	9 629	1 786	2 313	3 150	639	297	147	157

* A határórvideki iskolák nélkül (kb. 300 iskola).

A táblázatból kitűnik, hogy a magyar tanítási nyelvű iskolák száma növekedett a legnagyobb mértékben (26%), ugyanakkor a nemzetiségi egynyelvű népiskolák száma jelentősen csökkent, átlagosan 16%-kal, kivéve a román és szerb nyelvű népiskolákat, melyek szaporodása (7,54%) egyházi autonómiájuk létevel magyarázható.

A két vagy többnyelvű iskolák száma minden esetben – olykor jelentős – növekedést mutat, az összesített adatok alapján viszont egyértelműen látható, hogy a magyar, román és szerb nyelven való oktatás mennyiségében és arányaiban is a legnagyobb növekedést mutatja (32%, 13%, 59%).

Az iskolák száma közel 18 %-os növekedést mutat. A magyar nyelv kötelező népiskolai oktatásának bevezetése utáni változásokat érdemes újra megvizsgálni és ezáltal is felmérni a törvény bevezetésének következményeit. Erre az 1890-es adatok állnak rendelkezésünkre, melyek elemzését a törvény bemutatása után végzem el.

A dualizmus égető problémáját, a nemzetiségi kérdést, mint ahogyan Eötvös sem, úgy Trefort sem hagyhatta figyelmen kívül. 1861. május 22-i beszédében még a liberalizmus talaján állva mondja: „azok (ti: a nemzetiségek) fejlődését nemzetiségi irányban nem akarom akadályoztatni, mert a nemzetiségek elnyomása a szabadsággal össze nem fér, rossz, célravezető politika”.¹⁶

Később a liberális gondolkodásmódtól eltávolodó birtokos osztály politikai elképzelései lesznek rá hatással, és kénytelen lesz a „közvélemény nyomására” ezekhez igazodni, amelyek nem éppen kedvező intézkedéseket eredményeztek a nemzetiségek oldaláról nézve.

Tulajdonképpen annak idején Eötvös József is hasonló kétségekkel került szembe: a nemzetiségi törvényjavaslatából szintén a magyar politikai elit szorgalmazására kimaradtak a nemzetiségekkel való megbékélést támogató elemek, és bekerültek olyanok, melyek a magyarság vezető szerepét támogatatták, ha nem is mondták ki teljes nyíltsággal.

Trefort intézkedéseit a magasabb politika változásai is befolyásolták. A Deák-párt meggyengülésével, és a Balközép megerősödésével 1875-ben létrejött pártfúzió következtében Tisza Kálmán Szabadelvű pártja került kormányra. Tisza Kálmán kormányzása alatt sűrűsödtek, illetve rendszeressé váltak azon intézkedések, melyek a nem magyar népek politikai szervezkedéseit, beleszólásukat a politika alakulásába visszaszorították, sőt Tisza belügyminisztersége alatt született az a rendelet, amely megtiltotta a nemzetiségieknek politikai egyesületek alakítását és a nemzeti jelző használatát.

A nemzeti kulturális mozgalmak, szervezkedések állami ellenőrzés alá vonásához az első jelentős lépést 1874–75-ben, a három felvidéki szlovák gimnázium bezáratásával tette meg a kormány, benne Treforttal.¹⁷

Kemény G. Gábor szerint „a szlovák középiskolák bezáratása egyik jellemző példája a Trefort közoktatásügyi miniszter által képviselt erőszakos asszimiláló kultúrpolitikának”.¹⁸

A nagyrócei és túrócszentmártoni evangélikus, valamint a znióváraljai katolikus szlovák gimnáziumok a hatvanas években kezdték meg működésüket. A szlovák középiskolák elleni fellépés Zólyom vármegyéből indult ki, értelmi szerzője Grünwald Béla alispán volt. A bezáratás okaként a kormányzat szerint itt folyó állítólagos pánszláv mozgalmat és hazaellenes szellemben történő nevelést jelölték meg.

Az intézmények egymás után védelmet kértek Treforttól a betérjesztett vádak ellen, ennek következtében a kormány 1874. április 24-én a két evangélikus gimnázium ügyének kivizsgálására Geduly Lajos és Czékus István evangélikus szuperintendenseket, a katolikus iskolába Barton József pozsonyi tankerületi főigazgatót küldte ki és bízta meg részletes jelentések elkészítésével. A jelentések közül Geduly Lajosra utaltak, aki személyes tapasztalatát is tolmácsolja Trefort Ágostonnak: semmiféle hazaellenes cselekedetre sem bukkant, sőt, a magyar nyelvet jól oktatják, vallásos szellemben folyik a nevelés a túrócszentmártoni gimnáziumban.

Emellett azonban mindegyik intézménnyel kapcsolatban hasonló negatív jelenségekre híják fel a vizsgálódók Trefort figyelmét. Kifogásolják, hogy a magyar nyelvet idegen nyelvnek nevezik; a feliratok, jegyzőkönyvek, tanácskozások tót nyelvűek; nem imádkoznak naponta a hazáért; kevés a hazafias szónoklat; egy-egy betiltott tót tankönyvet használnak; tót szellemű tanárok oktatnak. Habár a történelem, földrajz, nyelvészet tantárgyak tanítása magyar nyelven folyik és az országhatáron túlra mutató gravitáció nem tapasztalható, a magyar nemzeti hazafias szellem hiányzik ezen iskolákban.

A jelentések tartalma észlelhetően kissé erőltetett, mégis elérték céljukat: 1874. augusztus 20-án a nagyrócei, 1874. szeptember 21-én a znióváraljai, 1875. január 8-án a túrócszentmártoni gimnázium bezáratását rendelte el Trefort miniszter. Az intézkedések hatására a megbékélést hirdető „Szlovenské Noviny” pesti szlovák hírlap beszüntette megjelenését.¹⁹ Nem sokkal a felvidéki események után Tisza Kálmán 1875-ben feloszlatta a szlovákok kulturális egyesületét a „Matica Slovenskát”.²⁰

Grünwald Béla nézeteinek összefoglalása 1878-ban könyv formájában (A Felvidék) is megjelent, s ebben utal a pánszláv veszélyre, mely ellen a kormány elsődleges céljának tekinti a nemzetiségek magyarrá formálását, asszimilációját, melynek elsősorban kulturális téren kell megtörténnie.²¹

A Néptanítók Lapja már 1876-ban javaslatot tett, hogy egészen első osztályig visszamenőleg kezdjék el a magyar nyelv tanítását, az „állami együvé tartozás” eszméjének elterjesztésének érdekében, természetesen leginkább a nem magyar ajkú polgárok között.²²

Trefort Ágoston miniszter 1877. év december 18-i rendeletében, melyet Bács-Bodrog, Temesvár, Torontál, Krassó és Szörény megyék tanfelügyelőihez intézett a volt határőrvidék területén lévő népiskolák ügyeiről, a tanítók jogviszonyairól, a népiskolák igazgatásáról, szintén kitér a tanítás nyelvére, de az állam hivatalos nyelvének „kiváló gondban részesítése”, „alapos taníttatása” mellett.²³

Végül, e rendkívül hosszú és összetett folyamat eredményeként Trefort Ágoston 1879. március 11-én betérjesztette törvényjavaslatát „a magyar nyelv tanításának kötelezettségéről

a népiskolai tanintézetekben, indoklással”.²⁴ [I. sz. melléklet] A javaslat 1879. május 22-én emelkedett törvényerőre, azonban e bő két hónap alatt lényeges változásokon ment keresztül a szöveg.²⁵ [II. sz. melléklet]

Érdeemes megvizsgálni, összevetni Trefort javaslatát a véglegesített törvényszöveggel, ugyanis sok eltérés figyelhető meg. Az első szembetűnő különbség már a törvény címében megmutatkozik: míg Trefort kötelezettségről beszél, addig a végleges szöveg címéből kihagyták ezt a szót, habár a törvény még szigorúbban rendelkezik a magyar nyelv tanításának kötelezővé tételéről a népiskolákban, sokkal több és szélesebb körű szankciót tartalmaz végleges formájában (6. §).

A bevezetőben, amely megindokolja a törvény létrehozásának célját – tudniillik, hogy „kellő mód nyújtassék” minden állampolgárnak az államnyelv, a magyar nyelv elsajátítására – nincs eltérés. Az első paragrafus tartalmilag lényegében megegyezik: elrendeli a tanítóképezdékben a magyar nyelv tanítását minden olyan felekezeti képezdére vonatkozóan, ahol a tanítási nyelv nem a magyar.

Trefort hivatkozásának alapjául az 1868. évi XXXVIII. törvénycikk 13. és 80. paragrafusait jelöli meg, a véglegesített forma nem ennyire specifikus, csak a törvényre utal. A 13. § 1868-ban kimondta: „minden hitfelekezet állíthat és tarthat fenn tanítóképezdét azon feltétel alatt, ... hogy azokban legalább azon tudományok és legalább azon terjedelemben taníttassanak, amelyeknek és aminő terjedelemben tanítása az állami képezdékre nézve ezen törvényben el van rendelve”.²⁶

Ezeket a tantárgyakat pedig a 88. § tárgyalta és ezekből az anyanyelv (f), a magyar nyelv (g) és a német nyelv (h) kötelező tanítása fontos ebben az összefüggésben.²⁷

A második paragrafus kimondja, hogy 3 évvel a törvény beiktatása után (ez egy tanfolyam időtartamával egyenlő) „tanítói oklevelet senki sem nyerhet és tanítóul vagy segédtanítóul senki sem alkalmazható, aki a magyar nyelvet annyira nem bírja, hogy azt népiskolákban taníthassa.” Ebben az esetben a törvénycikk egészen pontosan megállapítja ennek időpontját: 1882. június 30-át.

Trefort a harmadik paragrafusban a már hivatalban lévő és az 1881-ig hivatalba lépő tanítóknak kötelezővé teszi a magyar nyelv elsajátítását olyan mértékben, ahogyan az előzőekben említette és erre hat évi tanulási időt határoz meg, sőt lehetővé teszi az ötvenedik életévüket betöltött tanítók számára a kötelezettség alól való fölmentésüket.

A végső textus ezzel ellentétben négy évre redukálta a magyar nyelv elsajátításának időtartamát és senkinek sem biztosít kivételezett helyzetet. Ezek következtében Trefort 1885-re tervezte, hogy a magyar nyelvet az ország összes népiskolájában kötelezővé teszik (5. §), a beiktatott törvény ugyanezt már 1883-ra el akarja érni (3. §).

Emellett mindkét változat kimondja: ahol már alkalmaznak olyan tanítót aki alkalmas a feladat ellátására, ott a törvény hatályba lépését követően a magyar nyelvet azonnal köteles tantárggyá kell nyilvánítani. A végleges formátum emellett külön ragaszkodik az 1868/XXXVIII. törvénycikk 58. §-ában (minden növendék anyanyelvén nyerve az oktatást) és az 1876/XXVIII. törvénycikk 13. §-ában foglaltak megtartására. („a felekezeti iskolaszékek szervezetét és teendőit ... a felekezeti iskolaügyet vezető illetékes főhatóság szabja meg.” A községi és felekezeti iskolaszékek végrehajtják a reábizottakat, a néptanítók nyugdíjazásával kapcsolatban.)²⁸

A negyedik paragrafus mondja ki mindkét esetben a magyar nyelv kötelező tantárggyá tételét az összes népiskolában. Trefort javaslata a hetedik, a törvény még a 4. §-ban

megfogalmazza a fokozatosság elvét a rendelkezés érvénybe léptetésével kapcsolatban, ami azt jelenti, hogy ha van a magyar nyelvet oktatni képes tanító az azonnal köteles tantárggyá teendő.

A XVIII. törvénycikk külön hangsúlyozza (amit Trefort külön nem tesz): „a jelen törvény intézkedései kiterjesztetnek az 1868: XXXVIII. tc. 16–22. §§-ai értelmében fennálló és felállítandó nem magyar tannyelvű tanintézetekre is.” (5. §) Ez a kitétel a nemzetiségi „magánosok és társulatok által felállított népoktatási tanintézetekre” vonatkozik.²⁹

A treforti 8. és a véglegesített 6. paragrafus az intézkedések és határozatok „foganatosítása” érdekében ugyanazt, az 1876/XXVIII. törvény 3. §-át jelöli meg. Az 1876-os törvény a tankerületenkénti egy tanfelügyelő kinevezését rendelte el, szükség esetén pedig állandó szakértő segéd vagy segédek kinevezését tette lehetővé a közoktatásügyi miniszter. Tevékenységük során minden iskolát évente legalább egyszer meg kellett látogatniuk.³⁰ Csakhogy a XVIII. törvénycikk még további négy pontban konkretizálja az ezzel kapcsolatos feladatokat, tehát sokkal szigorúbban koncentrálna a maradéktalan végrehajtásra.

Az új törvény nagy hangsúlyt fektet a képesítő vizsga szigorú ellenőrzésére, melyet a tanfelügyelő (vagy kinevezett helyettese) bonyolít le. 1882. június 30-tól csak az ő kézjeggyel ellátott képesítő oklevelek adhatók ki, de csakis akkor, ha a jelölt a törvény értelmében „kellően bírja” a magyar nyelvet. A tanfelügyelő ellenzése esetében a jelöltnek lehetősége van 30 napon belül fellebbezésre és ekkor egy háromtagú bizottság újra felméri képességeit, majd kiadhatja az oklevelet, ha megfelelt a törvény elvárásainak.

A közoktatásügyi miniszter feladatául jelöli meg, hogy az 1876-os tantervekbe a magyar nyelv oktatását a jelen törvénynek megfelelően fölvegye, emellett a tanítás felügyeletének megszervezését végezze el.

A törvény meg nem tartása esetében az 1868/XXXVIII. törvénycikk 15. §-át (ha a hitfelekezetek főhatóságai háromszori, a kormány általi megintés után sem teljesítenék: „a kormány közös községi iskola felállítását rendelheti el, a község felhatalmaztatik azon hitfelekezetekre is kivetni a törvényben megállapított iskolai adót, amelyek ... háromszori megintés után sem akarják, vagy nem képesek saját felekezeti iskoláikra nézve teljesíteni”³¹) és az 1876/XXVIII. törvénycikk 7. §-át (ez a közigazgatási bizottság hatáskörét tárgyalja részletesen, különös tekintettel a tanító ellen általa elrendelhető fegyelmi vizsgálatra, a fellebbezés lehetőségére, a kiszabható büntetések formájára.³²) jelöli meg alkalmazandónak.

Végso esetben az 1868. XXXVIII. törvénycikk 22. §-át tekint mérvadónak: „ha a törvény intézkedései meg nem tartanának vagy a kormány erkölcsi bajoknak jönne tudomására: ... a vizsgálatot elrendelheti s annak eredményéhez képest a tanintézetet bezáráthatja; sőt rendkívüli esetben az illető tanintézet működését a vizsgálat lefolytatása előtt felfüggesztheti.”³³

A végrehajtással a vallás- és közoktatási minisztert bízták meg, bár a treforti javaslatban a „belügyi miniszterek” is szerepelnek.

A törvényjavaslat szövegét Trefort Ágoston egy terjedelmes „Indokolással” egészítette ki, melyben tulajdonképpen minden olyan érvet felsorakoztat a javaslat mellett, amelyek megvitatásakor, illetve későbbi véleményezésekben újra felbukkannak, sokszor szószерinti megfogalmazásban.

Az Indokolás a paragrafusok értelmezése mellett kitér a nemzetiségek szempontjából történő vizsgálódásra is. Szerinte egy többnyelvű országban – mint amilyen Magyarország is – az összes polgárnak érdekében áll, hogy megértsék egymást, ehhez azonban egy olyan

közös nyelvre van szükség, melynek az állam összes polgára birtokában van. Ez pedig nem lehet más, mint a viszonylagos többség nyelve, emellett az államnyelv: a magyar. Mulasztásként értékeli, hogy az 1868/XXXVIII. törvénycikk nem gondoskodott a magyar nyelvnek népiskolákban való tanításáról, tehát ez alkalommal kell ezt bepótolni, lehetőséget adni a nemzetiségeknek, hogy „érteni és beszélni tudják azon nyelvet is, mely Magyarországon az állam, a törvényhozás és kormányzat nyelve, s melynek ismerete nélkül éppen saját érdekeik érvényesítésében vagy esetleg védésében korlátoztatnának”.³⁴

Ennek értelmében a törvényjavaslatot kifejezett „jótéteménynek” értékeli, hiszen továbbra is érvényben marad az 1868/XLIV. törvénycikk, mely „a legnagyobb szabadelvűséggel hagyja meg és biztosítja az államban lakó valamennyi nemzetiségnek saját anyanyelve használatát”.³⁵

Összegzésként pedig megállapítja: „a jelen törvényjavaslat, midőn a magyar nyelvet a nem magyar ajkú népiskolákban nem tannyelvvé, csakis a köteles tantárgyak egyikévé teszi, nem sérti a nemzetiségeknek törvény által biztosított jogait, a kiviteken az átmeneti nehézségeket és fokozatosságot szem előtt tartja, s általában a méltányosság és lehetőség határai közt marad és csak egy – minden részről régen érzett – szükségnek felel meg”.³⁶

Tehát Trefort előre megérezte, a törvény végrehajtása nehézségekbe fog ütközni, hiszen akkor nem próbálta volna ennyire bizonygatni, milyen hasznosak is lesznek ezen intézkedések a különböző nemzetiségek számára.

3. A magyar nyelv kötelező tanításáról szóló törvény

A Hon című újság tükrében

Dolgozatom második felében A Hon című újság 1878–1879. évfolyamainak cikkei alapján próbálom megvilágítani, hogy a kormánypárti sajtó olvasó kor embere milyen értesüléseket szerezhetett a törvény értesülésével, életbe lépésével és az ezt követő intézkedésekkel, az erre adott reakciókkal kapcsolatban.

3.1. A Hon

Az 1875 elején végbement pártfúzió, vagyis a Deák-párt és az ellenzékiiségét feladó Balközép egyesülése, nemcsak a Tisza Kálmán vezette Szabadelvű pártot hozta létre, de átrendezte az ország politikai viszonyait, beleértve a politikai sajtót is.

A kormánytöbbséget alkotó Szabadelvű párt nem gondolt lapalapításra, mivel léteztek a fuzionáló két párt nagy elterjedtségű és tekintélyű központi lapjai: a Pesti Napló és A Hon. Két kormánypárti lap kiadásának finanszírozása azonban a laptulajdonos Athenæum Társaság részvényeseinek nem volt ínyére, így a pillanatnyilag népszerűbb, Jókai Mór szerkesztette A Hon című lap megjelentetése mellett döntöttek. A Pesti Naplónak ezentúl párton kívüli állást kellett elfoglalnia.

A Hon cikkeiben megvédte a kormányt és Tiszát az őket érő politikai támadásoktól, viszont a lapban nem jellemzőek a kormányt különösképpen dicsőítő írások.³⁷ Az 1879/XVIII. törvénycikkrel kapcsolatban az újság a kormány álláspontjára helyezkedik és szorgalmasan „leközi” hasábjain a törvénnyel kapcsolatos fejleményeket. A Hon egy politikai és közgazdasági lap, melynek egy napon két – reggeli és esti – száma is megjelent.

Hegedüs Sándor, Visi Imre, Törs Kálmán és olykor maga a felelős szerkesztő Jókai Mór voltak a fő vezércikkírók. Szathmáry György a külpolitikai, Mudrony Soma a közgazdasági, György Aladár pedig az irodalmi és társadalmi rovatot vezette.³⁸

Az 1879-es számok külpolitikában Bosznia okkupációjának ügyével, illetve a királyi pár ezüstitakodalmával foglalkoznak nagyon részletesen. A belpolitikát tekintve az év első kiadásai a költségvetési tárgyalásokról tudósítanak nagy gonddal, majd az ez évi (1879.) szegedi árvízről, annak következményeiről olvashattak az érdeklődők. Emellett napról napra követi az újság a kormány és az országgyűlés munkáját, illetve a magyar nyelv tanításáról szóló törvény sorsát. Közgazdasági téren aktuális terményárfolyamokról, üzleti hírekről, tőzsdei jelentésekről értesülhetett az olvasó. A kulturális eseményekkel, könyvek megjelenésével A Hon tárcája című rovat foglalkozott, ahol legtöbbször folytatásos regényeket közöltek. (Az 1879-es évben Jókai Mór *Szabadság a hó alatt* című regényét.)

Egyes témáknak állandó helyük volt a lapban: távirati tudósítások, színházi műsorok, „különfélék”, vasúti menetrendek, az utolsó oldalon pedig hirdetések, reklámok. Maga A Hon a következőképpen foglalta össze szándékait: „törekvésünk ezentúl is az lesz, ami eddig: a józan, higgadt magyar közönség közlönyévé lenni; az ország érdekeit, nemzetközi és politikai, nemzetgazdasági és kulturális téren együttesen védeni, ezeket a békés, biztos fejlődés lehetőleg keveset kockáztató politikájával meglátni, a nemzet gondolatjait és aggodalmait épp úgy, mint törekvéseit és vágyait a tényleges helyzettel és a jövő biztosítékaival összhangba hozni, kifejezésre juttatni, érvényesíteni. Nem hivatkozunk szenvedélyekre, és üzletet az érzelmekből nem csinálunk, hanem a politika minden józan követelményét kívánjuk kielégíteni; a hírlap minden igaz feladatának megfelelni, úgy őszinteség, mint a megbízhatóság által; úgy a közlemények belbecse mint gyorsasága által”.³⁹

Most pedig nézzük meg, hogyan valósította meg A Hon ezeket a céljait a magyar nyelv kötelező tanításáról szóló törvény kapcsán.

3.2. A törvény megszületése

A lap – leginkább reggeli kiadásában – rendszeresen végig kíséri a magyar nyelv kötelező oktatásával kapcsolatos hozzászólásokat, nyilatkozatokat, fejleményeket, beleértve az oktatási bizottságban és az országgyűlésen folyó tárgyalásokat is.

A törvény 1879 májusában látott napvilágot, de A Hon már fél évvel előtte, 1878 decemberétől kezdve figyelemmel kíséri a magyar nyelvvel kapcsolatos próbálkozásokat. Ezek közül a legelső a „Különfélék” rovatban megjelent pár soros kis cikk, mely Schuster Konstantin kassai püspök körleveléből emeli ki a következőket: „nem magyar ajkú közösségekben a gyerekek a magyar nyelvre is taníttassanak”, amit a szülők kívántak „hathatósan”.⁴⁰ Három év elteltével már a tantárgyakat is magyarul szándékozik taníttatni, s ennek érdekében hívja fel a kerületi tanfelügyelő espereseket, hogy jelöljék ki azon tanítókat és papokat, akik erélyes módszerekkel tanítanak és akiket e tevékenységükért a püspök jutalomban fog részesíteni.⁴¹

Érdekes, hogy a törvény megszületése után is jellemző lesz a pénzjutalommal való ösztönzés a magyar nyelvvel való tanítás széleskörűvé válása érdekében. Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter nyilvánosan 1878. december 21-én tett ígéretet a javaslat kidolgozására, amikor Arad és Torontál megyék e tárgyban benyújtott kérvényére adott választ: „nagyon szívesen fogom venni ezen kérvényeket, miután nekem is szándékomban van egy törvényjavaslatot kidolgoztatni, mely a magyar nyelv tanítására vonatkozik.”⁴² Az általános helyeslést Madarász Józsefnek, az ellenzék képviselőjének hozzászólása követte, aki biztosítékot kért a betérjesztést illetően, melyet a szüenidő utáni egy hónapon belül szeretne elolvasni. Trefort ígéretét adta, habár pontos napot nem tudott megnevezni.⁴³

Az 1878-as év legutolsó (december 31-i) száma a címlapon közli Szathmáry György gondolatait a magyar nyelv érdekében. Treforttal egybehangzóan ő is hiányossággként értékeli az állam hivatalos nyelve oktatásának „törvényen kívüli” állapotba helyezését annak ellenére, hogy az elmúlt hónapok gyakori felszólalásai, újságcikkei, sőt az ellenzék április 13-án elfogadott programjának 10. pontja is ennek a „vákuumnak” a megszüntetését, az 1868/XXXVIII. törvénycikk egyes szakaszainak módosítását kívánja. Utal az augusztusi tanítógyűlés megnyitó beszédét elmondó Molnár Aladár szavaira is: „ha nyolcszáz év alatt nem sikerült és nem is céloztatott ez országban a sok fajból egy nyelvű nemzetet olvasztani össze, – ma sem kísérlehetjük meg az iskolai oktatással sem, hogy a nem magyar nemzetiségűek nyelvben is egészen magyarokká alakíttassanak ... De azt megkívánhatjuk az ő érdekükben is, hogy az állam hivatalos nyelvét az ország minden polgára értse, hogy minden népiskolában köteles tantárgy legyen a magyar nyelv ... Egy közös nyelv ismerete még nem zárja ki, hogy ők a saját nyelvöket beszéljék és ápolják.”⁴⁴ Emellett a szerző egyáltalán nem látja veszélyeztetettnek a nemzetiségek nyelvét, kultúráját, hiszen vannak olyan nemzetiségi politikusok, akik éppen „szeparatiztikus nemzetiségi aspirációknak hódolnak”, mégis kitűnően beszélik a magyar nyelvet, és éppen ez teszi számukra lehetővé érdekeik képviseletét, valamint állami hivatalokban való alkalmazásukat.⁴⁵ Tehát a lapban is a Trefortéval összecsengő vélemény volt olvasható.

Hosszabb csend után legközelebb az 1879. február 20-i szám indítja el a témával kapcsolatos cikkáradatot, melyek majd csak az év második felében fognak kisebb intenzitással szerepelni a lapban. A február 19-i képviselőházi ülés jelentős eseménye volt Madarász József interpellációja, melyben hiányolja, hogy Trefort még most sem terjesztette a képviselőház elé a magyar nyelv kötelező oktatására vonatkozó, megígért törvényjavaslatát. Továbbá erősen kifogásolja a miniszternek azt az alkotmányellenes eljárását, melyben a görög keleti egyházi zsinat és konzisztórium küldöttsége javaslatára arra kérte föl a királyt, hogy vonja meg a kormánytól előleges jóváhagyását az érintett törvényjavaslat előterjesztésére nézve. Felkéri a minisztert, az aggodalmak eloszlátása végett haladéktalanul tegye le a javaslatot a képviselőház asztalára.⁴⁶

Alig egy hét múlva szintén egy, a javaslatot – ráadásul nemzetiségi részről – támogató írás jelent meg, melynek egy hazai újvidéki szerb lap, a Szrbszki Národ véleményét adja közre. Helyesli és elismeri a Szrbszki Národ a magyar nyelv kötelező tárgylal való felvételét, melynek csupán az állam hivatalos nyelvének elsajátíttatása a célja, hiszen a magyarra van szüksége a honpolgárnak, ha „a köz- és társadalmi életben állást óhajt elfoglalni Magyarországon ... A kormány azon van, hogy Magyarország összes nemzetiségei természeti és hitfelekezeti jogaikban minél szabadabban fejlődjenek. Magyarosításról itt szó sincs!”⁴⁷ Emellett elhárítja azt a híresztelést, mely szerint a szerb görög keleti püspöki kar protestálni készülne a javaslat ellen.

A Hon mindig nagyon hangsúlyosan közli az ilyesféle pozitív megnyilvánulásokat a nemzetiségek részéről, hiszen igazából ezek bizonyulnak hatásosnak más nemzetiségekre, azok vezetőire, nem pedig ha a magyarság bizonygatja a magyar nyelv kötelezővé tételének áldásos hatásait nemzetiségi körökben.

Román Miron görög keleti román érsek és metropolita, küldöttsége élén 1879. február 13-án adta át Ferenc Józsefnek személyesen azt a fölterjesztést, amelyben kéri a királyt, vonja meg előleges jóváhagyását a törvényjavaslattal kapcsolatban, ugyanis annak következtében csorbulna az egyházi autonómia, a közművelődést hátrányosan befolyásolná és

erőltetett végrehajtása elkeseredést okozna országsszerte, tehát egyáltalán nem áll a haza érdekében.

Román Miron ezután egy körlevélben tájékoztatta egyházmegyéje összes esperesét a történekekről, akik szintén tiltakoztak a törvényjavaslat ellen. Ennek a tiltakozásnak a főbb pontjait közli A Hon is, mely törekszik minden fontos tény közreadására. Ám az előzőekhez képest szembetűnően nagy különbséget tapasztalhatunk. A kormány számára kedvezőtlen nemzetiségi megnyilvánulást csupán egy rövid cikkben és a fele terjedelmű, kevésbé olvasott esti kiadásban jelentették meg, nem törekedve a fölterjesztés szövegének pontos visszaadására sem.⁴⁸

Pár nap múlva követendő „szép példaként” emlegeti a lap az Ung megyei tanítóegyesület egyházmegyei tanfelügyelőjének, Homicskó Miklósnak nyilatkozatát. A főleg tót és rutén ajkú terület felügyelője rosszállását és tiltakozását fejezte ki a román papok hazafiatlan magatartása ellen és feliratban kérte az országgyűlést, hogy a magyar nyelv kötelező oktatását minél előbb emeljék törvényerőre.⁴⁹

Március 4-én egy hosszú, a magyar nyelv oktatása mellett érvelő (elsősorban a nemzetiségi szempontjából) vezércikk jelent meg A Honban.⁵⁰ A magyarországi rutén unitus püspökök (Pásztélyi János és Tót Miklós) feliratát közli, mely nagy lelkesedéssel támogatja a törvényjavaslatot. A cikk írója a Bécsben járt román főpapoknak is figyelmébe ajánlja: „Olvassák el ... s tanuljanak abból hazaszeretetet és az állam iránti hűséget. Mert nagyon is rájuk fér.” A továbbiakban azt elemzi, hogy a két rutén püspök természetesen nem akar nemzetiségük megsemmisítésére törni, sem egyházi autonómiájuk lerombolására, hanem jó szemmel észrevették, hogy mindezek megtartása mellett ezen törvénnyel még népük művelődési, értelmi és erkölcsi emelkedését is várhatják. A román klérus ezzel szemben „abban keresi uralmának tartós alapját, hogy népe mindörökké buta és tudatlan – a magyar elemtől és államtól továbbra is nyelvileg elszigetelt maradjon.” A javaslatot egyedül támadó Román Mironnak a lap szerint nem lehet igaza, hiszen azóta már Popasu püspök is elutasította a fölterjesztést. Végül pedig gyakorlati példát említ: Romániában százezer magyar él, akik minden zúgolódás nélkül próbálják elsajátítani a bukaresti kormány által kötelezővé tett államnyelvet, a román, hiszen tudja, ennek hasznát veszi. „Ez a bizonyítéka fajunk értelmi és érettségi fölényének” – hangzik a kissé sovíniszta ízü megállapítás a cikk végén. Tehát a románok éppen úgy hasznát vennék a magyar nyelvnek Magyarországon, mint a magyarok a román nyelv megtanulásának előnyét érzik Romániában. Éppen ezért van szükség a javaslat minél előbbi betervezésére.

A terjedelmes vezércikk mellett – szintén első oldalon – a rutén püspökök Treforthoz intézett feliratát is elolvashatjuk, mely a munkácsi és eperjesi egyházmegyek nagyobb részt szláv ajkú híveinek véleményét tartalmazza a készülő törvényjavaslattal kapcsolatban. A tervezetet örömmel fogadták több megfontolásból is: egyéni érdek, mivel a felsőfokú tanintézetek nyelve a magyar, így ismerete nélkül nehéz a továbbtanulás, később pedig magasabb állami tisztség betöltése; társadalmi érdek, hiszen új erő terezt az állami és társadalmi célok előmozdításához; végül állami érdek is, ami „mindinkább erősíteni fogja a politikai magyar nemzethez tartozóság nagy, igazságos és törvényes eszméjét.” Egyáltalán nem jelentené a nemzetiségek elnyomását, mert a magyar nyelvet csak tantárgyként oktatnák, a többi tárgy előadása a nemzetiségek nyelvén történne.⁵¹

Nem sokkal később a katolikus püspöki értekezlet is egyhangúlag biztosította Trefort Ágoston minisztert törekvéseinek támogatásáról.⁵²

Az 1879-es év 62. száma a „Különfélék” rovatban tájékoztatta az olvasót a további fejleményekről: „az ország minden részéből elismerő táviratokkal és levelekkel halmozzák el” a két rutén püspököt.⁵³ Példaként pedig a polgári losonci kör táviratát idézi. A törvényjavaslat szövege a sok huzavonát követően 1879. március 12-én, az esti kiadásban jelent meg teljes terjedelemben, mindenféle kommentár nélkül.⁵⁴

Másnap az újság egy értesülésről számol be, miszerint a máramarosi románok a magyar nyelv kötelező oktatásának bevezetése érdekében feliratot készílnék intézni a királyhoz.⁵⁵ Az információ megbízható forrásból érkezhett A Hon szerkesztőségébe, mivel a három nappal későbbi kiadásban a javaslat teljes szövegét áttanulmányozhatjuk.

A máramarosi románok a tervezetet teljes mértékben támogatók táborába sorakoznak, hiszen a máramarosi nép ragaszkodik vallásához, ápolja nyelvét, ugyanakkor „a legőszintébb szeretettel viseltetik Magyarország, azon közös haza iránt, melynek ... múltja nem mutat fel egyetlen korszakot sem, melyben a magyarországi román nép az ország minden lakosát egyenlően kötelező törvények által biztosított jogok élvezetéből, felekezeti vagy nemzetiségi okok miatt kizárattott volna.”⁵⁶ Vallását, nyelvét, iskoláit, a felsőbb pályákra való bejutás lehetőségét mindig is megtarthatta, magáénak tudhatta, s most, a javaslat törvénnyé formálásával végső garanciát szerezhetne népe biztos felvirágoztatásához. Ehhez kérték a király személyes támogatását.

A feliratot kezdeményező Mihálka László alispán mellett a megye összes községe, az értelmiség és a papság (kivéve a lugosi püspököt és néhány rokonát) látta el kézjeggyel a dokumentumot. Végül a lap most is dicséretben részesítette és követendő példaként állította a hazaszeretetnek egy nemzetiség részéről való ily pozitív megnyilvánulását.⁵⁷

Ezt követően A Hon a március 28-i számától kezdődően április 4-ig a közoktatási bizottság munkáját kíséri figyelemmel és közreadja azokat a módosításokat, melyeket a testület a törvényjavaslat szövegét illetően elfogadott, s melyekre dolgozatom első felében részletesen is rámutattam.⁵⁸

A közoktatási bizottság elnöke Várady Gábor volt, de távollétében Grünwald Béla elnökölt, akinek a nevéhez a szlovák gimnáziumok bezáratása, illetve a nemzetiségek asszimilációját célzó gondolatok fűződtek. A bizottságban a következő képviselők foglaltak helyet: Baross Gábor, Csengery Antal, gróf Desseffy Aurél, gróf Károlyi Tibor, Miehl Jakab, Mikó Bálint, Poór Antal, Szeberényi Gusztáv, Zsilinszky Mihály, Hegedüs László, Irányi Dániel, Molnár Aladár, és az egyetlen nemzetiségi képviselő Dimitrijevicz Milos, habár az ő részvételét illetően nincsenek bizonyítékok.⁵⁹

Április 3-án P. Szathmáry Károly véleményével ismerkedhetett meg az olvasó. A politikus az ellenszenv forrásaként, gyakorlati okaként azt jelöli meg, hogy a nem magyar anyanyelvű tanítók nem tudnak magyarul, ennek következtében kettős teher hárul rájuk: a néptanítónak magának is el kell sajátítania az államnyelvet, ugyanakkor a gyerekeket is meg kell tanítania erre. A megoldást a kisdedovási intézményének állami felkarolásában látja, melynek eredményeit jól illusztrálja a Felvidék példája, ahol a szülők saját jószántukból adják óvodába gyermekeiket, s itt magyar gyermekekkel együtt nevelkedve már 3–6 éves korukban könnyen, játékosan eltanulják a magyar nyelvet. Ebben döntő szerepet tulajdonít a mindkét nyelvet beszélő dajkáknak. Az eredmény „kétszeres”, hiszen nem alakul ki ellenszenv sem a különböző népek között.⁶⁰

Végül április 9-én jelent meg a törvényjavaslat a közoktatási bizottság által elfogadott formában, melyhez bevezető jelleggel egy „általános részt” is társítottak. Ebben tulajdon-

képpen a már nagyon jól ismert indokok hangzottak el újra: csupán egy mulasztás közkívánatra történő pótlásáról van szó, mely a nemzetiségek hasznára lesz anélkül, hogy azok egyházi autonómiáján, illetve saját anyanyelvük szabad használati jogán csorba esnék. Ellenkezőleg: művelődésük felemelkedésének eszközét fogják ebben látni.⁶¹

Hosszabb hallgatás után április 29-én szól az újság ismét a magyar nyelv kötelező oktatásának ügyéről a vezércikkben. Abból az alkalomból foglalja össze újból az eddigi fejleményeket, indokokat, hogy másnap valószínűleg a képviselőház elé kerül a törvényjavaslat.⁶² A törvény megszületésében fontos szakasznak tekinthető az országgyűlési felszólalások, viták sorozat, melyekről A Hon napra készen tudósít, sokszor egy-két oldalra kiterjedő részletességgel az „Országgyűlési tudósítások” című rovatban, április 29-től május 15-vel bezárólag.

A képviselőházi általános vitát Baross Gábor kormánypárti képviselő, oktatási bizottsági tag nyitotta meg beszédével, melyben egyből a javaslat védelmére kelt, ami csupán a gyakorlati élet kívánalmainak akar megfelelni, máris vádolják.⁶³ Zay Adolf és Polit Mihály ellenvéleményüket nyilvánították ki, miszerint a tervezet az autonómiát megsemmisítő, a nemzetiségeket elnyomó intézkedéseket tartalmaz. Most mindketten az 1868. évi közoktatási és nemzetiségi törvények méltányosságát emelték ki, pedig e törvények megszületésük idejében hasonló ellenkezést váltottak ki nemzetiségi képviselőkből. A cikk írója kissé ironikusan meg is jegyzi: „egy kis idő múlva épp ily elismeréssel fognak ugyanezen törvényjavaslatról szólni.”⁶⁴

Szólásra emelkedett még ezen a napot Sztojkovics Péter, aki fontosnak tartotta kiemelni szerb nemzetiségét és valószínűleg A Hon is fontosnak tartotta, hogy egy nemzetiségi képviselő beszédét – mely támogatásáról tesz tanúvallomást – szinte szóról szóra idézze. Sztojkovics szerint már az 1868-as törvényhez hozzá kellett volna kapcsolni a magyar nyelvet a népiskolákban kötelezővé tevő szakaszt. Visszautasítja Zay Adolf szavait és elmondja, a nemzetiségek anyanyelve, kultúrája nem hanyagolódik el ezáltal, ugyanis mindenkinek hazafiúi kötelessége ennek ápolása. Tagadja, hogy a szerbek ne szeretnék e hazát, kik adóznak, alkotmányos jogokat élveznek, hiszen a hazáért éppúgy lehet meghalni szerbül mint magyarul. Az új törvény által „a népek egymást megértve, a magas államiság eszméjének érvényt fognak tudni szerezni.”⁶⁵

Tisza Kálmán miniszterelnök beszédét a nemzetiségi képviselőkhöz intézte. Kifejti, az 1868-as törvény az oktatást anyanyelven biztosítja és ennek az új javaslat sem mond ellent, hiszen csupán a tantárgyak egyikévé tenné a magyart, az államnyelvet, mely elsajátításának lehetővé tétele a kormány kötelessége. Ezek után Szerbia példájával visszavág, ahol „a románok többen vannak, mint a szerbek Magyarországon és mégis a tanítás nyelve a szerb.” Zárásul kinyilvánítja: „a túlzott magyarizálásnak szószólója sohasem voltam és nem is leszek.”⁶⁶

Az április 30-i lap esti száma tartalmazza Mocsáry Lajos függetlenségi képviselő felszólalását, ki közismerten az egyetlen magyar politikus, aki egész pályafutása alatt kiállt a nemzetiségi érdekek mellett, éppen ezért törekedtek a Függetlenségi Pártból való kizorítására, elszigetelésére.

Mocsáry a beiktatás következményeként nemzetiségi villongástól tart, „mert a magyar nemzetiséget a többi rovására akarja szaporítani.”⁶⁷ A tervezetet ellentétesnek tartja a nemzetiségi törvénnyel. Szerinte a tanítók és jelöltek nem fogják kellően elsajátítani a magyar nyelvet, nem is beszélve a tót és oláh parasztokról, akiknek egyébként sincs

szükségük a magyar nyelvre, úgyis elfelejtik. Tehát eredményt csak kényszer útján lehetne elérni, ami fölkorlácsolná az indulatokat. Mindezek mellett megbontja a felekezeti autonómiát és az egyházak megkérdőjezése nélkül hatalmat ad a kormánynak a felekezeti iskolák ügyeibe való beleszólásra.⁶⁸

Másnap Mocsáry pedagógiai alaptételét fejtette ki, mely szerint négy év alatt nem lehet elsajátítani a magyar nyelvet. Ennek a cikkíró azonnal ellentmond, hiszen már eddig is ragadt rájuk az együttélés eredményeként.⁶⁹

Molnár Aladár szerint Mocsáry Lajos végtelenül nagyot árt hazájának azzal, hogy számíttatja a kelet felbomlását, a monarchia új kombinációkba kerülését. Ebben a helyzetben pedig Mocsáry jobbnak látná, ha nem bőszítenék föl a nemzetiségeket és Európa ellenszenvét sem vonnák magukra törvényjavaslat megszavazásával.⁷⁰

Trefort Ágoston beszédében kifejti, hogy az 1868-as törvény módosítása időigényesebb, bonyolultabb lett volna, ráadásul az új törvényjavaslat jobban a problémára koncentrált. Azért nem kimerítő a tervezet, mert minden évben nem lehet módosítani, vagyis helyet kell hagyni a kormánynak a rendeleti úton való szabályozásra.⁷¹

Gebbel Károly a javaslatot az államhatalommal való visszaélésnek tartja, elutasítja.⁷²

Az általános vitát követően Trefort szólalt fel újra és összefoglalta eddigi tapasztalatait. A törvényjavaslatot ellenzők érveit gyűjti össze négy pontban, majd egyenként megcáfolja ezeket. Első ellenérvként említi, hogy harcot involvál a nemzetiségek között. Ez egyáltalán nem helytálló, hiszen rengeteg törvényhatóság, község, tanfelügyelő, egyházi hatóság követelésének tesznek eleget ezzel. Másodszorban a felekezeti autonómiáról szól. A felekezeti iskolák ellenőrzésének jogát már az 1868/XXXVIII. törvénycikk biztosította a kormány számára, így ez ellen ágálni teljesen fölösleges. „Ha a kormánynak ilyen joga nem lenne, az állam lemondhatna saját létezéséről” – állítja a miniszter.⁷³ A harmadik, pedagógiai kérdést már eldöntöttnek tekinti. A gyakorlat bebizonyította, lehet két nyelvet sikerrel tanítani az iskolákban, amire jó példa a nyugati iskolarendszer, vagy Magyarországon a határőrvidéki német nyelvoktatás, aminek következtében sokan befolyásos pozícióba kerültek a monarchiában. Végül tagadja, hogy szakítanának a magyar politikai tradícióval, mert továbbra sincs szó a nemzetiségek elnyomásáról.⁷⁴

Helfy Ignác szerint egyenesen fölösleges a törvényjavaslat, mivel a kormány rendeleti úton is nyugodtan bevezethette volna a magyar nyelv kötelező oktatását a népiskolákban.⁷⁵

Orbán Balázs jogosnak érzi, hogy a többséget alkotó, műveltségében is fejlettebb magyar nép terjessze az államnyelvet.⁷⁶

Mihályi Péter ellenzi a javaslatot, mert a népiskolák amúgy is csekély eredménye tovább csökkenne.⁷⁷

Román Sándor pedig gyengének tartja az érveket, ugyanis „a lengyelek és a muszkák is értik egymás nyelvét, mégsem rokonszenveznek egymással.”⁷⁸

Rakovszky István próbálja nyugtatni a nemzetiségi képviselőket: „Ne féltsék saját nemzetiségüket és annak érdekeit ezen javaslattól, amely azokat nem bántja, ne féltsék a magyar nemzettől sem, ... amelyet nem bánt hódítási, terjeszkedési viselkedés ... mely őszinte rokonszenvvel kíséri a kebelében élő nemzetiségek kultúrtörökvéseit, sőt inkább óhajtatja, hogy minden nemzetiség művelődjék és kifejlődjék.”⁷⁹

Május 3-án Jókai Mór – a főszerkesztő – vezércikke nyitotta meg az újságot. Először Polit Mihály szavaira reagál. Polit Lengyelország és a kozákok példáját állítja párhuzamba Magyarország és nemzetiségei problémájával. Jókai szerint akkor lenne jó a hasonlat, ha

Magyarország Horvátországra rá akarná kényszeríteni a törvényjavaslatot. Erről persze szó sincs, csak Magyarországra vonatkozik és nem kényszerítés, hanem alkalom nyújtás a magyar nyelv megtanítására. A nemzetiségek tévesek látják: itt nem hatalmi kérdéssről van szó! A hatalom megtartásának eszköze épp az volna, ha nem tudnának magyarul. Közigazgatási probléma ez, hiszen „addig nem lehet a közigazgatás reformjára gondolni, amíg két szolgabírójelölt között nem a tehetség, hanem a magyarul tudás dönt!”⁸⁰

A képviselőház május 3-i ülésén elhangzottakból A Hon legrészletesebben Ivánka Imre felszólalását emeli ki. Szerinte is el lehetett volna intézni a nyelvkérdést egy kormányrendelettel az 1868. évi törvény alapján. Panaszodik a szászföld helyzetére, ahol a tisztviselők „tizenkét órát mennek, míg találnak magyarul tudót, aki elolvassa a kézbesítéseket.”⁸¹ Nem fogadja el, hogy a tanítóknak hátránya származhatna a törvényből, hiszen az időseknek már nem is kell végrehajtaniuk, aki pedig négy év alatt nem képes magyarul megtanulni, nem való népoktatonak.⁸²

A további támogatók sorozatát Bacon József szász képviselő szakítja meg, aki a magyar nyelv terjesztését helyeselné, de ezt a lépést már „magyarizálásnak” tartja.⁸³

Másnap Várady Gábor a közoktatási bizottság tagja, emellett Máramaros küldötte is megnyilvánult a vitában. Ő leginkább Román Sándor nemzetiségi képviselőnek azt a beszédét kommentálta, melyben a két rutén püspököt vádolja, hogy „a román nép tudatlanságával visszaélve ... mesterséges módon és ámtításokkal” írták a kérvényt.⁸⁴ Várady vádolja Román Sándort azzal, hogy nem átalotta saját népét tudatlannak nevezni, csakhogy alaptalan vádakot kovácsolhasson és megpróbálja szítani a nemzetiségi különállást. De mivel a máramarosi román nép egyáltalán nem tudatlan, meglátta a törvényjavaslat pozitív szándékait, önszántából kezdte azt támogatni.⁸⁵

Erre Román Sándor közölte: tudomása van esetekről, mikor az aláírók megtudták a felirat tartalmát, vissza akarták vonni hozzájárulásukat, de ezt nem engedték, sőt vizsgálatot akartak ellenük elrendelni. Ráadásul a feliratot kezdeményező alispán testvérét püspöki székekkel kecsegtették, egy pap fia pedig – aki aláírta – stipendiumot (ösztöndíjat) kapott.⁸⁶ Az ellenvéleményt most is az esti kiadás hozta nyilvánosságra.

Kozma Partén nemzetiségi küldött a javaslatot a magyarosítás első lépéseként értékeli, melyet – meggyőződése szerint – többek fognak követni. Erre utal, hogy már a nemzetiségi törvényt is több ponton megsértik, ezeket példákkal is alátámasztja, de A Hon ezeket már elhallgatja, nem tudni miért.⁸⁷

Az általános vita utolsó napján (május 5.) újra felszólal Tisza Kálmán miniszterelnök leginkább Kozma Partén beszédének hatására. Újra elismétli a jól megszokott érveket a törvényjavaslat mellett.⁸⁸

Máriássy Sándor a német ajkú lakosság nevében üdvözli a javaslatot; a szepesiek örömmel veszik a kormány által adandó lehetőséget, hiszen csak az nem támogatja aki közömbös a magyar állameszme megszilárdulása iránt.⁸⁹ Hadzsics Antal szerb küldött ellenvéleményét nyilvánította ki.⁹⁰

A cikk írója külön felhívja az olvasó figyelmét Illyasevics Jenő máramarosi rutén származású képviselő beszédére, ugyanis elmagyarázta: önszántukból fogadták el a feliratot, mert abban az államban való összetartozás fejeződik ki, s nem befolyásolja hátrányosan egyházi autonómiájukat, anyanyelvüket, nemzetiségüket.⁹¹

Bereczky Sándor a szászok nevében szólt, és elmondta, úgy próbálták eddig az államnyelvet gyermekeiknek megtaníttatni, hogy magyar cselédet fogadtak, vagy hosszabb-

rövidebb időszakokra magyar családok gyermekeivel „cseréltek”. Ezek után már az iskolában is lehetőség lesz a magyar nyelv elsajátítására amit nagy meglepéssel konstatálnak.⁹²

A hozzászólások végén a ház többsége elfogadta a törvényjavaslatot a részletes tárgyalás alapjául.

Ezekről a tárgyalásokról kevésbé részletesen tájékoztat A Hon, ugyanis lényegesebb módosítások nélkül fogadták el a képviselők a bizottság által kialakított javaslatot. A tudósító meg is állapítja: „A képviselőház gyorsan tárgyal, komolyan dolgozik.”⁹³

Ezután a törvényjavaslat a főrendiház elé került megvitatásra, amely két nap alatt (május 13–14.) végzett a tárgyalással. A Hon kiemeli, hogy a főrendiházban szokatlanul sokan, negyvenen jelentek meg a magyar nyelv kötelező oktatásának megvitatására, melynek oka: a román mindkét felekezeti (görög katolikus, görög keleti) főpapság részvétele, akik köztudottan mozgalmat indítottak a törvényjavaslat ellen, mielőtt az megszületett volna. Más nemzetiségű főpapság nem képviseltette magát az ülésen.⁹⁴ Majláth György elnök megnyitó beszéde után Trefort miniszter indokolta a javaslatot a megszokott szófordulatokkal.⁹⁵

Ezután Vancsa János nagyszombati görög katolikus érsek fejtegette ki véleményét: a törvény nem fogja célját elérni, ugyanis a magyar nyelv elsajátításához sok időre van szükség, ráadásul a földművelő népnek nincs is rá igénye. Majd történelmi példákat említ, s ezekből vonja le következtetéseit a jelenre vonatkozóan. Magyarország Nagy Lajos és Mátyás korában élte virágkorát, amikor az államnyelv a népnek ismeretlen latin nyelv volt. Ez igazolj: az államnak nagy tekintélye lehet anélkül, hogy mindenki értse az államnyelvet; a haza boldogsága nem függ az államnyelv ismeretétől; a hazafiság és hazaszeretet semmiféle összefüggésben sincs az államnyelvvél. Ezekon kívül a román tanítók nem lesznek képesek a magyar nyelv elsajátítására, így elvesztik állásaikat. Később pedig a görög egyház nyelvének megváltoztatására fog sor kerülni, ami a román nemzetiség végső veszélybe kerülését vonja maga után – fejezi be az érsek, a tudósító szerint a „sötét rémlátomások szószólója”, aki már előre megbénítja a törekvést a tanítóknál.⁹⁶

Román Miron felszólítja a főrendiházat, mondja ki a törvény szükségletességét, mert az csak az autonóm egyházat és nemzetiségét veszélyeztetné, ugyanis a román–magyar vegyesen lakott területeken, ahol valóban szükség van a magyar nyelvre, azt ott törvény nélkül is megtanulják.⁹⁷

Császka György szepesi püspök ezektől eltérő véleményét nyilvánította ki. A latin nyelv megszűnésével a magyar nyelv volt a legjogosultabb annak szerepét átvenni a törvényhozásban, igazságszolgáltatásban és a kormányzásban, mivel ez a legműveltebb nyelv, illetve ez „hazánk összes népessége viszonylagos többségének nyelve.”⁹⁸

Szepes, Liptó és Árva megyék nem magyar ajkú népe örömmel várja a törvény beiktatását. A szegényebb rétegek ugyanis helyben nem sajátíthatják el a magyar nyelvet, pénzük pedig nincs elküldeni gyermekeiket taníttatni, így nekik sokkal kevesebb esélyük van a középtanodákba való bejutásra. A módosabb családok magyar ajkú cselédek alkalmaztak, vagy magyar családokhoz küldték cserébe gyermekeiket. Tehát igény van a törvény rendelkezéseire, amit az is bizonyít, hogy az általa indított magyar nyelvű „leány nevelde” nagyon sokan jelentkeztek. Elhárulnának a kulturális és tudományos törekvések útjában álló akadályok, ezáltal egyenlősítené a nemzetiségek lehetőségeit a magyar ajkúakéval.⁹⁹

Metianu János görög keleti aradi román püspök a tervezet ellen nyilatkozik, mert azt meglátása szerint az egyházi autonómia, a népoktatás és erkölcsiség rovására szándékoznak bevezetni.¹⁰⁰

Ipolyi Arnold besztercebányai püspök hívei egyetértését tolmácsolta, főleg abból a szempontból, hogy „a politika gyakorlására hivatott polgárok megérthessék az alkotmányos intézményeket és gyakorolhassák az őket megillető jogokat.”¹⁰¹

Mihályi Viktor lugosi görög katolikus püspök elgondolásában a törvény el fogja riasztani a tanulókat a népiskolai tanítói pályától, a szülőket gyermekeik iskoláztatásától.¹⁰²

Végezetül Ujfalussy István főispán hallatta hangját, maga a cikk írója is az ő véleménye mellé állt. Mindkét felekezeti papság aggodalmai ellen éppen ők a legjobb bizonyítékok: kitűnően beszélik a magyar nyelvet, mégis „éppoly erős bajnokai nemzetiségüknek, mintha a magyar nyelvet nem tudnák.”¹⁰³ A főispán utal a magyar nemzet évszázados tiszteletére a nemzetiségek iránt, soha eszébe nem jutott volna magyarosítani. Máramaros, Szatmár, Bereg, Ugocsa, Krassó, Szörény megyék területén több magyar község is elrománosodott, a magyar kormányzás mégsem tett ez ellen erélyes intézkedéseket. Utószor pedig követendő példaként állítja Szörény megye lakosainak felfogását: ők nem régen szabadultak föl egy olyan rendszer alól, melyben megtanultak németül, ami biztosította előmenetelüket, mégis becsületes román hazafiak maradtak. Most a magyar nyelvre van szükségük, ennek megtanulására kértek lehetőséget. Ha a javaslat célját tudatosítják a román nemzetiségű állampolgároknak, azok becsülettel el fogják azt fogadni.¹⁰⁴

A felsőház május 14-én különösebb változtatás nélkül elfogadta a képviselőházból érkező javaslatot. Ezután már csak az uralkodói szentesítésre kellett várni, mely május 22-én következett be.

3.3. A törvény beiktatásának következményei

A magyar nyelv kötelező tanításáról szóló törvény megszületése után sem múlt el A Hon ezzel a kérdéssel kapcsolatban. Épp ellenkezőleg. Ezentúl azon munkálkodott a szerkesztőség, hogy a törvény végrehajtásának eredményességét támogassák, vagyis közre adjanak minden ezzel kapcsolatos pozitív fejleményt.

Már a május 20-i szám tájékoztatja az érintetteket a közoktatási miniszter által életbe léptetett póttanfolyamokról Kolozsvárott, Losoncon, Aradon és Székelykeresztúron, melyeket a már végzett nem magyar ajkú néptanítók számára indítottak.¹⁰⁵

Másnap A Hon saját levelezőjének tudósítását közli a Csajkás kerületből. Ebben a Zásztava 64. számára hivatkozik az író, melyben K. úr (a kerület előző képviselője) hosszú lázító cikket közölt a kerület mostani küldöttjéről, Sztójkovics Péterről, a magyar nyelv kötelező oktatásáról szóló törvényjavaslatot támogató magtartása miatt. Ebben felszólítja a polgárokat, vonják meg tőle bizalmukat. Ehelyett azonban a választó polgárok megköszönték Sztójkovics Péter tevékenységét, mely hozzájárul a számukra szabadságot biztosító törvény megszületéséhez.¹⁰⁶

Egy hét múlva újból a vezércikk foglalkozik a magyar nyelv ügyével. Röviden vázolja a beiktatásához vezető út fontosabb állomásait, majd Trefort Ágoston céltudatos, tervszerű működését emeli ki, mely újabban a póttanfolyamok szervezésében nyilvánul meg. Trefort a biztosítéka a törvény sikeres végrehajtásának – írja a cikk konklúzióként.¹⁰⁷

Még ugyanebben a kiadásban láthatunk egy fontos hasábot, mely az újvidéki Zásztava értesülését tartalmazza, miszerint a szerb episzkopátus emlékiratot terjesztett fel a királynak az új törvény ügyében. A püspökök mentegetőznek, hogy a főrendiházi tárgyaláson nem voltak jelen, nem értenek vele egyet, ugyanis a szerb egyházi-iskolai autonómiát aláássa, a szerb nyelvet háttérbe szorítja. Ezért kérik őfelségét: vonja meg a legfelsőbb szentesítést. A kérvényt

Ivacskovics Prokop patriarcha és Sztojkovics Arzén budai püspök látta el kézjeggyével a többi szerb püspök nevében.¹⁰⁸

A válasz majdnem egy hónapot váratott magára, akkor sem hozott különösebb eredményt a szerb püspökök számára: Trefort értesítette a kérvényezőket, hogy tiltakozásuk az uralkodótól minden megjegyzés nélkül visszaérkezett és ő is észrevétel nélkül tájékoztat erről.¹⁰⁹ Tehát a szerb próbálkozás semmiféle eredménnyel sem járt.

A közbeeső időben A Hon egy a magyar nyelv elleni ugyancsak szerb demonstrációról számolt be. Az újvidéki polgárság egy 692 aláírással ellátott bizalmi nyilatkozatot fogalmazott meg Polit Mihály, Dimitrijević Milos, Maximovics Miklós és Hadzsics Antal országgyűlési képviselők iránt, amiben a szerb nyelv érdekében végzett munkájukat köszönik meg. Az újságíró mellékesen, enyhe ironiával jegyzi meg: kuriózumként közli a „bombasztikus ostobaságot, melyet Polit úrék írtak maguknak.”¹¹⁰ Erőszakos magyarosításról beszélnek, majd maguk ismerik be, hogy a „szerb nyelv ellen kilőtt nyíl céltévesztetten a földre fog hullani.”¹¹¹ Akkor pedig az a kérdés merül föl, „miért demonstrálnak alaptalanul ily rosszakarattal?”¹¹² Az ezekhez hasonló szerb megmozdulásokról az újság ebben az évben már nem tudósít.

Az új törvény realizálódásához járulnak hozzá a tót–magyar és a román–magyar nyelvtankönyvek, melyekből a minisztérium minden egyes néptanítónak egy ingyen példányt fog küldeni. Emellett Gönczy Pál minisztertanácsos vezetésével elkészültek a tanítók és tanfelügyelők részére adandó részletes, minden osztályra kiterjedő utasítások és ez azt jelentette, hogy a magyar nyelv tanítása már a következő, 1880-as tanévben kezdetét veheti.¹¹³

„Oláh izgatás a magyar nyelv ellen” címmel vált A Honban olvashatóvá a nagyszebeni Observatoriulu június 25-i számának vezércikke.¹¹⁴ Az írás a „végzetes törvény” előre megjósolt negatív hatásait taglalja. Véleménye szerint a magyarság rögeszméjévé vált a magyarizálás gondolata és nem akarja megérteni: minél erőszakosabbá válik ez a politika, annál erélyesebb lesz a nemzetiségi reakció. A kormány új törekvése a még nemzetinek maradt egyházak és iskolák megsemmisítése, amihez már nagy erővel folynak az előkészületek. Ezeknek köszönhető a román nyelv szószékéről való kitiltása, a magyar nyelv uralkodóvá válása politikai és közigazgatási dolgokban, a román nyelvű pecsétek helyett magyar nyelvűek alkalmazása, román történelmi kézikönyvek betiltása, a román nemzeti lobogó használatának korlátozása, román tanítók, papok megfélemlítése, a sajtószabadság korlátozása. Összefogásra, kitartásra, a román nyelv és kultúra megőrzésére szólít fel, s amikor majd „a magyarizálás özönvizének dühös hullámai lecsendesednek, a Kárpátok megmaradnak ... erődei és bölcsője a románságnak.”¹¹⁵

A Hon munkatársa természetesen nem hagyta ezt megjegyzés nélkül. Követeli a kormánytól a sajtótörvény felülvizsgálatát, mivel „tűrhetetlen, hogy a nemzetiségi sajtó minden nap visszaél a sajtószabadsággal, azt szakadatlan és gyűlöletes izgatásra használja föl.”¹¹⁶

Látható, hogy leginkább román és szerb nemzetiségi területen tört felszínre az elégedetlenség, de A Hon ezt többnyire egy-két vezető személyiség lázongásának tartja, továbbra is bízva a végrehajtás eredményességében.

Örömmel és elégedettséggel számol be a lap a póttanfolyamok népszerűségéről, ugyanis Aradra 580, Kolozsvárra 350, Losoncra 100 nemzetiségi néptanító jelentkezett. A cikk írója lelkesedésének ad hangot, mikor javasolja: a felekezeteknek is vállalniuk kellene póttanfolyamok indítását, megosztva ezzel az államra háruló terheket.¹¹⁷

A „Különfélék” rovatból értesülhetett a korabeli olvasó, hogy Csáktornyan, folyó év szeptember 15–20-án új tanítóképző nyílik meg, ahol a magyar nyelv oktatására alkalmas néptanítókat képeznek majd, kiket a horvát és vend iskolákban fognak alkalmazni. A városi képviselő-testület ideiglenesen a gróf Festetich György birtokához tartozó Zrínyi-féle várban bérel helyiségeket a képezde számára, de közben a település saját költségén elkezdí építtetni a végleges épületet.¹¹⁸

A magyar nyelv terjesztéséhez járult hozzá a görög katolikus illetve a görög keleti liturgiának magyar nyelvre való lefordítása, mivel áldatlan állapot volt, hogy az ilyen felekezetű magyaroknál a liturgia nyelvének az orosz vagy a román számított. A tudósító ezzel a hírrel is visszautasítja a magyarosodás erőszakos terjesztésének vádját, hiszen még a „magyar nemzetiség érdekeinek istápolására sem fordítottak elég gondot.”¹¹⁹ Ezzel nem szándékuk az egész unitus egyházat magyar nyelvűvé változtatni, csupán szükségből ott bevezetni, ahol a közélet nyelve a magyar. (Ilyen terület Erdély 598 916 görög katolikus hívével.)¹²⁰

Nem kapcsolódik szorosan a törvény végrehajtásához a soproni felső leányiskola ügye, viszont újabb alkalmat nyújtott A Honnak a magyar nyelv ügyének felkarolására. A *Sopron* című újság 55. számában megtámadta a leányiskola felügyelőjét, az iskolaszéket és igazgatóját, Jausz Györgyöt, hogy iskolájukban „germanizálás” és „hazafiatlan szellemű” nevelés folyik. Magukat magyar anyanyelvűnek valló diákokat a német nyelv használatára köteleztek, előnyben részesítették a német irodalmi művekkel való megismerkedést és közömbösek maradtak „időnk szelleme” iránt – szól a vád.¹²¹

Jausz György válasza egy egész hónapot váratott magára. Kimutatta a vádak alaptalanságát és elmondta, nemcsak megfelelnek a magyar ajkú növendékek jogos igényeinek és a törvény követelményeinek, de lényegesen túlmenő eredményeket is felmutatnak, melyekről egy konferencián a királyi tanfelügyelő is meggyőződött. Visszautasítja a hazafiatlanság vádját is, mert ha ezen „N. úr” (a vádló) azt érti, hogy magyarrá tenni, akkor az egész város ellen támad. Nem igaz a tanfelügyelők tevékenységének akadályoztatása sem, hiszen ők az intézetben végrehajtó hatalommal rendelkeznek. Jausz György szerint: „N. úr a vádaskodással belesodorja a Sopronban dühöngő gyászos nyelvharcba, mely felferkeszti a nemzetiségi szenvedélyeket és az erőszakot helyezi előtérbe.”¹²²

Ez a megállapítás rámutat arra a pattanásig feszült légkörre, mely egyes vegyesen lakott területeken eluralkodott, lappang a felszín alatt és csak egyetlen szikra kell felgyulladásához. Hiába próbálta továbbra is bizonygatni A Hon, hogy zökkenőmentesen folyik a törvény végrehajtása, mégis az ehhez hasonló cikkekből kiérződnék a háttérben szunnyadó ellentétek. Leginkább a szerb- és románlakta vidékekre jellemző az efféle feszültség, de a szászok lakta vidékek sem mondhatók problémamentesnek a tudósítások szerint.

Július 30-án a legutóbb még adathiányban szenvedő újság közli friss értesüléseit a székelykeresztúri póttanfolyamról, ahova 52 szász német és 154 román ajkú tanító jelentkezett, hogy a magyar nyelvet elsajátítva „alkotmányos és magyar nemzeti szellemben” nevelhessék a nem magyar ajkú ifjúság nemzedékét. Törekvésükért A Hon elismerését fejezi ki.¹²³

A póttanfolyamokhoz szorosan kapcsolódik a Franklin társulatnál megjelent háromkötetes tankönyv, melyben az író – Madzsar János – útmutatót ad a magyar nyelv tanítására a nemzetiségi nyelvű népiskolákban, illetve második és harmadik kötetében a magyar nyelvtant foglalja össze a német tannyelvű népiskolák számára. Helyesen járt el az író, mikor a törvénynek megfelelően a hangsúlyt könyvében a nyelv elsajátítására és nem a szabályok megtanulására fektette – értékeli A Hon az új kiadványt.¹²⁴

Jókai Mór tollából olvashatunk a királyi családnak a magyar nyelvhez való viszonyáról. Mária Valéria anyjával, a királynéval és a királlyal is magyarul beszél, Istenhez magyarul imádkozik, történelemből magyarul tette le vizsgáit. A királyné magyarul szólítja meg a magyar nevű személyeket, akik sokszor ezt nem is értik, majd szégyenkezve magyar tanítót fogadnak. A magyar nyelv tehát a felsőbb körökből terjed el, így nemsokára az az idő jön el, mikor egy magyar lép be egy társaságba, annak kedvéért mindenki magyarul fog beszélni és fordítva.¹²⁵

Láthatjuk, a lap minden adandó alkalmat megragadott a magyar nyelv népszerűsítése érdekében. Az aradi póttanfolyam végén 82 román ajkú határőrvidéki román tanító aláírásával olvashatjuk el azt a nyilvános köszönőlevelet, melyben a nemzetiségi oktatók az államnak fejezik ki hálájukat, hogy alkalmat és támogatást (szabad szállást, napi 80 kr. rapidíjat) kaptak a tanfolyam elvégzéséhez és ezáltal újra bekapcsolhatják az eddig elszigeteltségben élő határőrvidékieket az anyaország politikai életébe, kultúrájába.¹²⁶

Ujabb ingyenoktatás lehetőségéről tájékoztat A Hon a „budai népszerű előadások rendezésére alakult társaság” szervezésében, mely szintén a magyar nyelv elsajátítását akarta megkönnyíteni német ajkú nemzetiségi tanítók számára.¹²⁷

Az állam további kiadásokat eszközölt a törvény sikeres végrehajtása érdekében, amikor különböző összegű jutalmakat ajánlott fel a kiemelkedő nemzetiségi néptanítói tevékenységért. Pest megyében két tanító 50, nyolc pedig 25 kr. jutalomban részesült, melynek kiosztása a nyilvános megyegyűlésen, az alispán, a tanfelügyelő és a szolgabíró jelenlétében zajlott. Mindemellett még tanítványaik számára is nyertek bizonyos összegű támogatást.¹²⁸

Arad megyében a magyar nyelv terjesztésére egy 7000 forintos alapot különítettek el, melynek kamatait karácsony előtt a legsikeresebb nemzetiségi növendékek és tanítóik között osztották szét.¹²⁹

A Hon 1879. évfolyamában december 10–én ír a népneveléssel kapcsolatban utoljára a költségvetési tárgyalások kapcsán. Mivel az új törvény végrehajtása növeli a vallás- és közoktatásügyi minisztérium kiadásait, a következő évre százezer forinttal többet, 840 ezer forintot irányzott elő a kormány a tárca részére.¹³⁰

A kiemelt cikkek alapján elmondhatjuk, A Hon valóban törekedett a magyar nyelv oktatásával kapcsolatos törvény megszületésének folyamatát és az ezt kövöző eseményeket hűen visszatükrözni, mégis megjegyzéseivel illetve a kormányt rossz színben feltüntető tényeknek inkább az esti kiadásokban való megjelentetésével mindvégig hű maradt a kormány által képviselt eszmékhez, ezeket próbálta meg a közvéleménnyel is elfogadtatni.

4. A népiskolák számának alakulása oktatási nyelv szerint a törvény bevezetése után

Végezetül a törvény bevezetése után történt változásokat említem meg.

Az új tantárgyat összesen 8504 iskolában kellett bevezetni a törvény értelmében. Ezen belül 6699 iskolában a tanítási nyelv nem a magyar volt (1017 iskolában német, 2952-ben román, 1 874-ben szlovák, 262-ben szerb, 75-ben horvát, 519-ben rutén), 1703 iskolában két, 102-ben pedig három nemzetiségi nyelven tanítottak. A magyar tannyelvű iskolák száma a miniszteri jelentés szerint 7171 volt.¹³¹

A törvény életbelépése változásokat hozott a népiskolák számának alakulásában oktatási nyelvüket tekintve.

A népiskolák számának alakulása Magyarországon oktatási nyelv szerint (1880-1890)¹³²

ISKOLATÍPUS	MAGYAR	NÉMET	SZLOVÁK	ROMÁN	KÁRPÁTUKRÁN	SZERB	HORVÁT, SZLOVÉN	EGYÉB
Egynyelvű iskolák								
1880	7 342	867	1 716	2 756	393	245	68	7
1890	8 994	674	1 115	2 582	211	287	39	5
Két-, vagy többnyelvű iskolák, ahol a fenti nyelveken is folyt oktatás								
1880	2 287	919	597	394	246	52	79	150
1890	2 857	885	1 012	468	321	42	101	68
Összes iskolák, ahol a feni nyelveken tanítottak								
1880	9 629	1 786	2 313	3 150	639	297	147	157
1890	11 851	1 559	2 127	3 050	532	329	140	73

A táblázatból kitűnik, a nemzetiségi nyelveken oktató iskolák száma egy évtized elteltével is már radikálisan, átlagosan 35,4%-al csökkent. Érdekes, mennyire egybeesnek a táblázat adatai A Hon által bemutatott helyzettel. A Hon a törvénnyel szemben legerélyesebben fellépő nemzetiségeknek a román és a szerbet jelölte meg és éppen ezen nemzetiségek anyanyelvű iskoláinak száma csökkent legkevésbé (a román iskoláké 7%-kal), sőt a szerb tanítási nyelvű iskolák száma 17%-os növekedést mutat.

5. Befejezés

A leírtak alapján megállapítható: a magyar nyelv tanításának kötelezővé tétele a népiskolákban érzékenyen érintette a magyarországi nemzetiségeket az egységes nemzetállamok és saját hátsorzágaik kialakulásának korában. Habár a kormány mindvégig próbálta bizonygatni az új törvény áldásos hatásait a nemzetiségek helyzetére nézve, és indokaiban valóban nagyon sok igazság rejlik a gyakorlati életet illetően, mégis kiérződik számomra az a ki nem nyilvánított óhaja a magyar vezető rétegnek, hogy Magyarországon minél szélesebb körben váljanak magyarrá is a nemzetiségek, megszilárdítva ezzel Magyarország egységét. Tudatos, erőszakos asszimilációról ugyanakkor nem beszélhetünk.

Véleményem szerint viszont kétségtelen, hogy az a valamelyik nemzetiséghez tartozó diák, ki a magyar nyelvet a törvénynek köszönhetően már a népiskolában elsajátította és ezáltal magasabb iskolák, majd hivatalok felé megnyílt számára az út elkerülhetetlenül magyarosodott a magyar nyelv rendszeres használata eredményeképpen, persze emellett nemzetiségi kultúrájához is hű maradhatott.

I. sz. melléklet

1879 márc. 11¹³³

Törvényjavaslat a magyar nyelv tanításának kötelezettségéről a népiskolai tanintézetekben, indokollással.

Szükséges lévén, hogy a magyar nyelvnek, mint az állam nyelvének elsajátítására minden állampolgárnak kellő mód nyujtassék, e végből a következő intézkedések állapittatnak meg.

1. §. Nem magyar nyelvű felekezeti tanító-képző intézetekben, melyekben a magyar nyelv 1868: XXXVIII. t. cz. 13. és 88. §§. értelmében különben is kötelezett tantárgy, jövőre oly

* A mellékleteket betűhíven közöljük. A szerk.

óra-számmal veendő fel, hogy az egész tanfolyam alatt annak beszédben és írásban elsajátítása minden tanító-jelöltnek lehetővé tétessék.

2. §. A jelen törvény hatálybaléptét követő tanévtől kezdve (vagyis egy tanító-képző intézeti tanfolyam) eltelte után tanítói oklevelet senki sem nyerhet, és tanítóul vagy segédtanítóul senki sem alkalmazható, aki a magyar nyelvet annyira nem bírja, hogy azt a népiskolákban taníthassa.

3. §. A már hivatalban lévő, vagy az előbbi §-ban említett három év eltelte előtt hivatalba lépendő tanítók, a jelen törvény hatályba léptétől számítandó hat év alatt, köteleztetnek a magyar nyelvet annyira elsajátítani, hogy azon való tanítási képességekét vizsgálatattal igazolhassák.

Életök ötvenedik évét a jelen törvény hatálybalépésekor már betöltött tanítókat, saját kérelmekre, e kötelezettség alól a vallás- és közoktatási miniszter fölmenthet.

4. §. Oly elemi-, vagy felső népiskolákban, ahol a magyar nyelv eddig nem volt kötelezett tantárgy, de oly tanító van alkalmazva, aki annak tanítására képes a magyar nyelv a jelen törvény hatálybaléptét követő tanévben azonnal köteles tantárggyá teendő.

5. §. Általában az egész országban, a jelen törvény hatálybaléptétől számítandó hat év elteltével, a magyar nyelv kötelezett tantárgy lesz minden elemi vagy felső népiskolában, kivéve a 3. §-ban említett felmentés eseteit.

6. §. Az előbbi §-ban kitett határidő bekövetkezte előtt is, ha valamely tekintetben oly tanító alkalmaztatik, aki a magyar nyelvet tanítani képes, ez azonnal köteles tantárggyá teendő.

7. §. Mely megyékben, vagy azok egyes részeiben, legyen a magyar nyelv tanításának kötelezettsége, a kitűzött határidő eltelte előtt is fokozatosan életbeléptetendő, az illető törvényhatóság előterjesztésére, a vallás- és közoktatásügyi miniszter a belügyminiszterrel egyetértőleg határozza meg.

8. §. Az előbbi §§-ban foglalt határozatok s átmeneti intézkedések foganatosítását, a vallás- és közoktatási miniszter, a tanfelügyelő s egyéb a népiskolai hatóságokról szóló (1876: XXVIII.) törvényben (3. §.) megnevezett közegei által ellenőrzi.

9. §. A jelen törvény végrehajtásával, a vallás- és közoktatásügyi és a belügyi ministerek bizatnak meg.

Budapesten, 1879. évi márczius hó 11-én.

Trefort Ágoston s. k.

II. sz. melléklet

1879 máj. 22¹³⁴

1879: XVIII. t.c. a magyar nyelv tanításáról a népoktatási tanintézetekben.

Szükséges lévén, hogy a magyar nyelvnek, mint az állam nyelvének elsajátítására, minden állampolgárnak kellő mód nyujtassék, e végből a következő intézkedések állapittatnak meg:

1. §. Minden, akár felekezeti, akár másnemű oly tanító-képző intézetben, amelyben a tanítás nyelve nem a magyar, a magyar nyelv, mint már az 1868: XXXVIII. t.c. rendelete szerint is ez intézetekben köteles tantárgy, oly órásszámmal tanítandó, hogy azt az egész tanfolyam alatt minden tanító-jelölt, beszédben és írásban elsajátíthassa.

2. §. A jelen törvény hatálybaléptét követő 3 évi tanító-képző intézeti tanfolyam eltelte után, vagyis 1882. évi június 30-tól kezdve tanítói oklevelet senki sem nyerhet, és a képezdei tanfolyamot akár magán úton, akár tanintézetben 1882-re vagy azután végzett egyének közül tanítóul senki sem alkalmazható, a ki a magyar nyelvet beszédben és írásban annyira el nem sajátította, hogy azt a népiskolában taníthassa.

3. §. A már hivatalban levő, vagy tanítói pályára lépő azon egyének, kik a képezdei tanfolyamot az 1872-től 1881-ik év végéig terjedő időközben végezték el, – illetőleg végezendik el – avagy ezen idő alatt léptek vagy lépnek a tanítói hivatalba, – kötelesek a magyar nyelvet – ha azt nem bírják – a jelen törvény hatálybaléptétől számított 4 év alatt annyira elsajátítani, hogy azt a népiskolában tanítani képesek legyenek.

E képesség egy, a minister által rendeleti uton szabályozandó vizsgalettellel igazolandó.

Oly községekben, hol magyar és nem magyar ajkúak vegyesen laknak, akár községi, akár felekezeti, akár egyéb nyilvános népiskolákban, az 1883-ik évtől fogva úgy rendes, mint segéd- vagy ideiglenes tanítóul csak oly egyének alkalmazhatók, kik a magyar nyelvet tanítani képesek; azonban 1883-ik évig is a tanítói állomások betöltésénél, a magyar nyelvet tudóknak elsőbbség adandó; valamint a községi elemi népiskolákra nézve, az 1868: XXXVIII. t.-cikk 58. §-ában és az 1876. XXVIII. t. cz. 13. §-ának 2. és 3-ik kikezdésében foglalt rendelkezések szigoruan végrehajtandók.

4. §. A magyar nyelv az összes bárminemű nyilvános népiskolákban a köteles tantárgyak közé ezzel felvételik.

Azonban mindaddig, míg a magyar nyelv tanítására alkalmas kellő számú tanító fog rendelkezésre állani, ezen törvény fennebbi rendelete csak fokozatosan következőleg léptethető életbe:

Minden olyan elemi népiskolában, melynek tannyelve nem a magyar, de oly tanító van alkalmazva, ki annak tanítására képes, a magyar nyelv, mint köteles tantárgy, már a jelen törvény hatályba léptét követő tanévben; azon elemi népiskolákban pedig, a melynél ily tanító alkalmazva nincs, mielőtt a 2-ik és 3-ik §§-ok értelmében, a magyar nyelv tanítására képes tanító alkalmazva leendő, azonnal tanítandó.

A magyar nyelv ezen köteles tanítását az összes községi népiskolában a vallás – és közoktatási minister rendeletben szabályozza. – E szabályrendeletet, az óraszámra nézve, népiskolai tantervek megállapításánál, az összes felekezeti és egyéb iskolai hatóságok is kötelesek szem előtt tartani.

5. §. A jelen törvény intézkedései kiterjesztetnek az 1868: XXXVIII. t. cz. 16–22. §§-ai értelmében fennálló és felállítandó nem magyar tannyelvű tanintézetekre is.

6. §. Az előbbi szakaszokban foglalt határozatok és átmeneti intézkedések foganatosítását, a vallás és közoktatási minister, a tanfelügyelők, és a népiskolai hatóságokról szóló 1876: XXVIII. törvénycikkben (3. §.) megnevezett egyéb közegei által ellenőrzi.

E célból:

1. Azon tanító-képző intézeteknél, melyekben a tannyelv nem a magyar, a tanfelügyelőnek, a tanítás alkalmával időközönként tett látogatásain felül, úgy az évi, mint a képesítő vizsgálatok, a tanfelügyelőnek vagy a közoktatásügyi minister által kinevezett helyettesének jelenlétében és részvételével tartatnak meg és a képesítő oklevelek 1882. évi június 30-tól fogva, általa is aláírva, csak azon esetben adható ki, ha a vizsgálattevő a magyar nyelvet a jelen törvény 2. §-a értelmében kellően bírja.

A tanfelügyelőnek ellenzése ellen azonban a jelölt a vizsgálat napjától számított legfeljebb harminc nap alatt, a vallás- és a közoktatási ministerhez felfolyamodhatik, aki ez esetben egy maga által kinevezendő három tagú bizottság által újra megvizsgáltatja őt, s ha ez a folyamodót a magyar nyelvben a 2 §-ban megszabott mértékben képesnek találja, az oklevél neki azonnal kiadandó.

A bizottság határozata az oklevélre rávezetendő.

2. A közoktatásügyi minister felügyel arra, hogy az 1876: XXVIII. t. cz. 5. §. 3. pontja értelmében bemutatott tantervekbe a magyar nyelv a jelen törvénynek megfelelőleg, kellő kiterjedésben legyen fölvéve és ugyanezen törvény 5. §-a 3. b) pontja szerint a tanításra felügyeltet.

3. A jelen törvény rendeleteinek meg nem tartása esetében, az 1868: XXXVIII. t. cz. 15. §-a, illetőleg az 1876: XXVIII. t. cz. 7. §-a alkalmazandó. És végül:

4. az 1868: XXXVIII. t. cz. 22. §-a intézkedései azon esetben is alkalmazandók, ha a jelen törvény jelen szakaszában megemlített intézetek, ezen törvény rendeleteinek eleget nem tettek.

7. §. Mindenütt, hol e törvényben tanító képezdék, tanítók, tanító-jelöltek, segéd vagy helyettes tanítókról van szó, a tanítónő-képezdék, tanítónők, tanítónő-jelöltek, segéd- vagy helyettes tanítónők is értendők.

8. §. A jelen törvény végrehajtásával a vallás- és közoktatásügyi minister biztatik meg.

Ferencz József s.k.

Tisza Kálmán s.k.

Jegyzetek

¹ Mo. tört. 1979, 1149. p.

² Eötvös 1902, 181. p.

³ Mo. tört. 1979, 1152–1153. p.

⁴ Uo. 1350–1351. p.

⁵ Gratz 1934, 69–89. p.

⁶ Eötvös 1902, 185. p.

⁷ Schlett 1987, 247. p.

⁸ Uo. 262. p.

⁹ Törvénytár 1836–1868. 1896. 490–494. p.

¹⁰ Gratz 1934, 69–89. p.

¹¹ Eötvös 1976, 372. p.

¹² Uo. 361–388. p.

¹³ Bölöny 1992, 223. p.

¹⁴ Mann 1982, 68–121. p.

¹⁵ Mo. tört. 1979, 1340. p.

¹⁶ Mann 1982, 132. p.

¹⁷ Hamar 1976, 91. p.

¹⁸ Iratok... 1952, 425. p.

¹⁹ Uo. 425–448, p.

²⁰ Hamar 1976, 97. p.

²¹ Uo. 98. p.

²² Uo. 99. p.

²³ Iratok... 1952, 576–577. p.

²⁴ Uo. 591–595. p.

²⁵ Uo. 620–621. p.

²⁶ Törvénytár 1836–1868. 1896. 452. p.

²⁷ Uo. 462. p.

²⁸ Törvénytár 1875–1876. 1896. 469–470. p.

²⁹ Törvénytár 1836–1868. 1896. 452–453. p.

- ³⁰ Törvénytár 1875–1876. 1896. 464–465. p.
- ³¹ Törvénytár 1836–1868. 1896. 452. p.
- ³² Törvénytár 1875–1876. 1896. 468. p.
- ³³ Törvénytár 1836–1868. 1896. 453. p.
- ³⁴ Iratok... 1952, 593. p.
- ³⁵ Uo. 593. p.
- ³⁶ Uo. 595. p.
- ³⁷ A magyar sajtó... 1985, 272–278. p.
- ³⁸ Uo.
- ³⁹ A Hon, 300. sz. XVII. évf. Bp., 1879. vasárnap, december 14.
- ⁴⁰ A Hon, 308. sz. XVI. évf. Bp., 1878. csütörtök, december 19.
- ⁴¹ Uo.
- ⁴² A Hon, 311. sz. XVI. évf. Bp., 1878. vasárnap, december 22.
- ⁴³ Uo.
- ⁴⁴ A Hon, 317. sz. XVI. évf. Bp., 1878. kedd, december 31.
- ⁴⁵ Uo.
- ⁴⁶ A Hon, 44. sz. XVII. évf. Bp., 1879. csütörtök, február 20.
- ⁴⁷ A Hon, 41. sz. XVII. évf. Bp., 1879. kedd, február 23.
- ⁴⁸ A Hon, 51. sz. XVII. évf. Bp., 1879. péntek, február 28.
- ⁴⁹ A Hon, 53. sz. XVII. évf. Bp., 1879. vasárnap, március 2.
- ⁵⁰ A Hon, 54. sz. XVII. évf. Bp., 1879. kedd, március 4.
- ⁵¹ Uo.
- ⁵² A Hon, 58. sz. XVII. évf. Bp., 1879. szombat, március 8.
- ⁵³ A Hon, 62. sz. XVII. évf. Bp., 1879. szerda, március 12.
- ⁵⁴ Uo.
- ⁵⁵ A Hon, 65. sz. XVII. évf. Bp., 1879. szombat, március 15.
- ⁵⁶ A Hon, 68. sz. XVII. évf. Bp., 1879. kedd, március 18.
- ⁵⁷ Uo.
- ⁵⁸ A Hon, 76, 78, 80, 82. sz. XVII. évf. Bp., 1879. március 28–április 4.
- ⁵⁹ Hamar 1976, 101. o.
- ⁶⁰ A Hon, 81. sz. XVII. évf. Bp., 1879. csütörtök, április 3.
- ⁶¹ A Hon, 86. sz. XVII. évf. Bp., 1879. szerda, április 9.
- ⁶² A Hon, 104. sz. XVII. évf. Bp., 1879. kedd, április 29.
- ⁶³ Uo. (esti kiadás)
- ⁶⁴ A Hon, 105. sz. XVII. évf. Bp., 1879. szerda, április 30.
- ⁶⁵ Uo.
- ⁶⁶ Uo.
- ⁶⁷ Uo.
- ⁶⁸ Uo.
- ⁶⁹ A Hon, 106. sz. XVII. évf. Bp., 1879. csütörtök, május 1.

- ⁷⁰ Uo.
⁷¹ Uo.
⁷² Uo.
⁷³ Uo. (esti kiadás)
⁷⁴ Uo.
⁷⁵ Uo.
⁷⁶ Uo.
⁷⁷ A Hon, 107. sz. XVII. évf. Bp., 1879. péntek, május 2.
⁷⁸ Uo.
⁷⁹ Uo. (esti kiadás)
⁸⁰ A Hon, 108. sz. XVII. évf. Bp., 1879. szombat, május 3.
⁸¹ Uo.
⁸² Uo.
⁸³ Uo. (esti kiadás)
⁸⁴ A Hon, 109. sz. XVII. évf. Bp., 1879. vasárnap, május 4.
⁸⁵ Uo.
⁸⁶ Uo.
⁸⁷ Uo. (esti kiadás)
⁸⁸ A Hon, 110. sz. XVII. évf. Bp., 1879. kedd, május 6.
⁸⁹ Uo.
⁹⁰ Uo.
⁹¹ Uo.
⁹² Uo.
⁹³ A Hon, 112. sz. XVII. évf. Bp., 1879. csütörtök, május 8.
⁹⁴ A Hon, 117. sz. XVII. évf. Bp., 1879. szerda, május 14.
⁹⁵ Uo.
⁹⁶ Uo.
⁹⁷ Uo.
⁹⁸ Uo.
⁹⁹ Uo.
¹⁰⁰ Uo.
¹⁰¹ Uo.
¹⁰² Uo.
¹⁰³ Uo.
¹⁰⁴ Uo.
¹⁰⁵ A Hon, 122. sz. XVII. évf. Bp., 1879. kedd, május 20.
¹⁰⁶ A Hon, 123. sz. XVII. évf. Bp., 1879. szerda, május 21.
¹⁰⁷ A Hon, 129. sz. XVII. évf. Bp., 1879. szerda, május 28.
¹⁰⁸ Uo.
¹⁰⁹ A Hon, 150. sz. XVII. évf. Bp., 1879. szombat, június 21.

- ¹¹⁰ A Hon, 135. sz. XVII. évf. Bp., 1879. szerda, június 4.
¹¹¹ Uo.
¹¹² Uo.
¹¹³ A Hon, 153. sz. XVII. évf. Bp., 1879. szerda, június 25.
¹¹⁴ A Hon, 157. sz. XVII. évf. Bp., 1879. vasárnap, június 29.
¹¹⁵ Uo.
¹¹⁶ Uo.
¹¹⁷ A Hon, 166. sz. XVII. évf. Bp., 1879. csütörtök, július 10.
¹¹⁸ A Hon, 177. sz. XVII. évf. Bp., 1879. szerda, július 23.
¹¹⁹ A Hon, 180. sz. XVII. évf. Bp., 1879. szombat, július 26.
¹²⁰ Uo.
¹²¹ A Hon, 182. sz. XVII. évf. Bp., 1879. kedd, július 29.
¹²² A Hon, 207. sz. XVII. évf. Bp., 1879. csütörtök, augusztus 28.
¹²³ A Hon, 183. sz. XVII. évf. Bp., 1879. szerda, július 30.
¹²⁴ A Hon, 190. sz. XVII. évf. Bp., 1879. csütörtök, augusztus 7.
¹²⁵ A Hon, 198. sz. XVII. évf. Bp., 1879. vasárnap, augusztus 17.
¹²⁶ A Hon, 200. sz. XVII. évf. Bp., 1879. szerda, augusztus 20.
¹²⁷ A Hon, 217. sz. XVII. évf. Bp., 1879. hétfő, szeptember 8.
¹²⁸ A Hon, 244. sz. XVII. évf. Bp., 1879. péntek, október 10.
¹²⁹ A Hon, 252. sz. XVII. évf. Bp., 1879. vasárnap, október 19.
¹³⁰ A Hon, 296. sz. XVII. évf. Bp., 1879. szerda, december 10.
¹³¹ Hamar 1976, 114. p.
¹³² Mo. tört. 1979, 1340. p.
¹³³ Iratok...1952, 591–592. p.
¹³⁴ Uo. 620–621. p.

Rövidítések jegyzéke

A Hon A Hon 1878. decemberi és 1879. évfolyamai

A magyar sajtó...1985.

A magyar sajtó története. II/2. köt. 1867–1892. Szerk.: KOSÁRY DOMOKOS és NÉMETH G. BÉLA. Bp., 1985, Akadémiai kiadó, 552. p.

Bölgöny 1992. BÖLGÖNY JÓZSEF: *Magyarország kormányai 1848–1992.* Bp., 1992, Akadémiai kiadó, 487. p. Eötvös 1902.

Eötvös 1902. *Báró Eötvös József összes munkái.* X. köt. Beszédék III. köt. Bp., 1902, Révai testvérek, 408. p.

Eötvös 1976. *Eötvös József művei: Kultúra és nevelés.* Bp., 1976, Magyar Helikon, 530. p.

Gratz 1934. GRATZ GUSZTÁV: *A dualizmus kora. Magyarország története, 1867–1918.* Bp., 1934, Magyar Szemle Társaság, 413. p.

Hamar 1976. HAMAR MÁRIA: *A magyar nyelv kötelező tanításáról szóló 1879. évi törvényről Századok*, 110. évf. 1976/I. sz. 583. p.

Iratok... 1952. *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában.*

Szerk.: KEMÉNY G. GÁBOR I. kötet. 1867-1892. Bp., 1952, Tankönyvkiadó, 920. p.

Mann 1982. MANN MIKLÓS: *Trefort Ágoston élete és működése*. Bp., 1982, Akadémiai kiadó, 195. p.

Mo. tört. 1979. Magyarország története tíz kötetben Szerk. biz. vez.: PACH ZSIGMOND PÁL. VI/1-2. kötet. Magyarország története, 1848-1890. Főszerk.: Kovács Endre, szerk.: Katus László. Bp., 1979, Akadémiai kiadó, 1760. p.

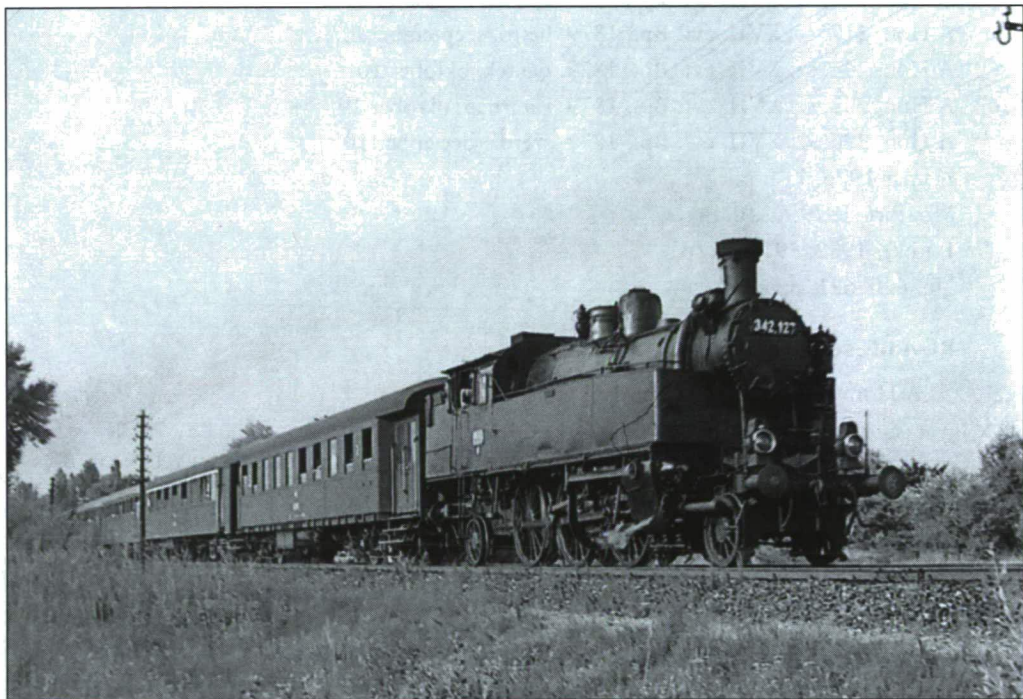
Schlett 1987. SCHLETT ISTVÁN: *Eötvös József*. Bp., 1987, Gondolat, 1987, 297. p.

Törvénytár 1836-1868. 1896.

Magyar Törvénytár 1000-1895. Milleniumi Emlékkiadás. Szerk.: DR. MÁRKUS DEZSŐ. Bp., 1896, Franklin-társulat, Révai testvérek 1836-1868. évi Törvényczikkek 600. p.

Törvénytár 1875-1876. 1896

Magyar Törvénytár 1000-1895. 1875-1876. évi Törvényczikkek 528. p.

VASÚTI KÉPESLAPOK (3.)

A 342, 127 PÁLYASZÁMÚ PULYKA AZ 5521 SZÁMÚ, TAPOLCA-KAPOSVÁR VISZONYLATÚ
TÁVOLSÁGI SZEMÉLYVONATTAL KESZTHELY ELŐTT
FÉNYKÉPEZTE DR. KUBINSZKY MIHÁLY 1970. AUG. 2-ÁN

Koteczki István

Hadak útján

Német éjszakai vadászok a második világháborúban

1. Bevezetés

Az éjszakai vadászokról nagyon keveset olvashatunk. Néhány hadtörténeti könyv említi őket, legfeljebb 15-20 oldalban, annak ellenére, hogy kialakulásuk az első világháborúba nyúlik vissza. 1940-ig főként kísérleti századok léteztek, majd amikor a brit éjszakai támadások megindultak, gyakorlatilag máról holnapra kellett komoly, bevethető harci erővé válniuk. Sikeres működésüket bizonyítja az a kiragadott tény is, mely szerint három legsikeresebb pilótájuk – Heinz-Wolfgang Schnauffer, Helmut Lent és Heinrich Alexander Sayn-Wittgenstein hercege – összesen 307 légi győzelmet ért el. Csak a szövetségesek nyomasztó anyagi és technikai fölényének, valamint a háború végére a német oldalon általános üzemanyaghiánynak köszönheték vereségüket.

Röviden szeretnék szólni a Luftwaffe – a német légierő – szervezetéről, mely fontos ahhoz, hogy a téma a laikusok számára is érthető legyen. Harcászati szinten a géppár volt a legkisebb egység, két gépből állt. Két géppár képezett egy rajt. A század képezte a legkisebb taktikai egységet, kilenc gépből állt. A következő kisebb technikai egység az ezredek egyes csoportjai voltak, amelyek normál esetben három századból álltak 9-9 géppel és egy vezéregységből 3 géppel. Az ezred, mint a Luftwaffe legnagyobb egysége három csoportból és egy ezredtörzsből – a Stabból – állt. Az ezred gépállományát 94 gépre tervezték. Ezt a három csoport 30-30 gépe és az ezredtörzs további 4 gépe adta. A háború folyamán minden bombázó ezredhez és számos vadász ezredhez is csatoltak kiegészítő csoportként egy negyedik csoportot. Ezekben képezték ki a jövőben személyzetet, mielőtt a frontra küldték volna őket.

A repülőalakulatok a légiflottáknak voltak alárendelve. 1939-ben négy légiflotta állt fenn; számukat később a német terjeszkedés miatt hatra emelték. Az ezredek jelölését a következőképp oldották meg: NJG-vel – Nachtjagdgeschwader – rövidítették az éjszakai vadász ezredet. A csoportot római számokkal jelölték, a századokat arab számmal. Így például a II./NJG 3 a hármasképzés éjszakai vadász ezred második csoportját, a 7./NJG 3 pedig a hármasképzés éjszakai vadász ezred hetedik századát jelölte.

2. Éjszakai vadászat 1940–42 között

A háború kitörésekor a német éjszakai védelmet csak légvédelmi tüzérség és a keresőfények adták. Annyira bíztak abban, hogy feladatukat messzemenőig teljesíteni tudják, hogy a Luftwaffe elit egységének számítottak. Fegyvereik és célkövető eszközeik a kor legfejlettebb technikáját tükrözték. A légvédelmi ütegeket a Freya nagy felderítési távolságú radar vezérelte. Hatékonyágát bizonyítja, hogy 1940 májusban az essen-frintropi légvédelmi üteg a látótávolságon kívülről lőtt le egy RAF (Royal Air Force, Királyi Légierő) bombázót.¹ Május 15-én a RAF Bombázó Parancsnoksága bombázni kezdte a Ruhr-vidéket. Aznap éjjel a földet vastag ködtakaró fedte, ami lehetetlenné tette légvédelmi ütegek alkalmazását. Kiderült, hogy egyedül a földi alakulatok nem képesek megállítani ezeket a bombatámadásokat.

Ez időben az éjszakai vadász egységek csak kísérleti századként léteztek. Néhány – a nappali harcokból már kivont – Messerschmitt Bf-109D vadászgéppel repültek. Ezekről leszerelték a kabintetőt, hogy javítsák a kilátást a gépből és csökkentsék a műszerek

fényének zavaró visszaverődését. Felszálltak néhány bevetésre, de érdemi sikert nem értek el. Ahogy az egyik pilóta megfogalmazta: a célpont megtalálása olyan, „mintha sötét szobában akarnánk legyet fogni”². Sürgős megoldásra volt szükség.

1940 júniusban a ZG 1 (Zerstörergeschwader 1, egyes rombolóezred) néhány alakulatát Düsseldorfba küldték *Wolfgang Falck* parancsnoksága alatt, ahol megalapították az éjszakai és kísérleti századot (Nacht und Versuchsstaffel). Júliusban Göring felkérte *Josef Kammhubert*-et, a KG 51 (Kampfgeschwader, bombázó ezred) parancsnokát, hogy szervezze meg az egyes éjszakai vadászadosztályt (Nachtjagddivision 1). Kammhuber nem sokkal azelőtt szabadult egy francia hadifogoly táborból, gépét lelőtték a francia hadjárat során és ő fogságba esett. Július 20-án Falck megalakította az I./NJG 1-et és a II./NJG 1-et. Néhány héten belül felállt a III./NJG 1 is.³ Őszi mindhárom csoport bevetésre kész állapotban volt. Időközben a II./NJG 2 egy sor sikeres behatoló bevetést hajtott végre a brit bombázók repülőtereire ellen. Hamarosan felállt az NJG 3 is, de I. csoportját átvezényelték Szicíliaába.

Ez idő alatt Kammhuber sem tétlenkedett. 1940 őszén megjelent a Würzburg–A radar. Kisebbség volt a felderítési távolsága, mint a Freya radaré, de kiküszöbölte ennek hiányosságát; már képes volt bemérni a célpont magasságát is. Martini tábornok, a Luftwaffe jelzőszolgálatának főnöke hat, tapasztalt, Würzburg radarral felszerelt jelzőszázadot rendelt Kammhuber mellé.⁴ Létrehozták az első Helle Nachtjagd (megvilágított éjszakai vadászat) szektorokat, melyek a keresőfények segítségével biztosították az ellenséges repülőgépek elfogását. Mindegyikbe egy keresőfényes zászlóalj, két radar és éjszakai vadászgépek tartoztak. Az egyik radar a fényszórót irányította, a másik a vadászt. A két információt az állomáson levő irányító egyeztette és rádióon keresztül vezet-

te a pilótát a bombázók közelébe. Ez a módszer azonban csak jó időben, tiszta látási körülmények mellett volt használható. Ennek ellenére értek el sikereket. *Werner Streib* 1940. július 20-i győzelme egy Whitley bombázó ellen volt az első RAF elleni győzelem német terület felett.⁵ A győzelmet keresőfényes segítség nélkül, pusztán radar-irányítással aratta.

Kammhuber folyamatosan tökéletesítette a radar segítségével történő földi irányítást. Megalkották az ún. Himmelbettektorokat (Himmelbett, baldachinos ágy). Ezekben a 100-120 km-es hatótávolságú Freya volt a korai riasztó; jelezte a bombázók irányát és távolságát. Az 50 km hatósugarú Würzburg bemérte a célpont magasságát. Egy Himmelbett szektorban egy Freya, két Würzburg és az éjszakai vadászok dolgoztak együtt, az előbb ismertetett módon. A szektorokat összefoglaló néven Kammhuber-vonalnak nevezték. A Ruhr-vidékre telepítették, de 1941 közepére már a dán Sylt szigettől a Schelde folyó torkolatáig terjedt. A Himmelbett-rendszer komoly hátránya volt azonban, hogy egyszerre csak egy vadászgépet tudott irányítani, tehát a támadó bombázókötél ellen szektoronként egyszerre csak egy gépet lehetett harcba küldeni. Kammhuber ezért folyamatosan ösztönözte a fedélzeti radarok fejlesztését. 1941 júliusban a 4./NJG 1 egyik Do-215B5 gépébe beszereltek egy kísérleti FuG (Funkgerät) 202 Lichtenstein B/C radart. Hatótávolsága 206-218 métertől 5000 méteres távolságig terjedt. A látószöge 70°-os volt.⁶ Néhány pilóta – köztük *Helmuth Lent* is – ellenezte a radar felszerelését, ugyanis a többletsúly és az antennái kb. 25-40 km/h-val csökkentették a gép sebességét. Ez a nézet volt az uralkodó 1941. augusztus 9-ig, amikor *Ludwig Becker* százados és rádióoperátora, *Josef Straub* őrmester Leeuwardenből irányítva a történelem első fedélzeti radar segítségével elért légi győzelmét aratta.

A Lichtenstein B/C-k gyártása azonban lassan haladt. A II./NJG 1 összes gépe csak 1942 júliusra kapta meg, a többi csoportnál csak néhány egységet szereltek fel vele.

2.1. Repülőgépek

Az első három évben az éjszakai vadászok főként Me-110-es, Do-17-es, 215-ös, illetve 217-es repülőgépeket használtak. A Me-110-es eredetileg nehézvadásznak – más néven rombolónak – épült. Az 1939/40-es villámháborúban kitűnően bevált, de az angliai légi csatákban már komoly veszteségeket szenvedett. A legjobb alkalmazása az éjszakai vadász szerepkör volt. 1940-ben kezdték szállítani az új DB-601A1 motorokkal felszerelt Bf-110C1 sorozatot. 1941. április 10-e éjjelén Bf-110C-vel lőttek le egy Short Stirling bombázót. Június 24-én egy Handley Page Halifax bombázó lelövése erősítette meg a Bf-110 éjszakai vadászként való alkalmazását. A gyártást 1942 januárjában leállították, a Me-210 éjszakai vadász gyártása kezdődött el. Elkészítették az F2/F3 típust, DB-601F motorokkal. Háromszemélyes volt, megnövelték az oldalkormányokat és schräge Musikot kapott. A legtöbb F és G típust az NJG 2, 3, 5, és 6 repülte, míg a C-t az NJG 1, 2 és 3.⁷ A Dornier első éjszakai vadász fejlesztései a Do-17Z1 „Kauz 1” (kuvik) tesztgépekkel kezdődtek. Ez volt Do-17 első vadászmodosítása. A gépet az I./NJG 2 tesztelte; 1940. július 20-án Streib hadnagy egy RAF Whitley-t lőtt le vele. Kis sorozatban gyártották a Do-17Z10-est. Ebből a legtöbbet az I./NJG 2 kapta, ahol több, mint hét állt szolgálatban. A Do-215B5 „Kauz III”-at a Do-215B bombázóból fejlesztették ki. A G9+OM-et felszerelték a 490 MHz-en üzemelő FuG 202 B/C radarral. 1941. augusztus 8-9-e éjszakáján Becker főhadnagy éjszakai légi győzelmet ért el vele. A Do-217J volt a Luftwaffe egyik legnehezebb éjszakai vadásza. 1941 novemberben a

Do-217J két változatát tervezték: a Do-217J1-et a Spannerral és a J2-t a Lichtenstein radarral (A Spanner infravörös felderítő eszköz. Spanner I. infravörös sugarakat használt, a Spanner II. csak passzív – rádiólokátoros – felderítést. Csak a Spanner I.-et használták, főként Dornier éjszakai vadászokon, és néhány kísérleti Bf-110-esen – az első egy Bf-110 D1/U1 volt).⁸ A Do-217J-t a Luftwaffe részéről számos kritika érte. A legénység azt kifogásolta, hogy alacsony a teljesítménye és túl nehéz. A technikai hivatal decembertől törölte a gyártását. Németország átadott a Commando Supremo della Regia Aeronauticának (Királyi Légierő Legfelsőbb Parancsnoksága) néhány Do-217J és Bf-110C éjszakai vadászt. 1942 augusztusban az olasz pilótákat Venlóba küldték előzetes gyakorlásra az új gépekkel, és utána Stuttgart-Echterdingenbe szokató gyakorlásra. Az olaszok Pozzolóban rendezkedtek be 1942 szeptember végén. 1943. január 1-jén a 41-mo Stormo di Caccia Notturma (41. éjszakai vadász repülőraj) egy CR-42CN-ből (Caccia Notturma, éjszakai vadász), három Bf-110C-ből, négy Do-217J1-ből és egy elfogott Bristol Beaufighterből repülőgépből állt. 1943. július 16-17-e éjszaka két Do-217J1 megtámadott egy Lancaster-kötéléket, egy bombázót lelőtt közülük. Július 31-én a 41°

LANCASTER BOMBÁZÓ

Stormo 11 Do-217-est kapott, de csak öt volt közülük repülésre alkalmas, nagyon gyakran voltműszaki hibájuk. Mikor a Do-217J elvesztette előnyét a fő rivális éjszakai vadászrepülőgéppel, a Junkers Ju-88C-vel szemben, a gyártást a Do-217N-nel folytatták. A 217N2-n – a vadászoknál először – minden védekező fegyvert végleg eltávolítottak, és schräge Musikkal szerelték fel. A gyártást 1943-ban leállították, addig összesen 340 db Do-217J és N készült el. A visszamaradó gépek többségét kiképző alakulatokhoz irányították, hogy a pótalkatrészek elosztását leegyszerűsítsék, ha ez éppen szükséges volt.⁹

2.2. Pilóták

Az 1940–42-es időszakból két pilótát emelnék ki: *Helmut Lent*et és *Ludwig Becker*t.

Helmut Lent 1939. szeptember 2-án két PZL-t lőtt le – ezek voltak a háború első német légi győzelmei. Falck-kal együtt ott volt a Német-öbölnél 1939. XII. 18-án; ebben az ütközetben három brit Wellingtonnal végzett. A norvégiai hadjáratban Lent gépe egyike volt annak a Hansen főhadnagy vezette hat Me-110-esnek, amely elfoglalta Oslóban a Fornebu repülőteret. 1941. januárjában a 6./NJG 1 századkapitánya lett. Ez év tavaszán csak eredménytelen bevetésen vett részt. Csalódottan kérelmezte, hogy helyezték át egy nappali vadászalakulathoz. Meggyőzték, hogy maradjon és május 12–13-án éjjel lelőtt két Wellingtont. 1943. január 8-án megsemmisített egy Handley Page Halifaxot, ezzel elsőként érte el az 50. éjszakai légi győzelmet. 1944. június 15–16-án három Lancaster lelövésével 100-ra növekedett győzelmeinek száma. 1944. október 5-én halt meg, amikor leszállás közben gépének motorjai leálltak, és kis magasságból lezuhantak. Kitüntették a Tölgyfalombokkal, a Kardokkal és a Gyémántokkal.^{10,11}

Ludwig Becker a rádióirányításos éjszakai vadászat egyik nagy kiválósága volt; 1940.

október 16-án aratta első légi győzelmét egy brit bombázó felett, ez volt az első, földi irányítással elért éjszakai légi győzelem. 1941. augusztus 9-én aratta a történelem első, fedélzeti radar segítségével elért győzelmét. Becker sajátos támadótechnikát alkalmazott. A radar-kapcsolat felvétele után alulról közelítette meg az ellenséges gépet. Miután elérte a bombázó előtti és alatti pozíciót, felvette annak sebességét, majd hirtelen felemelte a repülőgépe orrát és a bombázót teljes hosszában végiglátta. Becker nappali bevetésen halt meg, mikor a Német-öböl felett amerikai B-17-es nehéz-bombázókat támadtak. Ez a bevetés teljesen idegen volt tőle, és az életébe került.

3. Éjszakai vadászat 1943–45 között

1943-ra a Kammhuber-vonal a Párizstól 130 km-re délkeletre levő Troyes-től egészen Dániáig húzódott 150-250 km mélységben. Ezt a övezetet a RAF bombázóinak meg kellett kerülnie, ott viszont vártak rájuk az éjszakai vadászok; ezeknek a gépeknek a 95%-a pedig fel volt szerelve fedélzeti radarokkal.¹¹ A Bombázó Parancsnokság is folyamatosan tökéletesítette a taktikáját. Úgynevezett Útkereső alakulatokat alkalmaztak, melyeknek az volt a feladata, hogy a bombázók számára megjelöljék világító bombákkal a célpontot, a pontosabb találatok érdekében. Amellett a berepülést is átalakították. Az eddigi kis csoportok helyett hatalmas ezergépes kötelékeket alkalmaztak és ezeket nagyon keskeny sávon küldték a céljuk ellen, hogy minél kevesebb Himmelbett szektorból tudjanak ellenük vadászokat küldeni.

A légvédelem erre a zahne Sau (szelíd disznó) harcelfjárás bevezetésével számolt. A vadászokat rádióirányítás segítségével tömegesen lehetett bevetni. A földi irányítás a bombázókötélék közelébe vezette az éjszakai vadászokat, majd ők a fedélzeti radar segítségével kiválasztották a célpontjukat. Különböző elektronikus eszközök is segítették őket a bombázók felderítésében.

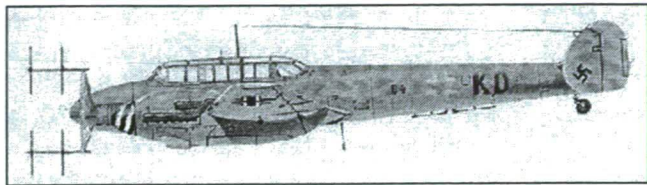

A Flensburg 68 km-es távolságból fel tudta deríteni a „Monica” – a RAF bombázóinak hátsó riasztóberendezése – kisugárzását.¹² A gyártását 1944 tavaszán kezdték meg. A Naxos gyártását 1944 első hónapjaiban kezdték, a Flensburggal együtt lépett szolgálatba és a háború végéig használták. A Naxos felderítette a bombázók által használt H2S földi térképező radar jeleit.¹³ Ennek ellenére a RAF megszerezte a technikai előnyt, melyet Hamburgnak kellett megfizetnie. 1943. július 24–29. között öt alakommal bombázták a várost, anélkül, hogy a német védelem érdemi ellenállást tudott volna kifejteni. Egy újfajta eljárásnak – a windownak – köszönhetően szinte teljesen megbénították a német radarokat. Az ötlet zsenialitását az egyszerűsége adta: a radarok hullámhosszának felére vágott sztaniolcsíkok tömegét szórták le a város felett, és ezek azonnal megjelentek a lokátor-képernyőn. A bombázókat a több ezer hamis jel szinte teljesen elrejtette (valójában a fedélzeti radarok meg tudták különböztetni a két jelet, a bombázó ugyanis jóval lassabban mozgott a képernyőn, – vadász sebessége mínusz a bombázó sebessége – mint a sztaniolcsík¹⁴). A német éjszakai védelem időlegesen összeomlott. Azonnali hathatós megoldást kellett találni.

1943 nyarán Hajo Hermann őrnagy egy újfajta technika bevezetésére tett javaslatot. A légvédelmi fényszórók, a levegőben robbanó légvédelmi lövedékek és a felrobbant bombák fénye a célpont felett megvilágítja az ellenséges gépeket, tehát vizuális kapcsolat segítségével meg lehet őket támadni. Ez volt a wilde Sau (vaddisznó) taktika. Június 27-én Hermann megszerezte Göring engedélyét egy tizenkét gépes – Fw-190A4-esekből álló – különítmény megalakítására. Július 3-án a wilde Sau-pilóták 12 bombázót lőttek le Köln felett. A birodalmi marsall – Hermann Göring – zöld utat adott az új harc eljárásnak. A JG 300-at 1943. június

26-án állították fel Bonn-Handelsharban. Egyelőre csak egy ezredtörzsből állt. Mivel repülőgéphiány állt fenn, a JG 300 különböző nappali vadász alakulatok gépeit használta éjjel. Ez folyamatos sűrűlódásokhoz vezetett. A nagy repülőgép-veszteségekre való tekintettel ezt a módszert 1943 végén feladták.¹⁵ A JG 301 törzsét 1943 októberében Neubibergben München közelében állították fel.¹⁶ A JG 302 volt a harmadik és az utolsó ezred, amelyet a wilde Sau bevetésekhez hoztak létre.¹⁷ A wilde Sau bevetések azonban komoly veszteségekkel is jártak. Az éjszakai repülések és leszállások nagyon jó navigációs és repülési jártasságot kívántak a pilótáktól. Ezzel azonban – a kiképzés egyre gyengébb minősége miatt – már csak kevesen rendelkeztek. Nagyon sok leszállás közben baleset történt. Mindezek ellenére a wilde Sau teljesítette kötelességét. Néhány hónap múlva, amikor sikerült egy új – a window zavarását figyelmen kívül hagyó – radart rendszerbe állítani, a wilde Sau egységeket feloszlatták.

Ez az új radar a FuG 220 Lichtenstein SN2 volt. Ez volt a Luftwaffe által használt egyik legkifinomultabb radar. A tömeggyártást 1943 szeptemberében kezdték. Az A változat minimális hatótávolsága 500 méter volt, ami közeli felderítésben problémát okozott. Ezt megoldandó a FuG 202-t, vagy a FuG 212-t együtt használták a FuG 220-sal, ez azonban komoly sebességcsökkenést eredményezett. Később, mikor a B modell közeli hatótávolságát megnövelték 300–4000 méter közti távolságra, a FuG 202/212-eseket végleg leszerelték. A korai FuG 220 három frekvencián dolgozott, később változtatható frekvenciasávokon.¹⁸ A briteknek sürgős ellenszert kellett találni az SN 2-vel szemben. 1944. április 24–25-én a 3./NJG 6-ból egy Me-110G4 (C9+EN) indult bevetésre. A legénysége: Wilhelm Johenn főhadnagy pilóta, Paul Mahle őrmester és Joachim Kamprath hadnagy rádiós volt. Lelőttek

ME-110G

két Lancastert, de eltévedtek és Svájcban szálltak le. A gépet és a legénységet internálták. Hosszas diplomáciai alkudozások után kompromisszumot kötött a Harmadik Birodalom és Svájc: utóbbi 12 darab Me-109-est kap, a repülőgépet pedig közösen felrobantják. Az SN 2 technikai adatait a svájciak az angoloknak nem adták ki; ezúttal lemaradtak.¹⁹ Ez év július 13-án navigációs hiba miatt az NJG 2 egyik Ju-88-asa Angliában szállt le. A gépen rajta volt az SN 2, a Flensburg és a Naxos, vagyis minden, amivel a németek sikereket érhetnek el az éjszakai vadászat során.²⁰ Még egy „csodafegyver” volt a német éjszakai vadászoknak, amiről szólni kell, ez pedig a schräge Musik. A III./NJG 3 ásza Schönert százados azt javasolta 1942 júliusában a feljebbvalóinak, hogy kísérleteket kellene végezni ferdén beépített fegyverekkel (később ezt nevezték schräge Musiknak), hogy Do-217-esének harci hatékonyságát megnövelje. A munkát a Mauser gyárral szoros együttműködésben végezték, aki 4-6 MG 151/20-ast szerelt fel két Do-217-es törzsmakettjére 70°-os szögben elfordítva. A ferdén tüzelő fegyverek lehetővé tették a pilóta számára, hogy 50-100 méterről alulról nyisson tüzet, kisebb veszélynek téve ki a gép legénységét, mintha a bombázókkal azonos magasságon támadtak volna a négy hátsó géppuska ellen. A schräge Musik később R22 jelöléssel általános pótfegyver lett.²¹

A normandiai partraszállás rést ütött a német éjszakai védelmi rendszeren; ezt a bombázók ki is használták. Röviddel ezután

megkezdődött a német ipar szisztematikus rombolása: kőolajfinomítók, üzemanyagraktárak, golyóscsapágygyárak lettek a fő célpontok. Ezek a támadások nagyban csökkentették az éjszakai vadászok bevetetőségét is.

Megjelentek a légtérben a RAF éjszakai vadászai is, akik az éjszakai vadász repülőterek közelében lestek német „kollégáikra”. Ez oda vezetett, hogy a legnagyobb ászok is kis magasságban tértek vissza a bázisukra. Ironikusan ezt nevezték „Ritterkreuz-magasságnak”.²² Az üzemanyaghiány a német éjszakai vadászok erejét végképp megtörte.

3.1. Repülőgépek

Az 1943–45 közötti időszakban használt a géptípusok a Me-110G, a Ju-88C és G a He-219 és a nagy újdonság, a Me-262 voltak. 1943-ban a Bf-110-est átmeneti megoldásnak szánták, amíg az új He-219 megérkezik, így a „G” változatot 1942-ben újra gyártani kezdték. Az új típus DB-605-ös motorokat kapott és erősebb fegyvereket: két MG 151 a szárnyban, négy MG 17 az orrban; pótlólagos fegyverzete két MG 151 vagy BK 3,7 (Bordkanone, fedélzeti gépágyú) 37 mm-es gépágyú a speciális hasgondolában. Amíg a IV./NJG 1-nél 1944. április 2-től és május 27-től szolgálatban állt, a G3 prototípusaival 32 légi győzelmet arattak. A G4-et DB-603-as motorokkal készítették, megnövelve a teljesítményét nagy magasságban. A hátsó MG 81Z géppuskákat leszerelték, helyette schräge Musikot alkalmaztak.²³ A Ju-88C sorozat leghíresebb variánsa a C6 volt. E típus gyártását 1942 elején kezdték. A repülőgép nagy hatótávolsága lehetővé tette az Anglia és az Afrika feletti hosszú bevetéseket. Az első ezred, amely megkapta a C6-ost az I./NJG 2 volt Észak-Afrikában, II. és III./NJG 2 Európában.²⁴ 1944-től felváltotta a G típus. A háború utolsó hónapjaiban majdnem az összes

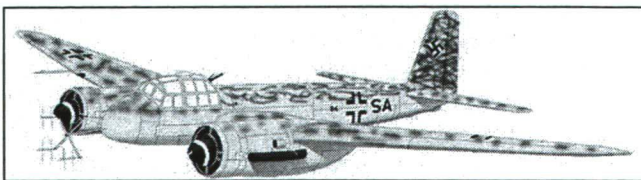
egységet ezzel a géptípussal szerelték fel. A legtöbb ász ezt használta. A Heinkel He-219 Uhu volt a Luftwaffe egyetlen éjszakai vadász gépe, amely bármilyen időben el tudta fogni és le tudta lőni a RAF Mosquitóját. Heinkel a tervezetet először 1940-ben mutatta be, de az RLM-et nem érdekelte; úgy gondolták, előbb győznek, minthogy egy ilyen gépet el tudnának készíteni. Amint a RAF éjszakai támadásai megindultak az érdeklődés felélénkült, és 1941 végén a tervezetet speciális éjszakai vadászgépként engedélyezték. A prototípus 1942. november 15-én repült először. Az első kísérleti bevetést Werner Streib őrnagy végezte Venlóból 1943. június 11-12 éjszakáján. A Berlin felé tartó RAF-kötélékbe beszivároghatva öt gépet lőtt le fél óra alatt. A Ju-88G-t részesítették előnyben és csak 268 Uhut készítettek.²⁵ A Me-262 (PC+UA) 1941. április 18-án szállt fel először dugattyús motorokkal, és egy évvel később, 1942. július 18-án a PC+UC kizárólag sugárhajtóművel. Mikor Hitler saját szemével látta a Me-262 hihetetlen sebességét, elrendelte, hogy építsék át bombázóvá, majd egy évvel késleltetve a végleges gyártást. Galland és sok más híres ász nyomása miatt Hitler 1944. augusztus 30-án engedélyezte, hogy minden huszadik Me-262-est vadásznak építsenek. Éjszakai vadásszá történő alakítására az első kísérlet Kurt Weltertől származik, aki Me-262-esét (gy. sz. 170 056) felszereltette FuG 218 Neptun V1 radarral. Később felszerelték a FuG 226 „Neuling”-ot. Elérte, hogy létrehozzák az első turbó éjszakai vadász egységet 1944 decemberben, a Kommando Stampot, későbbi nevén a Kommando Welter-t, ami Berlint védte. Me-262 A1/U1-esekkel szerelték fel őket. 1945 februárjában a Kommandót újra átnevezték, 10./NJG 11-re. A Me-262B1-est eredetileg kétüléses gyakorlógépként tervezték.

Welter tervei szerint FuG 212 Lichtenstein SN-2-vel készült: a másodpilóta lett az operátor. A 10./NJG 11-hez kerültek. 1944. december 12. és 1945. május 8. között Berlin felett 70 bevetésen 50 légi győzelmet arattak (Mosquitókat és RAF négymotoros bombázókat lőttek le). A B1a/U1 éjszakai vadászt FuG-218 Neptun V radarral és FuG-350 ZG „Naxos”-szal szerelték fel, a 12 gépet a Blohm und Voss gyárban építették. 30 mm-es MK 108-as ágyúkkal szerelték fel.²⁶

3.2. Pilóták

Az utolsó évek pilótái közül *Heinrich Alexander Sayn-Wittgenstein* herceget és *Heinz-Wolfgang Schnaufert* szeretném bemutatni.

Heinrich Alexander 1936-ban lépett be a Wehrmachtba. 1941-ig a KG 1-nél, majd a KG 51-nél bombázópilóta, ezután átképzik éjszakai vadásszá. Maximalistának és erősen individualistának ismerték. A legnagyobb ambíciója az volt, hogy a legjobb éjszakai vadászpilóta legyen. Ezen szándéka eléréséhez Lentet és Streibet közvetlen konkurenciának érezte. Első légi győzelmét 1942. március 2-án érte el, egy RAF Bleinheim bombázót lőtt le. 1942 végétől 1943. augusztus 15-ig a IV./NJG 5, az I./NJG 100 parancsnoka volt. Augusztus 15-től november 30-ig az I./NJG 3 parancsnoka. 40 egyedüli bevetéssel és 20 légi győzelemmel 1942. október 2-án kitüntették a Lovagkeresztrel, 64. légi győzelme után megkapta a Tölgyfalombokat 1943. augusztus 31-én. 1944. január 21-én halt meg Schönerhausen/Elba felett, miután lelőtt öt bombázót, ezzel

Ju-88

84-re emelte győzelmei számát, de egy Mosquito végzett vele, míg hatodik áldozatát próbálta lelőni. Január 23-án megkapta a posztumusz Kardokat.²⁷

Schnauffer 1939 novemberben lépett be a Luftwaffébe mint újonc tisztpilóta, és repülőképzését 1941-ben fejezte be. 1941 novemberében – repülőgyakorlata végén – a II./NJG 1-hez irányították. Stadéba, Hamburg mellé. Később az egységet Saint-Trondba, Belgiumba helyezték. Csak Bf-110-eseket használt, azután is, hogy az egységet Ju-88-asokra fegyverezték át. 1943 júliusában Schnaufert előléptették, mikor légi győzelmei száma elérte a 17-et. Augusztusban a IV./NJG 1-hez vezényelték Leeuwardenbe (Hollandia), ahol a 12./NJG 1 századkapitánya lett. Ott maradt 1944. márciusig, amikor a IV./NJG 1 parancsnoka lett és az egységet visszavezényelték Saint-Trondba. Ebben az időben 47 RAF-bombázót lőtt le. 1943 decemberben kitüntették a Lovagkereszttel. 1944. novemberig Schnauffer a IV./NJG 1 parancsnoka volt, 1944 májusában előléptették századossá és júniusban 84. légi győzelme után megkapta a Tölgyfalombokat. A 89. győzelme után júliusban kitüntették a Kardokkal. E hónapban a legénysége is megkapta a Lovagkeresztet. Schnauffer 100. légi győzelmét 1944. október 9-én aratta, amiért Adolf Hitleről megkapta a Briliánsokat. A következő hónapban a Güterslohban állomásozó NJG 4 parancsnoka lett. Az év végére 106 győzelme volt. Decemberben kinevezték ezredessé. Legnagyobb sikerét 1945. február 21-én aratta, mikor egy nap alatt kilenc RAF-bombázót lőtt le; kettőt a kora hajnali órákban, a másik hetet pedig éjjel. A háború végéig hivatalosan 121 légi győzelmet aratott. 1950-ben a Bordeauxtól délre fekvő főúton autóbaleset érte; összeütközött egy teherautóval. Kórházban halt meg két nappal később 1950. július 15-én.²⁸

Felhasznált irodalom

- 📖 MACKSEY, KENNETH: *A II. világháború katonai tévedései*. Pécs, 1996, Pécsi Direkt Kft.
- 📖 DEIGHTON, LEN: *Vadászrepülők. Az angliai légi csata története*. Bp., 1995, Európa Könyvkiadó.
- 📖 SPICK, MIKE: *A Luftwaffe ászai*. Debrecen, 1998, Hajja & Fiai Könyvkiadó Kft.
- 📖 *A harmadik Birodalom hadviselése*. Fordította: Vibók Tamás. Debrecen, 1997, Hajja & Fiai.
- 📖 <http://www.geocities.com/Pentagon/7404/radars.htm>
- 📖 <http://www.geocities.com/Pentagon/7404/promis.htm>
- 📖 <http://www.geocities.com/Pentagon/7404/promis2.htm>
- 📖 *Top Gun*, 1991/7-8. sz., 1993/11. sz., 1994/3-5-7. sz.
- 📖 <http://ourworld.compuserve.com/homepages/MCnoch/JG300.htm>
- 📖 <http://ourworld.compuserve.com/homepages/MCnoch/JG301.htm>
- 📖 <http://ourworld.compuserve.com/homepages/MCnoch/JG302.htm>
- 📖 <http://ourworld.compuserve.com/homepages/MCnoch/lworgani.htm>
- 📖 <http://www.geocities.com/Pentagon/7404/planes.html>
- 📖 <http://home.inreach.com/rickylaw/he219.htm>
- 📖 <http://www.tiac.net/users/srose/luftwaffe/schnauffer.html>

Jegyzetek

- ¹ Deighton: i. m. 105. p.
- ² Spick: i. m. 147. p.
- ³ Vibók : i. m. 372. p.
- ⁴ Vibók: i. m. 373. p.
- ⁵ <http://www.geocities.com/Pentagon/7404/#Streib>
- ⁶ <http://www.geocities.com/Pentagon/7404/radars.htm>

- ⁷ <http://www.geocities.com/Pentagon/7404/bf110.htm>
- ⁸ <http://www.geocities.com/Pentagon/7404/radars.htm>
- ⁹ <http://www.geocities.com/Pentagon/7404/do17.htm>
- ¹⁰ Spick: i. m. 156. p.
- ¹¹ <http://www.geocities.com/Pentagon/7404/#Lent>
- ¹² Vibók: i. m. 427. p.
- ¹³ <http://www.geocities.com/Pentagon/7404/radars.htm>
- ¹⁴ Spick: i. m. 182. p.
- ¹⁵ <http://ourworld.compuserve.com/homepages/MCnoch/JG300.htm>
- ¹⁶ <http://ourworld.compuserve.com/homepages/MCnoch/JG301.htm>
- ¹⁷ <http://ourworld.compuserve.com/homepages/MCnoch/JG302.htm>
- ¹⁸ <http://www.geocities.com/Pentagon/7404/radars.htm>
- ¹⁹ Top Gun 1994/7. 41. p.
- ²⁰ Top Gun 1994/7. 42. p.
- ²¹ <http://www.geocities.com/Pentagon/7404/do17.htm>
- ²² Spick: i. m. 193. p.
- ²³ <http://www.geocities.com/Pentagon/7404/bf110.htm>
- ²⁴ <http://www.geocities.com/Pentagon/7404/ju88.htm>
- ²⁵ <http://home.inreach.com/rickylaw/he219.htm>
- ²⁶ <http://www.geocities.com/Pentagon/7404/me262.htm>
- ²⁷ <http://www.geocities.com/Pentagon/7404/#promis2.htm/Prince of>
- ²⁸ <http://www.tiac.net/users/srosc/luftwaffe/schnafer.html>

Bodnár Tamás

Volt egyszer egy Hajnal...

Az Auróra cirkáló története

„Téli Palotában
– van már sok-sok éve –
összegyűltek a ravaszok
bajt hozni a népre;

cár járma helyébe
kovácsolni jármot,
gyötrelm-világ helyére
siralom-világot.

Balti vízen a matrózok
–van már sok-sok éve–
megszólaltak: »Tanácskoznak,
s nem tudjuk, mivégre.

Mondják, szebb az élet;
nem hisszük, hogy szebb lett,
azt látjuk csak, hogy gazdánk
kutya helyett eb lett.

De már életünknek
mi legyünk gazdái,
resztkessenek meg a világ
összes palotái.«

Éj van; a ház telve
indulatos zajjal.
Pétervárra tart egy hajó
úgy hívják, hogy Hajnal.

A matrózok szólnak:
»Mi sem fogunk várni,
gyülekeznek az utcákon
Lenin katonái.

Auróra a hajónk,
a neve is Hajnal...«
S új kor ébredt ágyúszóval,
forradalmi dallal...»

Devecseri Gábor: *A Hajnal* (részlet)

Az Auróra története azonban nem ezzel a momentummal kezdődik. A hajót 1896-ban kezdték építeni a szentpétervári Galninygyárban. Vízrebocsátására 1900-ban került sor, majd pedig 1902-ben szolgálatba állt a Balti Flotta kötelékében. Az Auróra 126,8 m hosszú, 16,8 m széles volt, vízkiszorítása 6800, maximális megterheléssel 8300 tonna volt. Meghajtásáról 3 db gőzgép és 24 db széntüzelésű Belleville-kazán gondoskodott, melyek teljesítménye 8820 kW, azaz 12 000 LE volt. Így az Auróra három hajócsavarjával maximum 19 csomós sebességre volt képes. Fegyverzetét 10 db 150 mm-es L/45-ös ágyú, 20 db 75 mm-es ágyú, 4 db géppuska és 2 db 380 mm-es torpedóvető cső alkotta. Személyzete 573 fő volt. A hajó páncélzata a korábbi cirkálókhoz képest megerősítésre került. Így a fedélzetet 76+50 mm-es, míg felépítményt 152 mm-es páncélzat védte. A vízvonaltól azonban nem volt páncélozva. A hajó hatótávolsága 3700 tengeri mérföld volt.

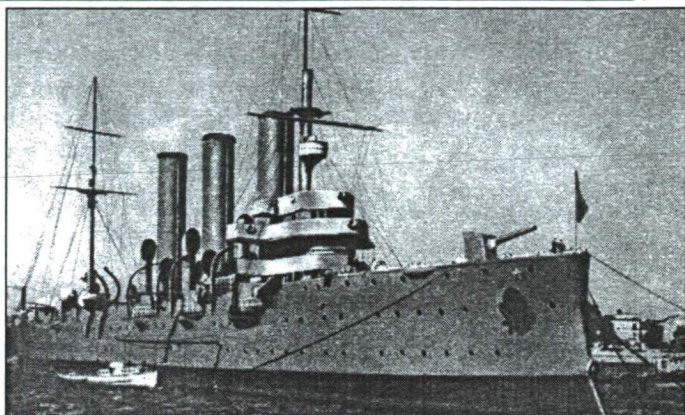
Első nagyobb bevetésére 1904. október 14. került sor. Ekkor ugyanis a Balti Flotta Rozsgyesztvenszkij altengernagy parancsnokságával elindult Libauból (ma Libava), hogy Európa és Afrika megkerülésével a japán-orosz háború miatt szorongatott Port Arthurnak segítséget nyújtssanak. A kötelék egy része a Szezi-csatornán keresztül hajózott. Az összesen 20 000 tengeri mérföldes út több mint hét hónapig tartott. Útközben értesültek Port Arthur elestéről és az otthoni forradalmi eseményekről. Így végül Rozsgyesztvenszkij 45 harci és kísérő hajóval érkezett meg a japán vizekre. A japánok újabb hajóikkal és korszerűsített löszerekkel jelentősen megerősödve, felkészülten várták az oroszokat. A csata első mozzanata a Cuszima-szorosban 1905. május 27-én 14 órakor 6,7 km-es távolságról vívott tűzpárbaj volt, aminek eredményeként az oroszok napnyugtára elvesztették négy csatahajójukat és a kötelék teljesen szétziláló-

dott. Az orosz flottát ezek után 4 csatahajó, 3 elavult partvédelmi páncélos, 5 nehéz-cirkáló (köztük az Auróra), 7 könnyű-cirkáló és 10 torpedóromboló alkotta, szemben a japánok 6 csatahajójával, 17 cirkálójával és kb. 30 torpedónaszádjával. A csata elején nehéz-tűzéségben – a csőszám szerint – az oroszok látszólag jelentős fölényben voltak (43:16), a 20,3-15,2 cm-es gyorstűzelőkben közel egyensúly volt (121:112), de a japán gránátok az ún. „simoze” töltet és a becsapódási szögétől független, biztos működés miatt sokkalta hatásosabbnak bizonyultak (az orosz gránátok becsapódási szögére érzékeny orrgyújtókkal, míg a japán gránátok ettől független fenékgyújtókkal voltak felszerelve). Az orosz kötelék hajói korszerűség és sebesség szempontjából is vegyesek voltak, ezért a kötelék csak 10 csomós sebességgel volt képes együtt haladni, míg a japán kötelék 15 csomóra volt képes. A japán parancsnoknak, Togónak, köteléke nagyobb sebességével, sikerült félkörívben az oszlopvonalban haladó lassúbb orosz hajók elé vágni. Ezzel el tudta foglalni egy képzeletbeli T betű felső vonalát, az orosz hajók pedig a T függőleges szárának helyzetében voltak. Így Togó csaknem valamennyi hajója képes volt oldaltűzét 4-5 km-ről az oroszokra zúdítani, főképp az élen haladó vezérhajóra, a Szuvorovra. A csata végén majdnem minden orosz hajó sérült könnyebben vagy súlyosabban.

Másnap a parti páncéloskötelék parancsnoka, Nyebogatov altengernagy megadta magát. Több cirkáló és torpedóromboló azonban nem engedelmeskedett. A sérült Auróra és két társa, a Zsemcsug és az Oleg cirkálók a Vlagyivosztokba való eljutást reménytelennek tartották. Ezért Enkviszt ellentengernagy, a kötelék cirkálódivíziójának parancsnoka, vezetésével egy viszonylag közeli semleges kikötőbe, Manilába hajóztak, ahol az amerikaiak a hajókat internálták.

Visszakerülése után az Auróra az első világháborúig és az alatt a Balti-tengeren teljesített szolgálatot partvédelmi, valamint csapatkiképzési feladatokkal. A következő nagy eseménysorozat az Auróra pályafutásában 1917. október elején kezdődött. Ekkor ugyanis a harcok során megsérült hajót a pétervári dokkba vitték javításra. A javítási munkákat október 22-én befejezték, de

a matrózok a forradalmi eseményeket figyelve nem voltak hajlandók kifutni a tengerre, mert úgy érezték, szükség lehet rájuk. Október 24-én éjjel a forradalmi Katonai Bizottság valóban az Auróra legénységéhez fordult: a Miklós híd erős őrséggel még a kormánycsapatok kezén van, a hajó ágyúival fedezze az odaküldött tengerészosztagot, hogy az elfoglalhassa a hidat. A cirkáló tehát felszedte horgonyait, hogy elinduljon a Miklós híd felé. Ekkor a parancsnok kijelentette: erre az útra nem vezetheti a hajót, hiszen zátonyra futnak. A hajó biztosának parancsára az Auróra egyik csónakja azonnal elindult, hogy mélységmérővel ellenőrizze a vízállást. Kiderült, hogy a cirkáló szabadon haladhat, elég mély a víz. A legénység erre letartóztatta a tiszteket és a hajó elindult. Az utolsó pillanatban azonban a parancsnok mégis a kormánykerékhez állt, vállalkozott a hadművelet vezetésére. Hajnali fél négykor a hajó horgonyt vetett a híd közelében, a tengerészosztag pedig a partról megrohmozta híd őrségét ellátó junkereket, elfoglalta a hidat. A kormánycsapatok a hídszerkezetet szétválasztották, hogy ezzel is akadályozzák a forradalmi csapatok előrejutását a városban. A hidat elfoglaló tengerészek tehát most haladéktalanul nekiláttak a hídszerkezet összetolásának. 25-én reggelre már csak a Téli Palota és a katonai parancs-

nokság épülete volt a kormánycsapatok kezén. A parancsnokság épületét a délután folyamán azonban sikerült elfoglalnia egy csapat vörösgárdistának és matróznak. Így október 25-én este Péterváron már csak a Téli Palota volt az Ideiglenes Kormány kezén. Az Aurórát a Miklós hídtól a Téli Palotához vezényelték, hogy ott adja le a harmadik jelzőlövést a palota megrohamozására. Este kilenc órakor jött meg a parancs. A Péter-Pál erőd ágyúi leadták az első két lövést, majd az Auróra sütötte el hathüvelykes ágyúit – vaktöltettel. Az első roham a Palota téren csak a Sándor-oszlopig jutott, itt a junkerek két ágyúja és tizenkét géppuskája véresen megtörte a rohamot. Ekkor ismét megszólaltak a Péter-Pál erőd ágyúi, de most már éles tölténnyel lőttek. Az Aurórára pedig parancs ment: „Gyorstűz vaktöltéssel”.

Az ártalmatlan pergőtűz villogása rendkívül félelmetes hatást keltett. A cirkáló fényszórói is kigyulladtak és a Téli Palotára szegeződtek. A testileg és lelkileg is megtört védőserег a palota elleni második rohamot már nem tudta visszaverni. Éjjel két órakor a forradalmi csapatok elfoglalták az egész épületet.

A forradalmat követő harcokban az Auróra főleg csapatszállítási feladatokat látott el. A két világháború között a cirkáló,

immár a Vörös Flotta kötelékében, ismét a Balti-tengeren folytatta szolgálatát mint kiképzőhajó. A második világháború alatt egyetlen alkalommal töltött be fontosabb szerepet, amikor is Leningrád ostroma alatt aktívan részt vett a város védelmében.

A 900 napos ostrom és a város felszabadulása után az Auróra ágyúút leszerelték és a szárazföldi harcokban használták eredményesen. A háború befejezése után a harcokban sok sérülést szerzett hajót újjáépítették és a Néván helyezték el a Péter-Pál erőddel szemben mint történelmi emlékhajót.

A hatvanas évek végén ismét felújították és a folyóban egy betonágyra helyezték. Azóta továbbra is mint emlékhajó működik, ingyenes belépéssel. Belépőjegyet csak ak-

kor kell váltani, ha az ember szeretné egy kíséreléssel a hajó kazánházait is végigjárni. A múzeum hétfőn, kedden valamint a hónap utolsó szerdáján zárva tart. Ilyenkor a hajó a pétervári Nakhimov Tengerészeti Iskola növendékei számára szolgál kiképzőterepül, akik a hajó karbantartását is végzik.

Felhasznált irodalom

- ☞ *Hadihajók – típuskönyv.* Bp., 1981, Kossuth Nyomda.
- ☞ *A nagy október.* Bp., 1975, Móra Ferenc könyvkiadó.
- ☞ <http://www.altavista.virtual-creators.com>
- ☞ *Nefelejcs (Szép versek gyermekeknek).* Bp., 1980, Móra Ferenc Könyvkiadó.

VASÚTI KÉPESLAPOK (4.)

A 702A SZÁMÚ NORD-ORIENT EXPRESSZVONAT
A VILLAMOSÍTÁS IDŐSZAKÁBAN ZEBEGÉNY ÁLLOMÁSON
FÉNYKÉPEZTE DR. KUBINSZKY MIHÁLY 1971. VIII. 29-ÉN

„Szigorúan kritikusnak és őszintének kell lennünk
önmagunkkal szemben”

Interjú Deák Ernő történésszel az ausztriai magyarok helyzetéről

Belvedere Meridionale: – *Ausztriában a trianoni döntést megelőzően is éltek magyarok, 1920. június 4-ét követően viszont jelentősen nőtt a lélekszámuk. Milyen létszámú magyar kisebbség került Ausztriához, és mi jellemezte ennek a kisebbségnek a mindennapjait ebben az új politikai helyzetben?*

Deák Ernő: – Az átszatelolás előtt 24000 magyart számoltak a jövődöbéli Burgenland tartomány egész területén, két év múlva, 1923-ban, amikor megtartották az első osztrák népszámlálást, már kilencezerrel kevesebb, azaz 15000 magyart mutattak ki, amit különböző módon magyaráznak. Ennek természetesen politikai és egyéb okai is vannak, migráció, vagy menekülés, visszahúzóds Magyarországára. A lényeg az, hogy akkor 15000 magyarral indult ez az új tartomány, és 1981-ig 3000 alá süllyedt a létszámuk. A kétharmada asszimilálódott, vagy eltűnt a magyaroknak, ami persze nemcsak asszimilációs kérdés, hanem a családpolitikából is következik, ami természetesen nemcsak a magyarokra, hanem a horvátokra és a németajkúakra ugyanúgy vonatkozik. A világháború előtt és után még a sok- vagy többgyermekes családok voltak a mérvadóak, manapság egy vagy két gyerek a jellemző, a születési arányoknak a csökkenése is hozzájárult ahhoz, hogy a magyarok ennyire megfogyatkoztak. A másik dolog az urbanizáció, ami azt jelenti, hogy a valamikori magyar városok, vagy mezővárosok – ezekben a magyarok számaránya aránylag magas volt, pl. Németújvár, ha jól emlékszem 15%-os magyarságot tartott nyilván – illetve ezek a városi, mezővárosi szórványok teljes mértékben fölszívódtak, mivel nem

volt szerves háttérük. A másik nagy csappanás a fertőzugi majorságokban figyelhető meg. Ezek tisztán magyar lakosságú külterületi tanyák voltak, pl. Boldogasszony és így tovább, amelyeket a II. világháború után, mikor jött a nagy agrárreform, a majorsági gazdálkodás feladásával szintén felszámoltak. Az emberek aztán behúzódtak a városi központokba, Bécsűjhelyre, Alsó-Ausztria településeire, úgyhogy még itt is ki lehet mutatni több száz magyart, de mindenképpen ez volt a másik nagy fölszívóds. Ami a tulajdonképpeni központokat (pl. Felsőőr) és környékét illeti, a német adminisztráció bevezetésével jöttek az új hivatalnokok, az iskolák, a hivatalnokok gyermekeinek németoktatása, új üzemágaknak a bevezetése, új foglalkozások stb. és mivel aztán a helyi magyar lakosság csak a megszokott, mondjuk szokványos piackörzettel rendelkezett, egy új, nagyobb körzetben már nem volt megfelelő ipari, szakmunkási utánpótlás. Akik jöttek, azok mind németajkúak voltak. Itt is hasonló a helyzet, mint Erdélyben, hogy ami a fejlődést jelenti városi vagy kisvárosi szinten, az a német nyelven keresztül történt. Úgyhogy ezek a tényezők, ha kikapcsolok egyéb politikai, adminisztratív okokat, vezettek oda, hogy ennyire megfogyatkozott a burgenlandi magyarságnak létszáma.

B. M.: – *Ezt a fogyatkozást nem pótolta legalább részletesen az 1956-os események utáni menekülés?*

D. E.: – Egyáltalán nem. Részben az osztrákok maguk is beismerik, hogy tudatos telepítési politikát folytattak. Másrészt a magyarok esetében is, nagyon lényeges,

hogy 1956, menekültek és Ausztria ezek a fogalmak nem fedik egészen egymást. Kb. 200-210 000 ember hagyta el annak idején Magyarországot. 30-34 ezren Jugoszlávián keresztül kerültek majd később nyugatra, és 180-182 000 az Ausztriába menekülőknél a száma. Igen ám de nem szabad elfelejteni, hogy ezek közül kb. 10-11 000 ember maradt csak itt. A legtöbbje mind továbbmigrált, az ígéret földje Amerika, Svájc és Nyugat-Németország volt. A kis semleges Ausztria épp akkor lett egy évvel korábban szabad, tehát végeredményben nem gyakorolt különösebb vonzást a magyarokra. Akik itt akartak is maradni, elégük volt olyan értelemben a kommunizmusból, hogy nem akartak közvetlenül a határ közelében maradni, és nem szabad elfelejteni azt a lényeges dolgot, hogy akkor Felsőőr is tulajdonképpen a magyar menekültek szempontjából falusias település volt. Tudjuk nagyon jól, hogy a menekülteknek a nagyobbik fele Budapestről, vagy a nagyobb városokból jött, tehát értelmiségi, műszaki, vagy tudományos pályákról, akik nem is tudtak volna semmit sem kezdeni ezeken a területeken. De ugyanakkor a helyi magyar lakossággal nem is lehetett kapcsolatot tartani, kivéve akik a határmenti falukból jöttek és talán még rokoni kapcsolataik is voltak. Azon túl pedig az osztrák államnak határozott, eltökélt szándéka volt a menekülteket minél távolabb vinni a határtól, nehogy esetleg külpolitikai bonyodalmak legyenek, hogy esetleg a határon át bujkálnak, vagy ilyesmi. Akik ott akartak maradni, vannak ilyen családok is, ott maradtak. Érdekes viszont, hogy ezek teljes mértékben izolálódtak. A helyi lakosság nem fogadta be őket. Végeredményben 1956-nak nem volt semmilyen pozitívabb kihatása a burgenlandi magyarországra.

B. M.: – *Hogyan alakult a magyarság kulturális élete? Melyek voltak a jelentősebb egyesületek, szervezetek?*

D. E.: – Ha jól emlékszem volt egy munkásegylet, az 1899-ben alakult, azután volt a Szent István, az 1918-ban, majd a Bécsi Magyar Egyesület 1934-ben. Ezek voltak a legrégebbi egyesületek, de érdekes, hogy az új menekültek mindig új, más világot hoztak magukkal, amit nem tudtak valahogy összhangba hozni az itteniekkel. Ez állandó probléma nemcsak a magyaroknál, hanem a cseheknel és az olaszoknál is. Az újabbak azt mondják, ti már elkorcsosultak vagytok, ti már nem vagytok igazi olaszok, nem vagytok igazi csehek, magyarok, majd mi megmutatjuk, tehát azt jelenti, hogy a meglévő egyesületekbe ha nem épültek be az emberek, és nem is akartak összeférhetetlenség és egyéb elvárás problémák miatt. Ezért létrehozták a saját egyesületeiket. Így azután 1945-től 1955-ig nem volt különösebb mozgás, legfeljebb Nyugat-Ausztriában, de ezek erősen jobboldali jelenségek voltak. Egyrészt az osztrákok nem nagyon engedték őket szóhoz jutni, másrészt ezek igazán provizórikus szerveződések voltak. Ennek egyedüli pozitívuma volt a fennmaradás szempontjából, hogy az Innsbrucki Magyar Gimnázium 1945 szeptemberében már megkezdte működését először csak Innsbruckból, majd Innsbruck és környékéről, utána egész Ausztriából fogadtak menekülteket, mert ugye egyrészt kevés volt a gyerek, másrészt pedig látták, hogy nemcsak az innsbrucki, hanem az ausztriai többi magyar gyerekről is gondoskodni kell. Majd következett a kommunista hatalomátvétel után a 1947-48-as ún. demokratikus menekülthullám.

Ez a Nagy Ferenc névvel fémjelzett menekültáradat, először sokkal kisebb volt, néhány tízezer emberről volt szó, akik nem tömegével jöttek, mint a 45-ösök, hanem egyénenként ill. kis csoportokban, mert akkor már problematikus volt a kijutás nyugatra, másrészt ők már demokratikus, koalíciós szellemet hoztak magukkal. Az

összeférhetetlenség nyilvánvaló volt. Ezek nagyobb részben, mint a 45-ösök, még később az 56-osok, még inkább nyugatra mentek, Nyugat-Németországba, Franciaországba és Amerikába. 1951-től már lehetett kivándorolni Amerikába, illetve a tengerentúlra, így akkor az ausztriai magyar menekültek száma jelentősen megcsappant. Csupán pár ezer főről beszélhetünk.

1956. október–novembertől megindul a menekültáradat, a számadatokat már említettem. Téblábolás erre-arra, mindenki úgy gondolta, hogy amint rendeződnek a viszonyok Magyarországon, addig itt maradnak, majd úgyis visszamennek. Mindenki meggyőződése volt, hogy majd az ENSZ-csapatok beavatkoznak, az amerikaiak ezt nem fogják eltűrni. Volt egy másik rész, főként diákok, akik úgy vélték, hogy számukra ez nyugati tanulmányút, megszívják magukat nyugati kultúrával és akkor, mire befejezik a tanulmányaikat, Magyarország ismét szabad lesz. Voltak szemfülesek, akiknek az volt a fontos, hogy végre szabad levegőt szippanthattak, érvényesülni akartak, ők természetesen minél távolabb akartak menni. A 180 000 kb. 11 000 maradt itt Ausztriában. Ezek az 56-osok Bécsben kezdtek csoportosulni a Bécsi Magyar Egyesület körül. Közben megalakult hivatalosan is a Magyar Egyházközség katolikus részről, protestáns részről a Lelkigondozó Szolgálat, volt itt Diákszövetség, a MEFESZ-nek a nyugati változata stb. A fiatalok a MEFESZ körül csoportosultak, a Bécsi Magyar Egyesület inkább egyveleg jellegű volt. A Lelkigondozó Szolgálat nem kimondottan csak vallásos, hanem karitatív volt, annak idején ez nagyon sokat jelentett. Persze Innsbruckban, Salzburgban, Linzben, Grazban is alakultak különböző egyesületek. Két-három egyesület, amely lojálisnak nyilvánította magát a magyar állammal szemben, azokat befogadták a Collegium Hungaricum épületébe, ők voltak a kiközö-

sítottak ill. az önmagukat kiközösítők. Velük semmiféle kapcsolat nem volt, nem is akartunk, mert akik elárulták a forradalmat és a kommunistákkal lepaktáltak disznótoros vacsora szintjén, ilyenekkel nem akartunk közösséget vállalni. Ebből a szempontból új kezdeményezés volt az Európa Klub, amelyik az időközben összeomlott Diákszövetséget és munkás fiatalokat kezdte tömöríteni. Ebbe belepottyantam; egy integrációs folyamat indult meg, hogy egyrészt ne legyen „munkás-paraszt különkormány”, vagy értelmiség, hanem fiatalok, és azok tapasztaljanak meg egyet-mást az idősebbektől, felvettünk idősebbeket is, egyrészt, hogy támogassanak minket, másrészt, hogy legyen egységes légkör.

Viszont volt egy érdekes jelenség, ami az egész nyugati világon jellemzi a 45-ösöket, 48-asokat, de még inkább az 56-osokat. Mi a 45-ösök szemében mind kommunisták voltunk. Én is leveleztem a Hídfő című újság szerkesztőjével, a Szálasi- és Horthy-témákról, megírtam a magam zöldfülű véleményét, és Fiala Ferenc főszerkesztő azt válaszolta, hogy ő elhiszi, hogy én jó magyar ember vagyok, de azért engem is megméltelyezett a kommunista mákony. Mindnyájan fertőzöttek voltunk. Ebből a szempontból félelmek is voltak, de bizalmatlanság mindenféleképpen. A félelem a beépített ÁVÓ-soktól, spicliktől. Ezek az egyesületek a maguk szövvényes módján labilisoknak bizonyultak. Az 1960-as évek végére Magyarországon egy nagyfokú izolációs hullám indult be. Egyrészt 1963-ban kijött az amnesztiarendelet, akkor egy csomóan visszahúzódtak. Nem alakul ki semmi, éppen ezért letelepedünk, felvesszük az osztrák állampolgárságot. Ugyanakkor lehet menni Magyarországra stb. – kezdték hangoztatni. A Magyarországra járásnak természetesen az volt az előfeltétele, hogy mellőzni kellett mindenféle politikát, tehát nem volt ajánlatos az emigránsegyesületek látogatása. A másik

rész az osztrák társadalomba kezdett beépülni, munkavállalás, családi kapcsolatok révén, vagy éppen diák volt, befejezte az egyetemet. Beépült az osztrák társadalomba, esetleg privát tartotta még a kollegákkal, barátokkal a kapcsolatot, de egyesületbe nem járt többé és ezáltal észrevétlen az asszimiláció útjára tért. Akkor támadtak olyan gondolatok, hogy valamit kellene csinálni, és ez többszöri nekifutás után sikerült 1980-ban, amikor létrehoztuk a Központi Szövetséget, miközben új egyesületek alakultak.

B. M.: – *Az 1976. évi osztrák nemzetiségi törvény hatással volt ezekre a folyamatokra?*

D. E.: – Természetesen. Többek között a nemzetiségi törvény serkentett arra, hogy legyünk ausztriai magyarok. Igaz, ezt évekkel korábban meghirdettük. Akkor az idősebb generáció felháborodott és megalkuvóknak, árulóknak tartott minket. Mi nem vagyunk ausztriai magyarok, mi magyarok vagyunk. Ez a dolog aztán egy kicsit elült és akkor jött a 1976-os nemzetiségi törvény és akkor úgy láttuk, hogy ez lenne a fogódzó. Mi, bécsi és Bécs környékén élő magyarok – gondoltuk – nemcsak ausztriai magyarok, hanem az ausztriai magyar népcsoport részeit alkotjuk. Ezt a felfogást, hosszú küzdelem után, 1992-ben tudtuk elfogadtatni az osztrák kormánnyal. Tehát most jogilag egységes magyar népcsoport van, de földrajzilag ez burgenlandiakra, és nem burgenlandiakra, elsősorban Bécs és környékén élő magyarokra terjed ki. Sajnos, a grazi, linzi magyarokat nem sikerült ebbe bevonnunk, azt mondták, ők túl fiatalok ahhoz Ausztriában, hogy a szokásjog alapján e népcsoport-hoz tartozzanak. Bár erre nincs tételes törvény, három generáción keresztül ki kell mutatni a folytonosságot ahhoz, hogy valaki egy népcsoport tagja lehessen. Ez a bécsi magyaroknak sikerült, a többieknek nem.

B. M.: – *Az iskoláztatás tekintetében milyen változásokat hozott 1956?*

D. E.: – Az iskolázottságot, az iskolázta-

tást tekintve 1956 után létrejött négy magyar gimnázium, ahol kezdetben alsó tagozaton is tanultak magyar diákok, végül is 1963-ban az utolsó is megszűnt. Ennek ellenére több mint ezer diák látogatta ezeket az iskolákat, ami persze nem azt jelenti, hogy folyamatosan. Olyat is találtunk, aki egyetlenegy napot volt valamelyik gimnáziumban. Közülük azután több mint 800 azoknak a száma, akik érettségit is szereztek. Ebben nincs benne azoknak az innsbrucki diákoknak a száma, akik 1945–56 között érettségiztek. Ha 1945-ig nyúlunk vissza, ezren felül van a magyar érettségizők száma. Jelenleg a magyar egyesületi életben általában azok vannak, akik valamilyen formában még ezekhez a középiskolákhoz kapcsolódtak, vagy kapcsolódnak, a többiek eltűntek.

Jelen pillanatban hogyan állunk az iskolával? Burgenlandban két helyen van két nyelvű iskola, máshol már csak szabadon választott tantárgy a magyar. 1992–93 óta működik a felsőőri két nyelvű gimnázium, ahol van magyar tagozat is. Bécsben annyit sikerült elérnünk, hogy a Központi Szövetség keretén belül működik egy ún. Bécsi Magyar Iskola. Ez csupán a nevében iskola, mert csak kéthetenként van kétórás oktatás az Urániában, de itt is azért összegyűlnek, van olyan 50-60 beiratkozott, persze a látogatottság nagyon hullámzó. Bécs két általános iskolájában az 1996/97-es tanévtől bevezették a magyart. de ott is szabadon választott tantárgy, és a tanrenden kívül, csütörtökönként heti két óra délutáni oktatás keretében. Fontos lenne, hogy Bécs különböző középiskoláiban legalább fakultatív tantárgyként oktassák a magyart. Ami mondjuk érdekes és nagy pozitívum lenne, hiszen van finnugor tanszék az egyetemen. Viszont megelégedésünkre szolgál, hogy betöltötte tizedik életévét a „Bécsi Magyar Iskola”. A múlt ősszel külön óvodás csoport is alakult, sőt olyan gyerekeket is beíratnak, akik csak most kezdenek magyarul tanulni.

B. M.: – *Változott-e az itteni magyarok szerepe a magyarországi rendszerváltozás után?*

D. E.: – Minél jobb a kapcsolat az anyarossággal, annál jobb ez a kisebbségre nézve. A mi helyzetünk mégis egészen más. Egyrészt, mint említettem az 1960-as évek közepétől, második felétől, vagy végétől beindult egy nagyon sajnálatos izoláció, ill. asszimiláció. Tehát az, hogy politikailag, közösségre a magyarok nagy része nem merte magát deklarálni, mert fontosabbnak tartotta a magyarországi látogatásokat. A másik része meg azt mondta, hogy mit magyarokodunk, mit jönnek egyesek 1956-os szólamokkal, annak vége, békén kell lenni, mindenki érvényesüljön a maga módján, és ne törődjön ilyen dolgokkal. Mára eljutottunk odáig, hogy megtaláltuk a jogi kereteket, vagyis a népcsoporttá válás a jövő útja. Amikor megtörtént az elismerés, ezt megelőzően következett be Magyarországon a rendszerváltozás. Első látszatra természetesen mindenki örülhetett neki, és emlékszem rá, annak idején 1990 szeptemberében rendeztünk is Kufsteinben egy konferenciát, hogy az új helyzetben hogyan tovább. Útkezés a jövőbe. Annak idején nemcsak Magyarországon, hanem Nyugaton is azt kezdték hangoztatni, hogy nincs többé emigráció, elvesztette a létjogosultságát, ami Nyugaton egyet jelent a magyarság feladásával.

B. M.: – *Mi történt ezen a konferencián?*

D. E.: – Mi ott, akkor megállapítottuk, hogy a politikai értelemben vett emigráció esetleg megszűnt, de a magyarok itt maradtak. Voltak intellektuális vállalkozások, kezdve a müncheni Új Látóhatáron, folytatva az Irodalmi Újsággal stb. és ezeket fölszámolták egymás után, mintha nem lett volna rájuk szükség. Ugyanakkor kialakult korábban is, de 1990-től aztán szisztematikusan a magyarországi publikációs lehetőség. És itt van, ezt szinte szomorú kijelenteni, de ki kell mondani, itt van az írástudók árulása. Magyarországon más az optika. Hogy az illetők

állták a sarat, ápolták a magyarságot – nem vitatható, de legtöbbször azt nem veszik észre, hogy itt mindenki saját magának magyarokodott. Amikor Magyarországon megnyíltak a zsillipek, akkor aztán vitték haza a műveiket és ott publikáltak. Ezáltal elsorvadt a nyugati magyar könyvkiadás, elsorvadt a sajtó stb. Végeredményben azért próbáltuk felmérni a beállt helyzetet. Most a gondolatok szabadon áramolhatnak Kelet és Nyugat között, az emberek is mozognak, de ami a hazatérést, visszatelepülést illeti, egészen más képet kapunk. Nem akarok beszélni amerikai meg nyugat-európai helyzetekről vagy esetekről, vegyük csak a kis Ausztriát. Rengetegen köztük – erdélyiek, vajdaságiak – kiépítették a maguk kis bázisát; sokan, főleg nyugdíjasok, vettek lakást Magyarországon. De arról szó sincs, hogy ők visszatérnének Magyarországra, kialakult egy furcsa kétféleképp. Közösségi szempontból képzeljünk el hasonló helyzetet a szlovákiai vagy éppen a vajdasági magyarok esetében, hogy ők átköltöznek, Szeged környékén lébecolnak, és akkor járnak vissza hétvégénként! Ez nem magyarság, ez újmódi nomádság. Tehát a magyarság annyira mobilissá vált, hogy tulajdonképpen nomádokká váltunk. Ez azt jelenti, hogy egy nagyon nagy tömeg – egyszerűen úgy fogalmazom –, hogy „víkend-magyarok”. Tehát hétfőtől péntekig derék osztrák állampolgárok: járnak dolgozni természetesen a nyelvük német, és akkor pénteken, a munka után vagy legkésőbb szombaton, beülnek a kocsiba és mennek culangerezni vagy építkezni, vagy éppen élvezik a kertjüket, vagy nem tudom én micsodát, vagy egy budapesti éttermet, színházat és így tovább.

Tehát ez azt jelenti, hogy mindaz ami szellemi, kulturális szempontból magyar, az mind áttevődik Magyarországra. Itt mi biológiai létezők, és ebből az itteni magyarságnak semmi haszna nincs. Ez az új módi nomádság oda vezet, hogy például a gyerekek

egyszerűen nem vállalják ezt a fajta magyarságot. Hiába, a honfoglalás után megtörtént a helyhez kötöttség. És a fiatal oda akar tartozni, ahol megszületett, és a mindennapi élete lejártszódik. Ezek a nomádok lejárnak Magyarországra, viszik esetleg a gyereket, hogy mégiscsak magyar környezetben legyenek. Azután jön a kamaszkor. Amikor a gyermekek 12-13 évesek és egyszerűen megtagadják az engedelmisséget. És ők unják, hogy a szülők felkerekednek, és mit érdekli őket a magyarországi kocsmározás, önekik itt vannak a barátaik, övelük akarnak találkozni, szórakozni stb. Ők viszont mind osztrákok, német nyelvűek. Ezek számunkra egyáltalán nem örömdetes fejlemények, és hacsak itt nem sikerül valamit kezdeményezni, ami ezt a folyamatot nem azt mondom, hogy leállítja, de módosítja, akkor bizony végkifejletnek nézünk elébe. A fiatalokat meg kell mozgatnunk abba az irányba, hogy ha esetleg nem is tudnak már magyarul, de egyrészt biológiailag az ausztriai magyar népcsoporthoz tartozónak vallják magukat, másrészt, ha nyelviileg nem is, de legalább szellemileg közösséget vállaljanak az egyetemes magyarsággal, 1848 eszméivel.

B. M.: – *Említetted 1848-at! Hogy ünnepelte itt a magyarság 48-at?*

D. E.: – Ez fellobbbanás volt, bár egyesek szerint lehettek volna az ünnepélyen többen. Egy nagy termet béreltünk ki, az zsúfolásig megtelt, és szokatlanul többen voltak, mint korábbi években. Ehhez természetesen hozzájárult a kerek évforduló is.

B. M.: – *Politikailag nem volt tiltott megemlékezni 1848-ról?*

D. E.: – Soha! Az osztrákoknak ez teljesen közömbös. Korábban ezt politikai okokból ellenőrizték, a rendőrségtől mindig kijött egy detektív, egy megfigyelő. Akkor mindig inkább a Magyar Népköztársaságra való tekintettel volt Ausztria semleges, tehát az ilyen rendezvényeken, főként október 23-án ne történjen kommunistaellenes kirohanás, mert

akkor a Magyar Nagykövetség ez ellen tiltakozott. De 48-at soha nem tiltották. 1848 mindig a magyar szabadság, a magyar függetlenség jelképe volt, és hogy szídtuk az akkori osztrákokat, az a mi dolgunk volt, az osztrákok nem törődtek vele különösebben. A rendőrséget inkább az érdekelte, hogy valamely egyesület mennyire emigráns, mennyire politikai irányultságú, és mennyire antikommunista. Arra ügyeltek. Még az én esetemben is volt ilyen. Egy október 23-i ünnepségről volt szó, megjelent civilben a rendőr, és erősen arról érdeklődött, hogy miféle rendezvény ez, na és persze előzőleg rendőrségileg be is kellett jelenteni. Vagyis odajött hozzám a rendőr, kérdezte, ki a felelős, mondom neki, kérdi, ki rendezi. Mondom az egyesület nevét, mutatom a bejelentést. Rendben van, mondja, majd azt kérdezi, ki tartja az ünnepi beszédet? Megnevezem az illető személyt. És mit fog mondani? Ne haragudjon – válaszoltam neki –, azt én nem tudhatom, maradjon itt, aztán a tolmács lefordítja. Ezzel lezártnak tekintette a kérdést. Ilyen megfigyelők állandóan voltak. Tiltás, vagy hasonló nem. A történelmi évfordulók megragadják az embereket és ez jó is, de túl kevés. A probléma az, hogy Magyarországon, vagy olyan helyeken, ahol nagy tömbben élnek a magyarok a hétköznapi élet is magyar. Ott a barátok, barátnők, rokonok, ellenségek anyanyelvükön tudnak egymással érintkezni, egymást magyarul tudják szidni, de mi csak akkor vagyunk magyarok, ha bekapcsolódunk a közösségi életbe, rendszeresen eljárunk az egyesületek rendezvényeire. Nem természetes a mi létünk. Ez a fiataloknak is a nagy problémája, hogy számukra ez a világ idegen. Amit nem tudunk természetessé tenni, abból mi haszna van bárkinek? Ez nem materialista, primitív felfogás, hanem természetes dolog, hogy minden ember, még a fiatal is akár mennyire idealista elvárja ösztönszerűen, hogy a magyarság jelentsen

számára valamit. Ha valakinek nincs magyarságélménye, akkor az számára közömbös.

Talán elrugaskodottnak hangzik, de mégis ezt vallom, hogy ezt kellene valahogy elhinteni a fiatalokban – mint ahogyan Gyenge Imre mondta egyszer, hogy tulajdonképpen nekünk magyaroknak itt Ausztriában 150%-osnak kell lennünk ahhoz, hogy mint magyarok és mint osztrákok meg tudjuk állni a helyünket. A mi magyarságunk – ha eltekintünk a víkendtől – a túlórán, a szolgálati időn, a munkaidőn túli magyarság. Akár tetszik, akár nem, ide szinte fanatikus idealizmusra van szükség, tehát jelentsen az illető számára olyan érték-többletet, olyan élményt, hogy a munkaidőn túl is vállalom azt, hogy itt valami kulturális élet legyen. Ezt az igényt kell élményszerűen elhinteni a fiatalokban. Óriási felelősség ez és óriási probléma egyben. A saját gyermekeink a példa, mennyire sikerül ezen fáradozásunk. A mi nyelvünk tolvajnyelv. Tele vagyunk göröcsökkel, idegenséggel, gyökértelenséggel, és ezeket kellene valahogy megszüntetni, hogy a fiatal ösztönszerűen közenk tartozónak érezze magát. Számukra van osztrák vagy német történelem, irodalom, van osztrák polgári élet. Magyarban ez mind nincs meg. Amit viszont nem ismernek, hogyan viszonyuljanak hozzá. Valamilyen módon – akár német nyelven –

közvetíteni kell feléjük történelmünket, kultúránkat.

B. M.: – *Nagyon szerettem volna valami biztatót kicsikarni tőled így a beszélgetés vége felé, de úgy látom...*

D. E.: – A biztató mindig a kiszámíthatatlan. Az a bizonyos X. Az a meggyőződés, hogy nagyon szigorúan kritikusnak és őszintének kell lennünk önmagunkkal szemben. Egy kicsit kívülállóként tudjuk szemlélni az életünket, mert ha az ember belefeledkezik a saját dolgaiba, akkor nem veszi észre, hányadán áll. Mindig vannak olyan élmények, amikor valaki egyszerűen csak előkerül, és hiányzik neki a magyarság. Bízom benne, hogy ez az igény jelentkezik. Ami ezen túlmenően szerintem rendkívül fontos, hogy Magyarországnak tudomásul kell vennie, emberi szinten milyen nagy felelőssége van a kisebbségi szórvány magyarokkal szemben. Fontos továbbá, hogy a kisebbségi és szórványságban élő magyar fel tudjon nézni nemzetére, hiszen a többségi népekkel szemben nem biztos, hogy valaki gyalázatában is meri, tudja vállalni nemzetét.

B. M.: *Köszönöm az interjút a Belvedere Meridionale szerkesztősége nevében!*

D. E.: – Nagyon szívesen. Én is köszönöm a beszélgetést.

ZAKAR PÉTER

„NEVES TÖRTÉNÉSZEINK” ELŐADÁSSOROZATUNKBAN
1999. MÁJUS 13-ÁN, CSÜTÖRTÖKÖN 16 ÓRAKOR
DR. KUBINSZKY MIHÁLY, A SOPRONI EGYETEM ÉPÍTÉSZPROFESSZORA,
NEMZETKÖZI HÍRÚ VASÚTTÖRTÉNÉSZ TART ELŐADÁST
„MAGYAR VASÚTI ÉPÍTÉSZET A XIX. SZÁZADBAN” CÍMMEL.
MINDEN KEDVES ÉRDEKLŐDŐT SZERETETTEL VÁRUNK
A JUHÁSZ GYULA TANÁRKÉPZŐ FŐISKOLA
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI TANSZÉKÉN.
(SZEGED, HATTYAS SOR 10.)

Engi József

Pihenő

Az autóbuszgyártás ipar- és technikatörténete*

„A vadászsákmányt cipelő ősembertől a mesterséges holdakat felbocsátó XX. század emberéig: ez a közlekedéstechnika csodálatos diadalútja, az ember győzelme a távolság és az idő felett.” (Dr. Czére Béla)

Az emberiség régi vágya volt, hogy a közutakon „ló nélküli” kocsival közlekedjen. Több neves tudós és feltaláló sikertelen kísérlete után Daimler és Benz 1885-ben, egymástól függetlenül, robbanó motorral hajtott járművet szabadalmaztatott. A kísérleti szakaszban a felhasznált anyagok kezdetlegessége miatt sorozatos volt az üzemzavar. Elsősorban a korabeli sportembereknek köszönhető, hogy a kocsik szerkezete és üzembiztossága gyors ütemben tökéletesedett. A nagy országúti versenyek és az automobilkiállítások egyaránt hozzájárultak ahhoz, hogy kialakultak a gazdaságosan üzemelő egységes kocsitípusok, a sportgépekből nagyipari termék lett, és elkezdődött a gazdasági élet hasznos céljait szolgáló gépkocsik gyártása is. Eleinte csak a vagyonos polgárok és a posta külön megrendelésére készült gépkocsi, de hamarosan a múlt század „vasútépítési lázát” a „gépkocsiláz” váltotta fel. Az automobilizmus fejlesztésére világviszonylatban milliárdokat fordítottak, és a sportküzdelmet kíméletlen gazdasági verseny váltotta fel. Az új iparral párhuzamosan több régi iparág is fellendült és több új segédiparág is keletkezett. A legnagyobb ellenfelek az amerikai és az európai gyárak lettek, és velük csak a gazdaságilag kevésbé

jelenős autóbuszokkal, teherautókkal és kisebb darabszámban előállított, de kis üzemeltetési költséggel kocsikkal lehetett versenyezni. Hazai gépjárműiparunk főként ebben a járműcsoportban ért el jelentős eredményeket. Az első sikeres lépéseket Csonka János és Bánki Donát tette meg. Csonka János 1884-ben gáz- és petróleummotor szabadalmát, 1893-ban pedig Bánki Donáttal közösen kifejlesztett benzinporlasztó szabadalmát nyújtották be, és egy évvel később állómotort szerkesztettek. Első kísérletüket még ebben az évben postai levélgyűjtésre kialakított segédmotoros kerékpárral végezték. A hazai gyártmányú motoros járművek továbbfejlesztését jelentősen előmozdította a m. kir. Posta. Csonka János a posta megrendelésére 1896-ban egy, a következő évben kettő, 1899 és 1904 között hat alvázat készített. Szintén a posta megrendelésére 1900-ban 22 darab Csonka János által tervezett motoros triciklit készített a Ganz-gyár. A postát a szolgáltatás színvonalának emelésén kívül gazdasági okok is ösztönözték a motoros járművek szélesebb körű alkalmazására. A motoros triciklik forgalomba állítása a lóüzemhez viszonyítva már 8500 korona/év megtakarítást eredményezett.

1903-ban a *Budapesti Malomépítészeti és Gépgyár* is elkezdett automobilizmussal foglalkozni, majd 1908-tól *Magyar Általános Gépgyár Rt.* (MÁG) néven kizárólag automobilgyártásra rendezkedtek be. Kiváló minőségű postautókat, mentőautókat, autótaxikat gyártottak és közel 200 darab kiskocsit exportáltak a világ minden tájára. A MÁG az autógyártást 1932-ben a nehéz gazdasági viszonyok miatt végleg beszüntette.

Az 1900-as évek elején még voltak hazánkban olyan tervezett vasútvonalak, ame-

* Közlekedéstörténeti rovataink új, a magyar közúti tömegközlekedés történetét bemutató sorozattal gazdagodtak. Ennek első részét olvashatják most Kedves Olvasóink. A szerk.

lyek kiépítését a helyi lakosság egyre jobban sürgette. Ilyen céllal kereste fel a horvátok küldöttsége is Kossuth Ferenc kereskedelemügyi minisztert, aki megígérte, hogy a határőrvidéki vasútvonal kiépítéséig autóbuszjáratot indít a térségbe. A miniszter 1908 tavaszán a postát bízta meg a forgalom lebonyolításával. A posta vezetésége Röck István gépgyárában Csonka István tervei alapján rendelte meg a személy és postaszállításra alkalmas autóbuszokat. Ezek az autóbuszok nyitott vezetőfülkével, négyhengeres, 40 LE-s motorral és 12–16 ülőhellyel készültek. A motort önindító hiányában kézzel, nagy erőfeszítéssel lehetett beindítani.

1910-ben az aradi *Magyar Automobil Rt.* (MARTA) is szállított 10 db. 5 tonna teherbírású alvázra épített autóbust a posta részére. z első autóbuszjárat 1910. augusztus 1-jén indult Károlyváros és Plitvica között. A további és egyre népszerűbb járatok Horvátországban Károlyváros körül a Karszt-hegység útjain egészen az Adriai tenger partjáig, később a Felvidéken is, Bártfa, Kassa és Igló környékén közlekedtek. Az autóbuszvezetők téli felszerelése közé tartozott a sítalp is, amit azért vittel magukkal, hogy elakadás esetén segítségért tudjanak menni.

1913 végén a magyar posta 32 darab autóbusszal 12 járatú útvonalon, összesen 717 km. vonalhosszon bonyolította le a személyszállítást, és az ország nagyobb városaiban összesen 178 darab csomag- és postazárlat szállítására alkalmas gépkocsival rendelkezett.

Az automobilizmus továbbfejlődését az is felgyorsította, hogy a katonai hatóságok is felkarolták az új közlekedési eszközt, különösen a teherautomobilt. Hazánkban az 1908. évi hadgyakorlaton már 10 nehéz, 5 könnyű teherautó, 25 vontató és 3 műhelykocsi vett részt. A hadvezetőség a kedvező tapasztalatok alapján ekkor további járművek beszerzését vette tervbe.

A gazdasági élet fejlődésével a városok közúti forgalma már olyan nagymértékben

megnövekedett, hogy elkerülhetetlenné vált a géperejű társas kocsik forgalomba állítása. Az első autóbuszok emeletes építésűek voltak, tervezőik így akarták megőrizni az omnibuszok romantikáját. A járatok eleinte csak forgalmas szállodák, fürdőhelyek és más nagyobb csomópontok (pl.: vasútállomás, városközpont, stb.) között közlekedtek, de hamarosan más útvonalakon is jelentkeztek a közlekedési szükségletek.

Az első magyar gyártmányú autóbusz 1900-ban pár hónapig közlekedett Budapesten a Belváros és a Köztetető között. A vidéki városokban 1903-ban Miskolcon, 1909-ben pedig Aradon indult meg az első autóbuszjárat, majd ismét Budapest következett. Szintén 1909-ben a *Phoenix Automobil Rt.* a mai Szabadság-hegy–János-hegy útvonalon nagy forgalmat lebonyolító idényjáratot közlekedtetett.

Az 1910-es évek elején a főváros közúti forgalma olyan erőteljesen növekedett, hogy az autóbusz-közlekedés bevezetése ismét napirendre került. A terveket és a vitákat végül tett követte és 1915. március 1-jén egy akkumulátoros emeletes és egy benzinmotoros egyszintes autóbusszal megindult a forgalom. Az akkumulátor az emeletes autóbusz alvázára volt felfüggesztve, és a hátsó kerék agyában levő motorokat hajtotta. Az alsó szinten hosszúlések, az emeleten keresztülések voltak. A benzinüzemű autóbust a kistarcsai *Gép- és Vasútfelszerelési Gyárban* készítették, ami rövid idő után üzemképtelenné vált, így április 3-tól augusztus 20-ig a Hősök terétől az Andrássy úton át a Vilmos császár útig csak egy autóbusz bonyolította le a forgalmat. A versenykiírás feltételeinek megfelelően a főváros tanácsa 1914 márciusában különböző próbakocsikat rendelt. Így érkezett Budapestre 1915 nyarán Aradról két benzinmotoros, emeletes autóbusz, amelyek alvázat a MARTA, karosszériáját a szintén aradi *Weitzer-gyárban* készítették. Ezek az autóbuszok augusztus 20-tól közlekedtek

a fővárosban. 1916-ban még 4 Benz-Gaggenau és 4 Ganz Büssing gyártmányú autóbust is forgalomba állítottak. Az autóbuszok hosszabb időn át tömör gumi helyett vasabroncson közlekedtek, ami a csúszásveszélyen kívül kényelmetlenséggel is járt. A fokozódó gumi- és üzemanyaghiány miatt 1917. április 10-én a budapesti autóbuszforgalmat beszüntették.

Aradon a tanács évekig tartó vita után 1907-ben a Westinghouse cégtől 8 darab autóbust rendelt. Az első emeletes autóbust 1907 szeptemberében – nem titkolt reklámcéllal – saját kerekein tette meg az utat Pozsonytól Győr, Budapest, Debrecen és Nagyvárad érintésével Aradig. Az autóbusszal utaztak a gyár képviselői is: Dicker József igazgató és Árpád Gyula mérnök, aki az autóbust vezette. A látványos próbaút után a gyár jelentős megrendelésre számított, ezért Dickerék elhatározták, hogy Aradon gyárat létesítenek. (1908. november 29-én alakult meg a *Magyar Automobil Rt. Westinghouse Rendszer* elnevezésű Gyár Aradon, amit a Weitzer-gyár szomszédságában építettek fel.)

Arad város tanácsa 1907 októberében rendkívüli közgyűlést hívott össze, és ezen többek között elhatározták, hogy az autóbuszok vitatott felépítményét emeletesre építetik, hasonlóra, de 30 centiméterrel magasabb utastérrel, mint amilyen a már átvett alvázon látható, és ennek kivitelezésével a Weitzer-gyárat bízzák meg. Azt is előírták, hogy az ülések perforált jávorfából, kapaszkodói rezezt kovácsoltvasból készüljenek, az indulásra és a megállásra szolgáló csengettyűsúly húzókkal legyen ellátva, Ablakai ne legyenek mozgathatók, küszöbsínjei kovácsoltvasból készüljenek. A kocsiszekrény homlokára egy nagy, két oldalán elől egy-egy kisebb acetilénüzemű lámpát kell felszerelni. A gázfejlesztőt az autóbuszvezető közelében kell elhelyezni.

1908 tavaszára elkészültek az alvázak és a karosszériák építése is olyan jó ütemben haladt, hogy július 20-án, hétfőn megkezdte

nyilvános üzemét az ország első, városi kezelésben és tulajdonban levő autóbusz vállalata, aminek neve: „Arad Szab. Királyi Város Autóbusz Vállalata” (AVAV) volt. A vörös-sárga autóbuszok már az első napokban igen nagy forgalmat bonyolítottak le. Hamarosan két egyszintes, nyitott kocsiszekrényű autóbust is megrendeltek a gyártól. Azok szélesebbek voltak az emeleteseknél, 20 ülőhellyel, azok alatt csomagtartóval, és 15 állóhellyel rendelkeztek. Ezek az autóbuszok 1910. augusztus 1-től nyaránként közlekedtek.

AZ AVAV 1904. július 27-ig 11 autóbusszal vett részt a városi közlekedés lebonyolításában, ekkor ezek forgalmát leállították, és a városi közlekedés színvonala évtizedekkel visszaesett. Az aradi gyár az első világháború alatt 2,5 tonnás tehergépkocsikat gyártott a hadsereg részére.

Győr városában a múlt század második felében a mezőgazdaság mellett a mezőgazdasági ipar is fejlődésnek indult, aminek jellegén Léderer János szeszgyáros azzal változtatott, hogy 1896-ben vagongyárat alapított. Ez a gyár pár év alatt a város legnagyobb létszámú ipartelepévé fejlődött. Az 1897. évi üzembe helyezés után két év múlva átadták az ezredik vasúti kocsit és exportra is termeltek. 1903-ban, amikor a gyár a Wiener Bankverein érdekeltségében volt részvénytársaság, megalakították az automobilos osztályt. A gyár eleinte csak saját szerkesztésű autók gyártására rendezkedett be. AZ autóbuszgyártás megindításáig a gyár főbb termékei voltak:

- 1905-ben 20 db. „Spitz” szerkezetű személygépkocsi-alvázat gyártottak,

- 1906-tól 91 db. alvázat gyártottak a posta részére, azokra a csomagszállító karosszériát a posta budapesti üzemében készítették.

- 1912-ben a PRAHA cseh gyárral kötött licencszerződés keretében elsősorban katonai megrendelésre „V” típusú tehergép-

kocsikat gyártottak. Normál alvázakra később tartály locsoló, tűzoltó, műhely és különleges katonai célú berendezéseket is építettek.

– 1913 második felében kezdtek gyártani a „Grand” típusú, négyhengeres motorral ellátott személygépkocsikat.

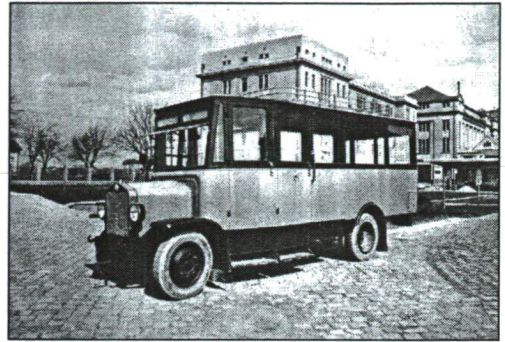
– 1914-ben főleg a PRAHA gyár alkatrészeinek összeszerelésével 10 darab „Alfa” 2 és 4 személyes kiskocsi készült, de sorozatgyártásra nem került sor,

– 1915-től kizárólag a hadi célú gépkocsigyártás mellett „K. I.” és „K. II.” típusú motorekéket is készítettek.

* * *

Az 1923. január 1-jén megalakult Székesfővárosi Autóbuszüzem (SZAÜ) korszerűsítését a főváros közgyűlése 1926-ban úgy kívánta megoldani, hogy 8-10 külföldi autóbusz egy-egy prototípusát egy évig kísérletképpen üzemeltetik, és a tapasztalatok alapján döntenek. Az üzemi próbán a Rába autógyár is részt vett egy autóbusszal, amit a műszaki bizottság alkalmatlannak minősített. Az „NO” típusú autóbusz sülyesztett keretű alvázat licenclben a Praha gyár adta, és a győri gyár látta el 50 személy befogadására alkalmas, hátsó peronos karosszériával. Mivel az a típus nem volt versenyképes, a vagongyár felmondta a licencszerződést, és helyette lekötötte az essen Krupp-gyár nehéz gépkocsijainak gyártási jogát. Ezt követően alig telt el egy év, és „Rába-Krupp” néven megjelentek az „L3H”, „L3N” magas és alacsony alvázaz, 4 hengeres, 3 tonnás, az „L3.5N” alacsony alvázú 6 hengeres, 3,5 tonnás és az „L5N” típusú alacsony alvázaz, 6 hengeres motorral ellátott 5 tonnás tehergépkocsik és autóbuszok. Az „L3.5N” típusú autóbuszok 32 személyesek voltak.

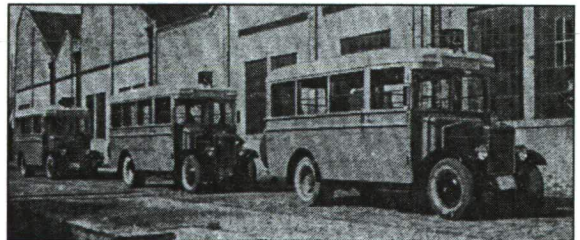
1925-ben a Praha gyárral kötött licencszerződés keretében került sor a

1. ábra „RÁBA L” TÍPUSÚ, 40 LÓERŐS, 24 SZEMÉLYES AUTÓBUSZ 1927-BEN

„Rába L” típusú 3 tonnás teherautók és 24-30 személyes autóbuszok gyártására. (1. ábra) Az alvázak nagyobb részét autóbusz-felépítménnyel látták el. A „Rába L” típusú, bővíthető, négykerékfékezésű autóbuszokból a m. kir. Posta 1930-ban mintegy 50 darabot közlekedtetett Keszthely, Putnok, Sopron, Szekszárd és Veszprém környékén, összesen 815 km vonalhosszon. (A posta 1908-ban üzemanyaghiány miatt leállította az autóbuszüzemet és csak 1926-ban indította újra.)

Az ország vidéki városaiban is keresetté váltak a 24-30 személyes, hátsóperonos, ülő- és állóhelyes városi és egyszemélyes kezeléű, mellső ajtós távolsági autóbuszok. Ebből a típusból 120 darab készült, és nemcsak a városokban, hanem az országutakon és a hegyi pályákon is megbízhatóan közlekedtek.

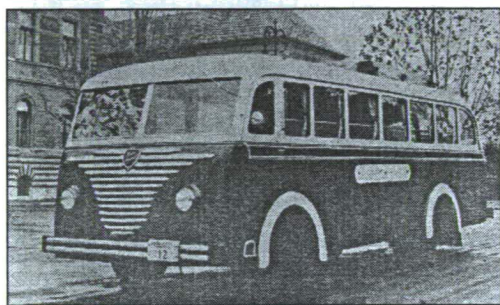

2. ábra „RÁBA ATA2” TÍPUSÚ 20 SZEMÉLYES AUTÓBUSZOK 1933-BAN A BUDAPESTI AUTÓBUSZ KÖZLEKEDÉSI RT. (BART) TELEPHELYÉN

1928-ban a győri vagongyár a bécsi AUSTRÓ-Fiatnál könnyű gépkocsik gyártására kötött licencszerződést. A licencet adó gyár a gyártáshoz szükséges rajzok, anyagi elírások és egyéb műszaki adatok átadásával egy időben saját gyártási szériájából 25 darab alvázat is leszállított, amelyek a különféle típusoknak megfelelő felépítménnyel ellátva, mint „Rába-AF” prototípusok kerültek forgalomba. Ugyanakkor a vagongyár saját üzemében a „Rába-AFe” és „Rába-AFh” magas alváz, illetve „Rába-AFa” alacsony alváz kocsikból 40-40 darab, míg a „Rába-AFk” típusból 20 darab gyártását kezdte el. Ezek közül a posta 50 darab csomagszállító kocsit rendelt. A magánvállalkozók és a közületek főként az „AFe”, és az „AFh” alvázakra szerelt platós felépítményűeket rendelték. Gyártottak még speciális célú kocsikat, mentőautókat, tehergépkocsikat, és katonai célú kocsikat is. Közkedveltek voltak a „Rába-AFa” típusú 22 személyes távolsági és városi fogalomra egyaránt alkalmas autóbuszok. (2. ábra) Ezt a sorozatot 1934-ben, 285 darab gépkocsi (ebből 96 darab autóbusz) legyártása után leállították és nagyobb teljesítményű gépkocsik gyártására tértek át.

1936-ban kezdődött a „Rába Super” 24 személyes autóbuszok és 2,5 tonna teherbírású gyorsteherautók gyártása. Ezekből a gépkocsikból 1944-ig 120 darab autóbusz és 265 darab tehergépkocsit gyártottak. Építettek még postai csomagszállító fur-

4. és 5. ábra A „RÁBA SPECIÁL” AUTÓBUSZOKAT 1944-IG MOTORSÁTORRAL, 1946-TÓL MOTORSÁTOR NÉLKÜL GYÁRTOTTÁK

gont, rendőrségi riadó- és tűzoltó szerkocsikat is. 1946-tól, az autógyártás megindításától 1951-ig ezekből a gépkocsikból összesen 1250 darab készült.

1937-ben kezdődött a „Rába Speciál” típusú gépkocsik gyártása. ezek 3,5 tonna teherbírással, 4400 mm tengelytávolsággal, 65 LE-s motorral, a „Rába Super”-hez hasonló szerkezettel, de erősített alvással, mellső és hátsó tengellyel, ötfokozatú sebességváltóval kerültek forgalomba. A „Super” és a „Speciál” autóbuszok szekrényei „kalapprofilos” hegesztett alvással készültek, a nagyobb élettartam és a favázásokkal szembeni kisebb önsúly elérése céljából. (3. ábra) A „Rába Speciál” autóbuszokból 1944-ig 160 darab, 1946–1951-ig további 450 darab készült hasonló felépítménnyel, de motorsátor nélküli homlokrésszel. (4. és 5. ábra)

1940-ben kiegészítő licencmegállapodás alapján kezdték gyártani a D 1040 G típusú

3. ábra „RÁBA SPECIÁL” TÍPUSÚ 30 SZEMÉLYES AUTÓBUSZ 80 LÓERŐS DÍZELMOTORRAL 1938-BAN

hathengeres dízelmotorokat. A gyártás beindítása érdekében 10 darabot a licencadó gyár bocsátott rendelkezésre. Ezeket a motorokat a saját tervezésű D5 típusú 5 tonna teherbírású teherautókba építették be.

A „Rába MAN D 0534” típusú négyhengeres 65 LE-s dízelmotort a MÁVAUT részére az 1938–1940. években szállított „Rába Super D” típusú autóbuszoknál használták fel.

A hazai vasutak elég korán felismerték annak jelentőségét, hogy a gépkocsival való fuvarozást is beiktassák üzletkörükkbe. Ebből a célból hozták létre 1927-ben a *Magyar Vasutak Autóközlekedési Rt-t.* (MAVART) A kormányzat 1933-ban a közúti szállítás egységesítését rendelte el, és ezzel a m. kir. Államvasutak gépkocsiüzemét bízta meg. A posta autóbuszüzeme 1934 tavaszán került az államvasutak kezelésébe, ekkor a posta 46 darab „Rába L” típusú autóbust és 42 fő gépkocsivezetőt adott át a MÁV-nak. A MAVART által fenntartott autóbuszjáratokat 1934. december 31-én vette kezelésbe a MÁV, és 1935. január 1-től 104 darab autóbusszal megkezdte működését a MÁV Közúti Gépkocsiüzeme, a *MÁVAUT.* 1937-ben már 85 útvonalon 4838 km vonalhosszon 830 helységet érintettek a MÁVAUT autóbuszai.

A „Rába MAN D 0550” típusú 80 LE-s hathengeres motorokból 30 db. a „Rába Speciál D” autóbuszokba, a „Rába MAN D 1040” hathengeres 100 LE-s motorokból

94 darab a fővárosi „Rába DS” 50 férőhelyes ún. „trambusz”-okba került beépítésre. (6. ábra)

1951-ben a járműgyártó ipar átszervezése folytán a teherautógyártást átvette a Csepel Autógyár, az autóosztály önálló gyárként működött tovább, és Győri Hajtóműgyár néven a Csepel gépkocsik hajtóműveinek gyártására szakosodott.

A Magyar Állami Vas-, Acél- és Gépgyár (MÁVAG) budapesti gyáregysége 1923-ban rendezkedett be gépkocsigyártásra. Rövidesen megszerezték a német Mercedes autóbuszok és tehergépkocsik gyártási jogát. A MÁVAG jól felszerelt üzemrészei autógyártásra is alkalmasak voltak. A gyár saját üzemében először csak tehergépkocsik részére, később sülyesztett kivitelezésben autóbuszok részére is készítettek alvázat. A gyár nagyobb darabszámban a főváros részére szállított autóbust. 1930-tól a MÁVAG autóbuszokba a Láng-gyárban készített Mercedes-Benz rendszerű dízelmotorokat építettek be. Budapesten már több mint 200 darab dízelmotoros autóbusz közlekedett, amikor a nyugati fővárosok még csak próbálkoztak ezzel az üzemmóddal. A MÁVAG-ban készült még különféle tűzoltó, seprő, szemétszállító és postaszállító autók is.

1946-tól a MÁVAG újra gyártott autóbuszokat és teherautókat, és ameddig a Csepel Autógyár és az IKARUS Karosszéria- és Járműgyár termelése fel nem fejlődött, a fővárosi és részben a távolsági személyforgalmat ezekkel az autóbuszokkal bonyolították le, és ezekkel a teherautókkal végezték az áru fuvarozást.

A csepeli Weiss Manfréd Művek 1924-ben kapcsolódott be a hazai autógyártásba. 1928-ban már egy négyhengeres kiskocsival megnyerték a Rallye Monte-Carlót. A kis kocsit Budapesttől Monte-Carlóig hibapont nélkül tette meg az utat. Sajnos, több más gyártási kísérlet nem volt eredményes, ezért 14 év

6. ábra „RÁBA MAN DS” TÍPUSÚ,
50 SZEMÉLYES, 100 LŐERŐS, HATHENGERES
MOTORRAL A FŐVÁROSBAN

után megszüntették az autógyártási részleget, és inkább különleges és honvédségi járművek gyártásával foglalkoztak. A II. világháború után, 1949-ben a Csepel-szigeten újra beindították az autógyártást, és még ebben az évben elkészült az első négyhengeres dízelmotor. A következő évtől már nagyüzemi gépkocsigyártás folyt, ezáltal készültek a teherautók, 1951-től már Bulgáriába, Romániába és Csehszlovákiába is exportáltak belőlük. Gyártottak még cementszállító szerelvényt és különféle tartálykocsikat is.

A Csepel-motorokat nem csak teherautóba, autóbuszba, dömperbe, traktorokba és kombájnbba építették be, hanem stabil gépekbe és egyéb célokra is alkalmazták. 1961-ben már a százazredik motor hagyta el a gyárat. A Csepel autók magashegyi és trópusi körülmények közötti használhatóságának tanulmányozására a gyár két expedíciót indított. 1956-ban három különlegesen felszerelt gépkocsival Tibetbe utaztak, 1963-ban pedig egy IK-311-es, egy IK-630-as típusú autóbusz, egy D 344-es tehergépkocsi és egy D 450-es alvázra épített műhelykocsi volt a főszereplője annak a kirándulásnak, ami Szenegálon, Malin, Felső-Voltán, Togón, Ghánán és Nigérián át, szavannákon és őserdőkön keresztül vezetett, és a közel 20 ezer kilométeres próbaúton a Csepel gyártmányok megbízhatóan működtek. A gyár több mint 30 országba exportált gépkocsikat és többek között az IKARUS gyárat is ellátta dízelmotorokkal.

Az automobil megjelenése hazánkban a már meglevő és igen fejlett hintógyártó iparnak is sok munkát adott. A kocsigyártó kispárosok közül az autókarróséria gyártásban Glattfelder, Misura, Zupka, Nagy Géza és Uhri Imre ért el szép eredményeket. Az autógyártás mennyiségi növekedésével hamarosan megkezdődött a kocsiszekrények sorozatgyártása is, ami szolgáltatóiparra sorvasztotta a hajdan virágzó kispári

gyártást. A nagyüzemi autóbuszgyártás története mégis az egyik kis műhelyben, Uhri Imre karosszériagyártó mester műhelyében kezdődött. Uhri Imre falusi kovácmester volt, és 1885-ben műhelyt nyitott Budapesten. Eleinte kispári jelleggel kovács- és kocsigyártó tevékenységet folytatott, de az automobilizmus fellendülésével karosszériagyártással is foglalkozott. Kezdetben a Gizella úton, majd 1930-tól a Hungária körüti telepen készítettek autóbusz-karosszériát. A gazdasági válság azonban ezt a fejlődőképes üzemet sem kerülte el. A hitelezők pénzügyi nehézségek miatt végrehajtási eljárást kértek az Uhri cég ellen. A végrehajtási eljárás során Uhri Imre fiai családi összefogással megvásárolták a megmaradt gépeket és felszereléseket, és családi kft-t alakítottak. 1936-ban a háborús konjunktúra már érezte hatását az ipar fellendülésében. A II. világháború idején az üzem kapacitását a hadi megrendelések kötötték le. A háború után, 1946-ban a mátyásföldi telepen a roncskocsik helyreállításával és eladásával, valamint a személygépkocsik javításával foglalkoztak. az autóbuszgyártás 1947 áprilisában kezdődött és 1948 végén már naponta egy darab autóbust készítették.

Mielőtt az IKARUS Karosszéria- és Járműgyár (továbbiakban IKARUS, vagy IK.) történetére rátérnénk, tekintsük át röviden az autóbuszok szerkezetével és a Fővárosi Autóbusz Üzem tevékenységével kapcsolatos vállalkozásokat, eseményeket.

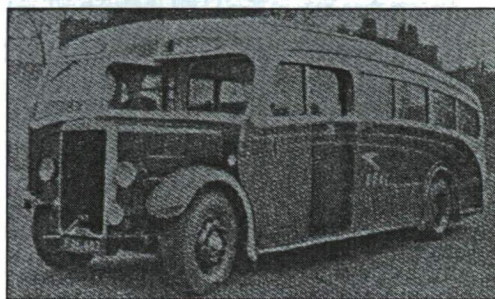
A tömeges személyszállítás céljára készített autóbust eleinte teherautó alvázra épít-

7. ábra TEHERAUTÓALVÁZRA ÉPÍTETT AUTÓBUSZSZEKRENY

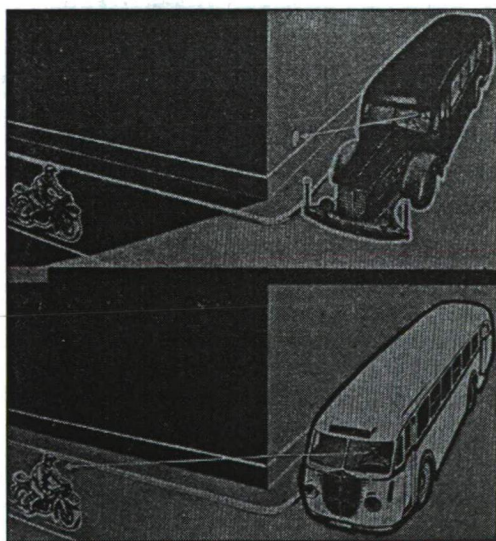

tették. (7. ábra) Ezeket az alvázakat közepes fajsúlyú rakomány elhelyezéséhez szükséges felépítmény felvételére tervezték. Ezekre az alvázakra az autóbusszszekrényt csak nagy oldal és hátsó „túllógással” lehetett elhelyezni, ami a kocsni menetulajdonosságait kedvezőtlenül befolyásolta. Ez készítette a tervezőket és a gyárakat arra, hogy az autóbuszok részére alacsonyabb, és a legnagyobb beépíthető hosszal rendelkező alvázakat készítsenek. Az alacsony padlósínt biztosítása miatt a differenciálmű oldalra, az ülés, vagy a kerékdob alá került. A hátsó rugókat ferde fektetéssel helyezték el, így kisebb lett azok helyszükséglete. Szintén a nagyobb beépíthető mért biztosítása céljából történt a motor és a kormány, illetve a vezetőülés és a motor egymás mellé helyezése. Ez az elrendezés a motorsátor hosszával lerövidítette a másik jármű észlelési lehetőségét (pl. útkereszteződésben), és lényegesen csökkent a fordulási sugár is. (8. ábra) Ezt az elrendezést féloldalas kivitelezésben

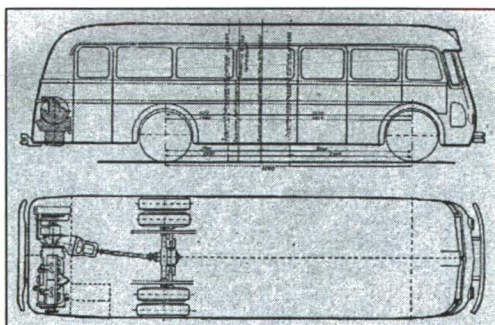

9. és 10. ábra A FORDULÁSI KÖR CSÖKKENÉSE TRAMBUSZ ELRENDEZÉSÉNél ÉS A FÉLOLDALAS TRAMBUSZ ELRENDEZÉS KÉPE

is gyártották, aminek az volt az előnye, hogy a motorsátor az egyik oldalon könnyen hozzáférhető volt. (9. és 10. ábra) Ennek a „trambusz” elrendezésnek az volt a hátránya (nevét a közúti villamoshoz, a tramwayhoz hasonló építése miatt kapta), hogy a mellső tengelynyomás a szükségesnél (gazdaságosnál) nagyobb volt, ami miatt a gyártók az első egyszerű abroncsozást a hátsó ikerhez viszonyítva nagyobb mérettel adták meg. (Pl.: Budapesten elől: 1100×20, hátul: 2×1000×20) Másik hátránya az volt, hogy az üres és a félig terhelt kocsinál a vonóerő

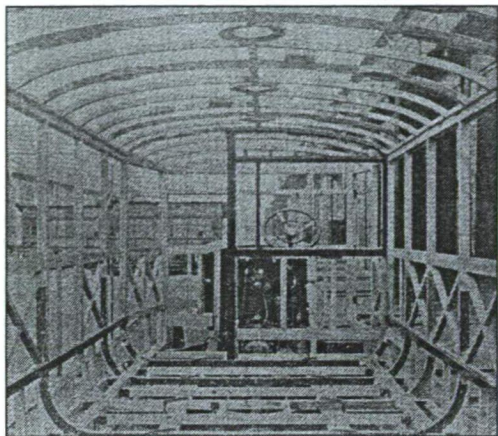

8. ábra AZ ÚTKERESZTEZŐDÉS JOBBAN ÁTTEKINTHETŐ „TRAMBUSZ” ELRENDEZÉSÉNél

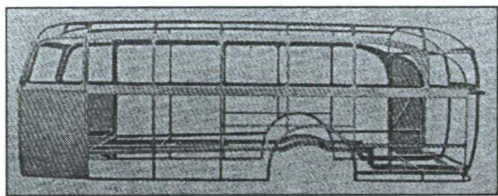
11. ábra A FARMOTOROS AUTÓBUSZ ELVI ELRENDEZÉSE

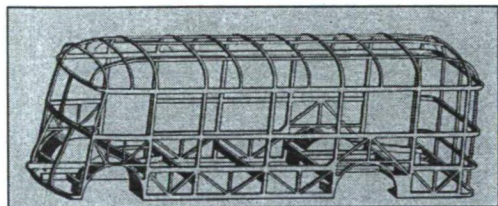
12. ábra AZ AUTÓBUSZSZEKRENY FAVÁZA

túl nagy volt, és a kocsi megcsúszhatott. Ezt a hibát csak a motor máshová történő elhelyezésével lehetett kiküszöbölni. Ilyen okok miatt született meg a farmotoros és a padló alatti motoros autóbusz. (11. ábra)

13. ábra AZ AUTÓBUSZSZEKRENY FÉMVÁZA

A farmotoros elrendezés jó tengelynyomás-viszonyokat biztosít, elősegíti a kocsiszekrény áramvonalas kialakítását, és önhordó karosszériája teljesen idomul a felhasználás céljához. A padló alatti elrendezés a súlyel-

14. ábra „MÁVAG” TÍPUSÚ ALVÁZAS,
FAKAROSSZÉRIÁS AUTÓBUSZ
(FORGALOMBA ÁLLÍTVÁ 1929-BEN)

osztás szempontjából kedvező, és alvázás megoldással trolibusznak is alkalmas kivitelezésben gyártható. Mindkét rendszer előnye a teljesen szabad orrész. Ez az igazi „trambusz”.

Az autóbuszszekrény eleinte favázás, faborításos kivitelezésben készült, később a favázra vaslemezborítást szögeltek. A váz íves bordákból és az azokat összefogó hosszcsövekből, valamint a tetőszerkezetből állt. (12. ábra) A szekrény és az utasterhelés súlyát az ívbordák vitték az alvázra. A technika fejlődésével hamarosan áttértek a fémvázás autóbuszszekrények gyártására. (13. ábra) A vázprofilok eleinte hengerelt, később lemezből sajtoltt idomokból készültek. A vázra kerültek a hang és hőszigetelő anyagok és a burkolólemezek. A burkolólemezeket eleinte ún. töltőfához szegelték, az IKARUS rendszerben már közvetlenül a profilok megfelelő hornyokaiba akasztják. A szekrényt leszorító kengyelekkel oly módon rögzítették az alvázhoz, hogy az egy darabban le- és felszerelhető legyen. Amikor a motor a kocsiszekrénybe került, lehetővé vált az önhordó építési mód megvalósítása, amivel az alvázkeret költségeit lehetett megspórolni. (14. ábra)

Az utasforgalom növekedésével már a tervezőasztalon figyelembe kellett venni, hogy az autóbusz milyen viszonylatban fog közlekedni. A helyi, városi forgalomban közlekedő autóbuszoknál lényeges szempont a nagy befogadóképesség, a jó gyorsulóképesség, az alacsony építéssű kocsiszekrény, több, de legalább két ajtó és a széles közlekedőfolyosó. Mivel az utazás viszonylag rövid időtartamú, elég, ha az ülések száma a befogadóképesség 30-35%-a. Lényeges, hogy az álló utasok részére kapaszkodók legyenek, az ajtók biztonságosan nyíljanak és záródjanak, valamint jól működő jelzőberendezések legyenek.

A távolsági forgalomban alapvető követelmény a gyorsaság és a kényelem. A minő-

ségi követelmények közé tartozik, hogy az autóbusz egyenletesen, rázás, rángatás és oldalirányú lengés nélkül fusson. Mivel ezeket a járatokat nagyobb távolságra utazók veszik igénybe, az utasteret a lehetséges legtöbb ülőhellyel kell tervezni. Az ülések mérete, távolsága, anyaga, rugózása menetirány szerinti elrendezése stb. is meghatározza az utazás kényelmét. Biztosítani kell a jól szigetelt utaster szellőzését fűtését, világítását és más kényelmi, higiéniai felszerelést. Az autóbuszok utasterét régebben a kipufogógázzal fűtötték. Tekintettel arra, hogy ezt nehezen lehetett szabályozni, áttértek a szellőztetéssel egybekötött fűtésre. Ezt úgy oldották meg, hogy a kocsi homlokán beáramló levegőt a hűtővízzel felmelegítették és nyomás alatt, egyenletesen elosztva az utasterbe juttatták. Itt a levegő lehűlt és a szellőzőablakon át távozott.

A távolsági forgalom lebonyolítására tervezett autóbuszok szekrényszerkesztőinek talán a legnehezebb feladatot a poggyásztér kialakítása jelentette. Eleinte az autóbuszok tetején alakítottak ki erre alkalmas, ponyvával letakarható helyet, de a tető megerősítése jelentős súlytöbbletet eredményezett. Később vagy a hátsó ülések helyén, vagy az ülések alatt, esetleg a közlekedőfolyosón történt a poggyászok elhelyezése.

* * *

A tervezők és a gyárak a szükségletekhez, igényekhez, lehetőségekhez mérten sokféle, különböző befogadóképességű és felszereltségű autóbust terveztek és gyártottak. A sok típus közül ki kell emelni az emeletes autóbuszokat, amelyek kezdetben a magyar fővárosban is közlekedtek, de Európa több városában még napjainkban üzemben vannak. Budapesten 1921-ben 6 villamos üzemű és több benzinüzemű emeletes autóbusz közlekedett, és ekkor vettek egy nyergesvontatószerű autóbust. Ez volt az első egyszintű, üzembiztos autóbusz a főváros-

15. ábra A BUDAPESTI „TR 5” TÍPUSÚ AUTÓBUSZ

ban, és ezt követően az emeletes autóbuszokat is átépítették egyszintűre. Az utolsó emeletes autóbusz 1929. április 30-án közlekedett a fővárosban.

A technika történetének talán az egyik legdinamikusabb fejlődést bemutató fejezete az automobilizmus története. A mai gépjármű minden egyes alkatrészének története van, éppen úgy, mint az üzemeltetéssel kapcsolatos eseményeknek is. Ilyenek voltak például:

- már az 1930-as évek elején panaszt tettek a tanácsnál a főváros lakói a dízelüzemű autóbuszok kormos füstje miatt. A tanács ekkor elrendelte, hogy az autóbuszok kipufogócsövét a tető végéhez szereljék fel,

- a főkapitány rendeletében 1933-ban 52, majd 1934-ben a többi autóbuszra is féklámpát szereltek,

- 1934-ben az autóbuszokra tűzoltó készüléket helyeztek, a mechanikus fékrendszert hidraulikusra cserélték és valamennyi kocsira elektromos ablaktörlőt szereltek.

- 1935-ben a fővárosban közlekedő 133 autóbusból már 116-ot dízelmotor hajtott. Ekkor még a fagyálló folyadékot nem alkalmazták, a hűtővizet este leengedték, reggel újratöltötték,

- 1936-ban 17 kis és 10 nagy autóbusz favázis kocsiszekrényét acélvázásra cserélték ki, 52 favázis kocsiszekrényt pedig vasszerkezet közbeiktatásával megerősítettek (15. ábra),

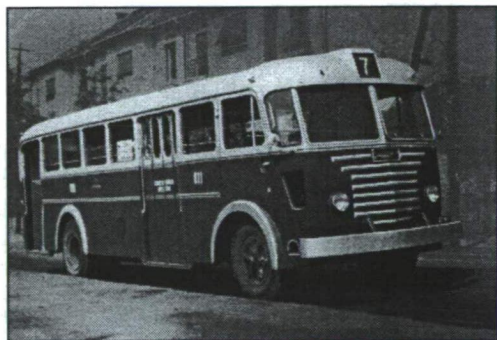

16. ábra RÁBA-MÁVAG GYÁRTÁSÚ,
„TR 5” TÍPUSÚ AUTÓBUSZ

– 1937-ben kísérleti jelleggel egy autóbusz Ganz–Jendrassik motorját fagázüzeműre alakították át. A kedvező tapasztalatok ellenére ez az autóbusz menetrend szerint nem közlekedett és több motort sem alakítottak át.

* * *

A II. világháború alatt az autóbuszközlekedés is leállt. A háború után Budapesten csak a háború előtti állomány felét, 147 darabot tudtak üzembe helyezni. Az első autóbuszjárat 1945 július 2-án indult meg a fővárosban az 1-es jelzésű autóbusz eredeti útvonalán. A világháború után gyártott első autó-

17. ábra „IKARUS 60” TÍPUSÚ FÉMVÁZAS
AUTÓBUSZ CSEPEL MOTORRAL
(FORGALOMBA ÁLLÍTVÁ 1952-BEN)

buszokat a MÁVAG és a RÁBA szállította a főváros számára A MÁVAG TR 5 típusú kocsija a későbbi IK 60, illetve IK 620-as típus előfutárának tekinthető. A TR 5-ös típusú autóbuszokba Láng dízelmotort építettek. (16. és 17. ábra)

Időközben a magyar autóbuszgyártást is átszervezték. 1949. január 28-án megalakult az IKARUS Karosszéria- és Járműgyár, és első autóbuszai hamarosan megjelentek a főváros utcáin.

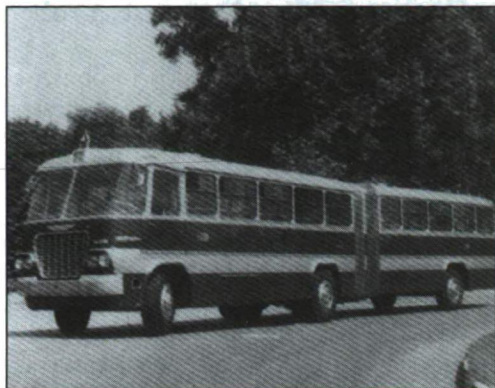
A főváros autóbuszüzeme az 1950-es évek közepén a férőhelykínálat bővítése céljából pótkocsis üzem mód bevezetését határozta el. A vontatáshoz IK 60-as, kéttenegyes autóbuszokat alakítottak át. A kísérleti járatok 1954. október 7-én közlekedtek a nyíltkörúti 12-es vonalon. 1955 szeptem-

18. ábra A FŐVÁROSI AUTÓBUSZÜZEM
PÓTKOCSIS AUTÓBUSZA

berétől a 60-as, 62/a-s, 38-as és 43-as vonalon, vidéki viszonylatban Szentendre–Esztergom, Pomáz–Csobánka és Kunszentmárton–Békéscsaba között indultak az első pótkocsis járatok. 1956. január 1-től már 20 vonalon közlekedtek pótkocsis autóbuszok, amelyek 50-60 személy helyett 90-100-at szállítottak. A pótkocsikat gyorsaságú légfékkel látták el. A pótkocsik kilengése a legkisebb sugarú ívben sem haladta meg a 200 mm-t. 1959-ben 13, 1960-ban további 36 pótkocsit állítottak forgalomba, ezeket leselejtezett IK 30-as típusú járművekből részben a FAÜ főműhelyében, részben a székesfehérvári műhelyben készítették. (18. ábra)

19. ábra A FŐVÁROSI AUTÓBUSZÜZEM
CSUKLÓS AUTÓBUSZA

Teljesen új megoldást jelentett először Budapesten, később a vidéki városokban a csuklós autóbuszok üzembe állítása. Az első csuklós autóbust a Fővárosi Autóbuszüzem (FAÜ) dolgozói 1960-ban tervezték, majd a főműhelyben sorozatban építették. (19. ábra) Az első változat gépes része felújított IK 60-as, utánfutója selejtezett TR 5-ös volt. A második változatban a gépes és az utánfutó rész IK 60-as típusból, míg a harmadik változatban a gépes és az utánfutó rész is IK 620-as típusjelű autóbusból készült. Az első csuklós autóbusz 1960. november 5-én az 1-es vonalon állt forgalomba.

A FAÜ a csuklós autóbuszok házilagos építését 1967-ig folytatta, és összesen 319 darabot készítettek. Bért munkában gyártottak még a Fővárosi Villamosvasút részére 54 darab csuklós trolibuszt, a szegedi AKÖV és a Pécsi Közlekedési Vállalat részére több csuklós autóbust. A csuklós autóbuszokkal csökkent a zsúfoltság és a létszámhiány, ezért a FAÜ 1961-ben elhatározta a pótkocsis üzem visszafeljesztését. A csuklós autóbuszok elterjedésével a pótkocsikat 1964-ig selejtezték. A selejtezett gépkocsikból többet egyes vállalatok a telephelytől távol dolgozó alkalmazottaik részére öltöző, étkező, melegedő, stb. célra alakítottak át.

* * *

Az 1949-ben megalakított IKARUS Karosszéria- és Járműgyár jogelődei a már említett Uhri Testvérek Karosszéria- és Járműgyára, a Repülőgépgyár Rt. és az IKARUS Gép- és Fémáru Rt. voltak. Az államosítás első évében mentőautókat, tűzoltó-, hűtő- és rendőrségi autókat, valamint RÁBA elemekből TR 3.5 típusú autóbuszokat gyártottak a főváros részére, és elkezdték a korszerű sorozatgyártás feltételeinek megteremtését. A TR 3.5 típusú autóbuszokból fejlesztették ki az önfordó IK 30 típusú autóbuszokat. Ez volt a világon az első önfordóvázas autóbustípus, amely 1951-ben sikeresen szerepelt a Nemzetközi Autóipari Kiállításon is.

1952-ben elkészült az IK 66 típusú farmotoros autóbusz, amely hosszú évekig kedvelt járműve volt az utazóközönségnek. 1958-ban már sorozatban készültek az IK 620 típusú városi és az IK 630 típusú helyközi autóbuszok. Az IK 55 és IK 66 típusú autóbuszok önfordó kivitelű, farmotoros, az IK 620 és IK 630 típusú autóbuszok külön alváz, orrmotoros szerkezetűek voltak. 1960-ban már átadták az ötezredik IKARUS-autóbust.

1963. január 1-től Székesfehérváron az Általános Mechanikai Gépgyár átszervezésével létrehozták az IKARUS II. gyáregységét, ahol szintén autóbuszokat gyártottak, 1972-ben Mórón ülésgyártó csarnokot adtak

20. ábra „IKARUS 180” TÍPUSÚ, ÖNHORDÓ
CSUKLÓS AUTÓBUSZ RÁBA-MAN MOTORRAL
FORGALOMBA ÁLLÍTVA 1964-BEN

át, 1977-től Szegeden karosszéria alkatrészeket gyártottak.

1964-ben álltak forgalomba Budapesten az IK 556-os és IK 180-as típusjelű autóbuszok. (20. ábra)

1967-ben került le a tervezőasztalról a 200-as típuscsalád, 1973-tól gyártották a 200-as család csuklós változatát. Az IK 200-as család bevezetésével szériában alkalmazta a gyár a hidraulikus szervokormányt, a hidromechanikus sebességváltót és a kétkörös KNORR fékrendszert.

1976-ban adták át az IK 280 T csuklós trolibuszokat.

1977-ben a 100000-ik, 1984-ben a 200000-ik autóbusz is elhagyta a gyárat. 1985 elején az IKARUS gyár kísérleti üzemeltetés céljára átadott a Budapesti Közlekedési Vállalatnak (BKV) egy IK 415-ös szóló és egy IK 284-es tolócsuklós autóbust, a következő évtizedek új autóbuszcsaládjának előhírnökeit.

Az IKARUS gyár 145 hazai és 133 külföldi szállítóval volt kapcsolatban. A gyár összlétszáma 11 ezer fő volt, ebből a mátyásföldi telephelyen, 430 ezer m²-en több mint négyezer ember dolgozott, és naponta átlag 36 kocsit adtak át. Az IKARUS gyárban 6,5 métertől 18 méter hosszúságig, 24-160 személy szállítására alkalmas városi és távolsági, valamint luxus kivitelezésű autóbuszok több változata készült. A gyár – mindig a legújabb termékével – rendszeresen részt vett a nemzetközi kiállításokon, ahol több aranydiplomát és kitüntetést nyertek.

Az IKARUS gyár Európa egyik legnagyobb autóbuszgyára volt, össztermékének több mint 80%-át exportálták. Az 1980-as

években már a világ 42 országában közlekedtek IKARUS autóbuszok.

A napjainkban közlekedő autóbuszok közül már a legtöbb önhordó vázszerkezettel, padló alatti fekvő motorral, automatikus sebességváltóval, szervokormányval, a rendeltetésnek megfelelően kialakított utastérrel, tetőszellőzőkkel, vagy légkondicionált utastérrel, harmonika rendszerű, vagy egy-szárnyú ajtókkal; kényelmes, állítható ülőhelyekkel és más kényelmi, higiéniai berendezésekkel van ellátva, de még ez is csak átmenet a korszerűbb járművek felé...

Felhasznált irodalom

- ☐ CZÉRE BÉLA–NAGY ERNŐ: *A legyőzött távolság*. Bp., 1967, Minerva.
- ☐ BÁLINT SÁNDOR: *Autózásunk hőskora*. Bp., 1986, Gondolat.
- ☐ KLUDOVÁČZ TAMÁS (szerk.): *A fővárosi autóbuszok közlekedés 75 éve*. Bp., 1990.
- ☐ WILLE, HERMANN HEINZ: *A kocsitól a gépkocsiig*. Bp., 1967, Táncsics könyvkiadó.
- ☐ MAERTENS GYÖRGY: *A „Rába” gépkocsi-gyártás története*. Bp., 1980, KÖZDOK.
- ☐ BENCZE GÉZA (szerk.): *Tanulmányok a MÁVAG történetéből*. Bp., 1989.
- ☐ HORNUNG ANDOR (szerk.): *Autó kézikönyv*. Bp., 1950.
- ☐ *Tecnikai fejlődésünk története, 1867–1927*. Bp., 1928, Magyar Mérnök és Építész Egylet.
- ☐ *A magyar közlekedésügy monográfiája*. S. a. r.: Ladányi Miksa. Bp., 1935.
- ☐ RIMÓTY MIHÁLY (főszerk.): *Postamérnöki szolgálat, 1887–1937*. Bp., 1938.

A szerző saját gyűjteményéből származó források.

Jaksa Helga

Mit mond a kártya?

„...még a régi öregöktű hallottam...”

Egy többéves kutatómunka keretében Erdélyben, Máriaradna környékén jártam idén augusztusban. Ennek a kutatásnak volt egy „mellékterméke” az előző számban megjelent cikk a világosi kirándulásról. Most egy másik, a szorosán vett témához csak lazán kapcsolódó írást ajánlok az olvasónak.

Több napig dolgoztunk Pécskán, a komoly eredményeken túl megtapasztaltuk, milyen nehéz eligazodni egy olyan faluban, ahol nincsenek utcanevek, csak házszámok, hogy milyen gyorsan elterjedt a hírünk ebben a hatalmas faluban, mennyi embert ismer a harangozó néni, és milyen jól főz a plébánia házvezetőnője.

Itt találkoztunk egy varrónővel, aki kártyából jósol a jövőjük iránt érdeklődőknek. Eddig nem éreztem égető szükségét annak, hogy valaki megmondja, mit várhatok az életben, de kíváncsiságból megnéztük, milyen is ez. A társaság gyorsan megszavazta, hogy mint független, én legyek a jóslás alanya. Ráadásul a „jósnő” még azt is megengedte, hogy felvegyük, amit mond és lefényképezzük „munka” közben.

Furcsa lehet, hogy ezt a személyre szóló jóslást ország-világ elé tárom, de meglátja az olvasó, hogy miért. Leírtam a „jóslatot”, szögletes zárójelbe teszem saját megjegyzéseimet és egy rövid értékeléssel zárom írásomat.

A jóslásnak nincs előre megszabott ára, lényeg az, hogy egy papírpénzt és négy fémpénzt kell adni, amit meghatározott módon az asztalra tesz, és felét majd a Szent Antal-perselybe dobja. Keddi napon nem jósol, éppen Szent Antal tisztelete miatt.

L. E.: Na, most kezdem meg, így háromszor [meg kell kevernem a kártyát] és elosztod, hogy háromba legyen. Úgy. Nézzük! Valami

pénz áll a házhon. Valami kis pénz barátsággal, szeretettel. Valami jó pénz áll a házhon. Nem sok, de nagyon fogsz neki örülni. Valami üzenet a pénz felül. Valamit meg fogsz taláni, ami nagyon régen nem volt. Valami barátságot, egy újból induló barátság, vagy valami ilyesmi. Ez veled fog történni. Valami, amit elvesztettél már nagyon régen. Egy lelki nyugalom, vagy egy barátság vagy egy valami ilyesmi, de nagyon boldog leszel. [Újra keveri a lapokat] Hű, te nagyon szerencsés vagy! Mindenfélibe. De lesz valami veszteséged, vagy vót nem régen egy veszteséged. [Nem emlékszem, hogy lett volna...] Valami úriember előtt fogsz állni. Olyan, mint hogy ha vagy egy orvos, vagy egy, hogy mondjam tenedek? Vagy egy ügyvéd vagy egy főnök vagy valaki előtt fogsz állni. Valamivel. De ez olyan főnök-féle és te nagyon ismered, egy barna lehet, [ki lehet ez a Barna?] több mint valószínű, hogy egy barna vagy olyan fekete valaki. Valami veszekedésed is lesz. Valami olyan olyan bosszúságod, valami beszéded valakivel, olyan szóváltásod. Valami ajándék miatt. Egy ajándékot fogsz kapni, lehet, hogy ez miatt lesz, vagy olyasvalami, de hogy mondjam? Az ajándékra úgy kell gondolni, egy mosoly, egy jó szó, egy virág, egy..egy minden lehet ajándék. [Akkor elég sok ajándékot kaptam. De legalább most már tudom, hogy ezek ajándékok.] Ajándékot fogsz kapni egy férfitől. Valakitől. De hogy mondjam? Ő tiszta lelkiből adja neked ezt az ajándékot, de lesz előtte egy szóváltásod, de csak ilyen kedves alapon, érted, hogy régen találkoztatok, vagy mit tudom én egy ilyen kis dorgálás. Valami. [Most már tudom. Valami.] Egy fiútul vagy férfitul. Van benned egy kis féltékenység? [Az ajándékkal kapcsolatban?] Vagy inkább egy társaságba, ahol valami pénzzel kapcsolatba lesz valami olyan kis valami nem tudom. [Most

„...még a régi öregöktű hallottam...”

már én sem tudom.] *Vagy egy társaságból kell kapjál valami kevés kis pénzt. Valahonnan vagy te így magadba féltékeny vagy erre a barátodra? [Már megint ez a féltékenység!] Vagy ismersz egy ilyen barátot, egy fiút, aki nagyon hozzád tartozik? [Persze, többet is.] Egy kis házba mutatkozik út. Valahova mentek, valami hosszú útra indútok. De hogy mondjam? Ez messzi útrú, egy kis házba, valahova, szoval a te otthonodba, ahol te laksz, valami hosszú úton jön egy nagy csomó pénz. [Már megint ez a pénz!] Pénz áll a házban, valami hosszú útrú, mán az úton van a pénz, de ez nagy csomó pénz, valami olyan, mint egy örökség, vagy egy olyan nagyobb fizetés vagy egy valami, de sok pénzrű van szó, egy hosszú útrú, szoval nem a te falutokbú, vagy városotokbú, hanem még valahonnan valahonnan. Máshonnan. [Már november van és sehol a megígért pénz. Jó hosszú lehet az az út!] Teneked a szerencsédre ellenséged is van. Úgy mutatkozik. De minél több az ellenséged, annál több a barátod. [Ez azért megnyugtató.] Valami barátságot fogsz találni. Hamarosan meg fognak téged valahova hívni. Valahova meg leszel hívva és nagyon jól fogod érezni magad. Nem tudom, egy társaságba, vagy valami olyan helyre, vagy lakodalomba, vagy nem tudom, de nagyon jól fogod érezni magad. [Szeretettel várom a meghívásokat!] Olyan, mint hogy ha az orvoson kerülnél. Inkább egy orvos áll előtted. [Az előbb még főnök volt.] Valami betegséggel. Van valaki beteg a családban? Vagy te leszel beteg, ha nincs a családba olyan, aki beteg. Akkor te fogsz beteg lenni. Hmm. Te a szerelemnek vagy a betege! A szerelemnek vagy a betege. [Most már tudom. Legalább nem kell orvoshoz mennem.] Valaki miatt vagy te beteg inkább. Nem is olyan nagy ez a betegség, csak ez olyan szerelembetegség! Úgy mutatkozik. De meg fogod találni azt, amit te elvesztettél. [Isten ments!] Az miatt. Lehet, hogy ti összevesztetek vagy ez miatt, de vissza fogod találni. De meg fogod találni azt a szerelmet, ami vót neked mán egyszer és nagyon boldog*

leszel. Lesz valami hivatalos ügyed, valami pénzintézésről, ami több pénzkiadással jár, de hogy mondjam, ezt inkább kiadod és ez nem nagyon fog neked megtérülni. Egy idősebb bácsival kapcsolatos, egy olyan összes úrral kapcsolatos ez a hivatalos ügyed, amire ki kell adjad a pénzt. De olyan, mintha egy lakadalomba mennétek, vagy egy bulira, vagy egy ilyesmire leszel meghívva. És ezzel is kapcsolatos és ez olyan kapcsolat lesz, ami, hogy mondjam? [Mindegy, már úgysem értem...] Mint hogyha veszél valakinek ajándékot és akkor az neked nem fog megtérülni soha, de valami összes úrral kapcsolatos lesz ez. Ez a buli vagy menés vagy lakadalom vagy születésnap vagy valami. De elég hivatalos lesz ez az ügyed. Na, most mire vagy kíváncsi legjobban? Teszünk a házra, mer most még nem tudod, de majd amikor legközelebb jössz, mán tudni fogod, és akkor mán jobban tudod. [Mit fogok jobban tudni?] Nézzük a szerencsédet! Nézzük a szerelmet, persze, az is nagyon fontos, meg mire vagy még éppen kíváncsi? Amire te gondolsz. Nézzük ezt a hosszú utat örökséggel?

J. H.: Nézzük azt!

L. B.: Az utat mondom akkor. Hűha! Teneked egy barátságod volt, egy olyan, hogy valaki közéték állt a barátságba, ami megszakadt a barátságod. Egy megszakadt barátságot látok, ami vót. Valamikor vót. És valaki úgy szinte közéték állt, úgy, mintha ellopták volna tőled ezt a valakit.

J. H.: Volt ilyen. [Kinek nem volt ilyen? De mi köze ennek az úthoz?]

L. B.: Na, mondom én, én nem láttalak életemben, de mindig rátapintok a lényegre. [Ez már a lényeg lenne?] Sok gondjaid vannak. [Kinek nincsenek?] Úgy gondolod, hogy nem vagy szerencsés, de szerencsés vagy. Bármire hozzányúlsz, a gondolataid olyan jól mennek, vagy hogy mondjam neked? Bármilyen problémán keresztül tudod tenni magadat. És továbbra is így. Amit a fejedbe veszel, mindig valóítsd meg, mert mindig szerencsés vagy a gondolataidba, mert mindenbe. Valami üzene-

tet fogsz kapni, valami probléma felől, ami meg fog oldódni. Nem tudom milyen probléma, de olyan, mintha valami kisgyerek is vóna benne. Valami nagy problémád, ami vót neked eddig. [Nem emlékszem, hogy lenne ilyen, de ő biztos jobban tudja.] Az meg fog oldódni. Valami jó hírt fogsz kapni. Vagy egy telefont, vagy egy hivatalos levelet, valamit, de jót. Úgyhogy amit te a fejedbe vettél, ne áruld el senkinek, de hogy mondjam? Vidd véghez, mert sikerülni fog. Biztosan. Nézzük a szerelmedbe! A szerelmedbe vót egy kis pletyka, és majd lesz is egy kis pletyka, valaki neked nagyon bekavar a pletykasággal valamit. [Mint ahogy az bárkivel előfordulhat.] És az mind nem lesz igaz. [Remélem is.] A szerelmeddel kapcsolatban bármi hírt fogsz hallani, ne bidd el, mert az mind csak hazugság lesz, mert valaki úgy áll melletted, mint egy macska. Nem látom, hogy férfi vagy nő, [pedig nem ártana tudni...] de valami a szerelemmel kapcsolatban, valaki neked nagyon sokat hazudik. Úgy beszél veled, hogy jaj, hát így meg úgy, amúgy meg ezt hallotta meg azt hallotta, de ez mind hazugság, és te meg buta beveszed és közbe a hátad mögött jót kuncog magába, hogy úgy gondolja, hogy nézz oda, hát be tudtam csapni. Te ne hallgass senkire, a mende-mondákra, te csak a saját szemednek higgyé, néha még annak se! A hosszú útról később. [Az nem volt még?] Teneked lesz egy házasságod, de nem idevalósi lesz a fiú, szoval nem a falutokba vagy a városotokba, vagy ahol laksz. [Hát igen, Tápé nem túl nagy...] Messzi útról fog jönni. És nem most lesz! Hanem később, úgyhogy el fog telni még, lehet, hogy az idén még nem lesz. De lehet, hogy pont az idén lesz. [Akkor most mikorra várhatom az igazit?] Minden esetre egy három hónapon belül nem fog jönni. Biztosan. [Na, jó. Megnyugodtam.] De olyan, hogy idegen faluból fog jönni neked a vőlegényed, ott lesz a házasságod, és eléggé jó állású, gazdag fiú lesz. És olyan, mint hogyha...lehet, hogy még nem is ismered még most. [Ez legalább jó hír, már kezdtem kétségbe esni.]

De majd mikor meg fogod ismerni, nagyon meg fogod szeretni. [Remélem is, különben mi lesz?] És elég jó, hogy mondjam, gazdag meg ilyen lesz neki mindene. [Két szeme, két füle...] Nézzük a házat! Te még iskolás vagy?

J. H.: Igen.

L. B.: Mutatkozik valami könnyhullatás, szomorúság mutatkozik a házba. Egy idősebb nő részirű. Nem tudom. Neked van még édesanyád vagy édesapád?

J. H.: Persze.

L. B.: Nem tudom, de nekik mutatkozik a házba valami idősebb nő miatt könnyhullatás mutatkozik, meg szomorúság. Nem mondom, hogy meghal, de lehet, hogy egy kicsit beteg lesz vagy valami ilyesmi fog történni a házatokba. Valaki miatt. Vagy egy nagynéni, vagy valami szomorúság mutatkozik a házba. Mit mutassak, lelkem? Nem rosszak a kártyáid. Nem rosszak éppen a kártyáid. Nem kérdeztem meg, hogy te milyen hónapi vagy.

J. H.: Októberi.

L. B.: Októberi. Akkor te mi vagy? Mérleg vagy skorpió?

J. H.: Mérleg.

L. B.: Mindig úgy állsz, mint a mérleg. Nehezen döntöd el, amúgy nagyon aranyos vagy. [Ha ez csak a mérlegségen múlik, reszkessetek, többiek!] Mindig nagyon szereted a szépet, meg borzasztó jólelkű vagy. [Ez azért jó hír...] Nagyon jó a mérleg lélekbe, azért szeretem annyira. Majd hozzatok nekem még az idén, ha jöttök egy horoszkópos könyvet! Vagy ilyesmit, hogyha véletlenül kaptok. az ilyesmi mindig érdekel, hogyha tik jobban kaptok. Jobban szokott lenni, így év vége felé mindig szokott lenni. ...

Na most innen húzol nekem kilenc kártyát, de ne fordíts fel!

J. H.: Úgy, hogy én ne lássam.

L. B.: Igen. Csak úgy egy rakásra a kilenc kártyát. Pénz mutatkozik, egy kevéske pénz, nem tudom honnan, de igaz szívű szerelemmel lesz. [Szóval pénz. Biztos?] Lesz neked még szerelmed! El vagy most keseredve nagyon a szerelem

miatt. Magad alatt vagy teljesen. [Ezt eddig észre sem vettem!] De hadd el, mer jóra fog fordulni. Úgy vársz valamire, de mostanába semmi se jött be. [Ezt azért nem mondanám...] És azért vagy úgy elkeseredve, igaz? Úgy vársz. Láthatáron van még, de jönni fog! Meglátod! Lesz még valami problémád, egy idősebb nénivel lesz a problémád. Nem tudom, ki ez az asszony. Vagy egy nagynéni, vagy nem tudom, de egy idősebb nő. De szerencsés is vagy, nézd meg milyen szerencsés vagy! [Ha én azt látnám!] Valaki nagyon figyel tégedet, hogy úgy gondolja, hogy soval hogy mondjam. Inkább irigyed van a szerencséd miatt és a házba mutatkozik valami irigység, valami rosszakarat egy férfi részről. [Az ellenség köztünk van!] Úgyhogy azt mondja neked, hogy nagyon szerencsés vagy, lássa, hogy te szerencsés vagy, azé nem hagyod magad. És egy férfi részről, a házba van az ellenséged, vagy hogy mondjam? Vagy bejár a házadba. [Ez már jobban hangzik.] Ott, ott, ott. Azé van irigyed, a szerencséd miatt, hogy nahát nézd, te eljutottál ide vagy oda, vagy olyasmi miatt. Érted? Úgy irigyeli a te szerencsédet, hogy bármi, amit a fejedbe veszel is, azt véghez viszed. És akkor a szerencséd miatt van inkább az ellenséged. De nagy szerelmed lesz. Úgyhogy ne bússulj miatta. Problémád inkább egy idősebb nővel lesz. S a szerelem miatt úgy elkeseredsz. De ne vedd magad annyira bele, hogy mostan annyira neki adjad a fejedet. Hadd el, majd túl leszel ezen is! Neked a férjed úgy is föltre van téve. Ennyi, szívem.

J. H.: Köszönöm szépen.

L. B.: Szívesen. Ennyi a jóslás. Ilyen a jóslás.

P. B.: És milyen a többiekhez képest? Szerencsés?

L. B.: Szerencsés, igen. Igaz vót, amit mondtam neked? Úgy nagyjából?

J. H.: Nagyjából igen.

L. B.: Hát nem ismerlek, de úgy nagyjából megmondtam az igazat, ugye? Na, aztán ha be fog bizonyosodni, mert férjhez nem fogsz

menni egy darabig. [Remélem, azért nem csak egy darabig!] Mert mutatkozik. És nem odavalósi lesz a fiú. még nem jött el neked az igazi. Mutatkozik egy barna fiú, majd lesz neked, de az olyan lesz, hogy csak egy szórakozás lesz, mit tudom én, még nem ő az igazi. Mer az igazi majd messziről fog eljönni neked. Nem abból a faluból, ahol te laksz. Valahonnan máshonnan. Nem jósoltak még neked soha?

J. H.: Nem.

* * *

Hát ennyi. Ilyen a jóslás. Túl sok mindent nem tudtunk meg, olyan, mintha akárcikre vonatkozhatna. Volt egy barátod, aki már nem a barátod? Persze. Szeretnél szerencsés lenni? Ki nem szeretne? Mi az, ami első hallásra /olvasásra megmarad? A pénz, a szerelem, a hosszú út, a szerencse. A négy közül a hosszú út talán a legkonkrétabb, de mi a hosszú út? Van aki, a világ másik végébe megy, másnak a közeli városba utazás a hosszú út.

A jóslásról az volt az első benyomásom, hogy igen, beigazolódt, hogy semmi értelme jósnőhöz menni, aztán megpróbáltam az általa emlegetett eseményeket beazonosítani életem történéseivel, de rá kellett jönnöm, nincs értelme próbálkozni, hiszen ennél általánosabban már nem lehetett volna fogalmazni. Ezt már csak az is jelzi, hogy a „valami” szó és ragozott alakjai 36-szor fordulnak elő a szövegben, ez talán annak, aki egyszer hallja a jóslatot és utána hazamegy, fel sem tűnik, de nekem többszöri meghallgatás és leírás után ez nagyon is jellemzőnek hat. Ezzel aztán kizárja a tévedés lehetőségét.

Ez a jósnő/varrónő nagyon jó szándékú asszony. Nem akar senkit becsapni, ő csak azt mondja, amit a kártya mutat. Még csak nem is gomolyog titokzatos köd a kristálygömb körül. A jóslás egy barátságos beszélgetés, már ha az alany hajlandó beszélgetni. Kérdéseket tett fel, amire a választ később

használta volna fel a jóslás során, ha válaszoltam volna. Nem előre elhatározott szándékkal nem válaszoltam, hanem figyeltem és ez teljesen lekötött. Engem nem ismert előtte, életem eddigi folyásáról, családi körülményeimről nem tudott semmit, így egy nagyon általános jóslatot kaptam. Egy eset alapján persze nem lehet messzemenő következtetéseket levonni, de előtte és utána beszélgettünk vele, kiderült, hogy általában jó ismerősei kérnek tőle jóslatot, akik csak

úgy beszélgetni is bejárnak hozzá, így jól ismerheti családtagjaikat, a környezetükben élőket, családi, anyagi körülményeiket. Ha valaki ilyen empátikus készséggel van megáldva, mint ő, akkor nem lehet csodálkozni azon, ha ezt-azt előre „megjósol”. A közösségben betöltött szerepe pozitív lehet, hiszen tanácsot, vigasztalást, megoldást adhat a tanácsra szorulóknak. Ezzel együtt nem gondolom, hogy holnap mindenkinek jósnőhöz kellene rohanni.

VASÚTI KÉPESLAPOK (5.)

M41-ES PÚPOSOK A DÉLIBEN A SZÍNEZÉSI KORSZAKVÁLTÁS IDEJÉN, 1975 SZEPTEMBERÉBEN
FÉNYKÉPEZTE NOVÁK ANDRÁS

Makk Ferenc

Háztáji

Etelközi magyarok francia forrásban

A magyar kalandozásokkal kapcsolatban számos kérdés vetődik fel a hazai és a külföldi történetírásban. Az első probléma mindjárt magával az elnevezéssel függ össze. A *kalandozás* szó (amelyet egyébként a külföld nem ismer) a reformkor szülötte. Ekkoriban az elődök X. századi katonai portyáit kalandos vállalkozásoknak, amolyan hétvégi fegyveres kirándulásoknak tekintették, holott a valóságban ezek a katonai akciók – miként azt ma látjuk – Európa fejlett vidékeit sújtó zsákmányszerző hadjáratok voltak.

Azután sajtóságos az is, hogy nálunk a kalandozás szó, ill. a kalandozások kora kifejezés csak a magyar történelemmel kapcsolatban használatos, más népek történetiájára vonatkozóan nem fordul elő. Pedig a kalandozó hadjáratok nem magyar specialitások. Őseinkhez hasonlóan más népek is kalandoztak, azaz más népek is (pl. germánok, szlávok, hunok, avarok, arabok, normannok, besenyők) vezettek különböző régiók ellen zsákmányoló hadjáratokat, amelyek éppen olyan dúlással, pusztítással jártak, mint a magyarok fegyveres portyái. Nem véletlen tehát, hogy mialatt Észak-Itália templomaiban gyakran hangzott el a fohász: „A magyarok nyilaitól ments meg, Urunk, minket!”, azon idő alatt Észak-Franciaország normannoktól fenyegetett lakói leggyakrabban azt kérték Istenüktől, hogy: „A normannok haragjától ments meg, Urunk, minket!”

Míg korábban azt vallották, hogy elődeink kalandozó vállalkozásai csak a honfoglalás után indultak meg, ma már jól ismert az, hogy a magyarok legalább a 830-as évektől kezdődően részt vettek zsákmány- és fo-

golszerző katonai hadjáratokon, amelyek teljesen csak 970-ben szűntek meg.

Az írott forrásokban számon tartott első kalandozások egyikéhez, a 862-es hadjárat-hoz fűződik jelen írásunk.

A szakemberek előtt jól ismert az, hogy a török *onogur* szóból származó *Ungri* népnév, amely a középkorban kiváltképpen használatos volt a magyarok megjelölésére, már 862. évi események kapcsán olvasható a franciaországi Szent Bertin kolostor latin nyelvű évkönyvében. Az évkönyv (*Annales Bertiniani*) 862 és 882 közti részét az a Hinkmar írta, aki 845-től 882-es haláláig reimsi érsekként a Nyugati Frank Birodalom (Franciaország) legmagasabb vezető köreihez tartozott. A nemzetközi szakirodalom kiváló történeti műnek tekinti Hinkmar munkáját, amely a tárgyalta korszakra nézve „a legértékesebb kútfő”-nek számít. Azaz elsődrendű történeti forrásról van szó. Értékét az is növeli, hogy íróműhelyében az érsek a friss ismeretek birtokában – lehetőség szerint – naponként diktálta a scriptoroknak műve újabb és újabb részleteit.

Írásunk tárgya azon kérdés vizsgálata, hogy vajon a Szent Bertin Évkönyvben található *Ungri* (Vngri) elnevezés a magyarokat jelöli vagy pedig nem. Másként megfogalmazva: a francia évkönyv forrása-e a korai (IX. századi) magyar történelemnek avagy nem, miután más magyar vonatkozású adata nincs, csak az *Ungri* népnév.

A Szent Bertin Évkönyv a 862-es évnél – egyebek mellett – a következőket írja:

„Dani magnam regni eius [sc. Ludovici regis Germaniae; kiegészítés: M. F.] partem cede et igni uastantes praedantur. Sed et hostes antea illis populis inexpecti

qui Vngri uocantur regnum eius depopulantur.”

Az idézett részlet első mondata természetesen a dánokra utal. A második mondatot, éppen az *Vngri* (=Ungri) miatt, a magyar és a külföldi kutatók túlnyomó többsége Pray György 1761-es állásfoglalása óta a *magyarokra* vonatkoztatja, és a szöveget úgy értelmezi, hogy 862-ben, amidőn a dánok támadták és pusztították Német Lajos országa (=birodalma, királysága) nagy részét, az ottani népek számára korábban ismeretlen ellenségek, akiket magyaroknak hívnak, ugyancsak pusztították a király országát, ti. Németországot. E szakemberek szerint tehát a részlet második mondatában szereplő Ungri (*Vngri*) népnév a *magyarokat* jelöli, s ez a 862-es adat az *első* eset arra, amidőn az Ungri népnév írott, kortárs *latin* forrásban a magyarok megnevezésére szolgál.

A Szent Bertin kolostor évkönyvének idézett passzusát azonban az elmúlt száz évben három nagy kritikai támadás is érte. 1898-ban Mátyás Flórián, 1987-ben Ungváry Jenő, 1998-ban pedig Róna-Tas András részesítette e szövegrészt komoly, érdemi kritikában. Mindhárom szerző bírálatának lényege az, hogy az Ungri népvét tartalmazó mondat 862-re nézve *nem* tekinthető a magyar história forrásának! Mátyás Flórián a bizonyosság szintjén, Róna-Tas pedig a feltételezés szintjén úgy látja, hogy a kérdéses mondat utólagos (X. századi) hiteltelen *interpolatio* (azaz kései betoldás), míg Ungváry Jenő szerint a mondat ugyan *eredeti* szöveg, tehát nem *interpolatio*, viszont nem a magyarokra vonatkozik, mivel az Ungri ethnonym ezen a helyen nem a magyarok, hanem egy másik nép (mégpedig egy, a Keleti Frank Birodalomban, vagyis a Német Birodalomban élő *pannóniai* nép) megjelölésére szolgál.

Tanulmányunkban – terjedelmi korlátok miatt – csak Ungváry Jenő nézetének bírálata,

azaz cáfolatára szorítkozunk, mivel úgy véljük: ha be tudjuk bizonyítani azt, hogy a kérdéses mondat Hinkmartól, a kortárs szerzőtől származó *eredeti* szöveg, tehát nem utólagos *interpolatio*, s benne az Ungri népnév 862-re vonatkozóan a magyarok elnevezésére szolgált, akkor ezáltal Mátyás Flórián és Róna-Tas András felfogását is cáfolni fogjuk. 1997-es dátummal jelent meg a Magyar Nyelvben UNGVÁRY JENŐ tanulmánya, amely kifejezetten a Szent Bertin Évkönyv kérdéses mondatával foglalkozik. Ungváry azt a kérdést vizsgálta, hogy a *qui Vngri uocantur* mellékmondat a *hostes... inexpecti* (ismeretlen ellenségek) avagy az *illis populis* (azon népek) kifejezésre vonatkozik-e. S valóban, a szöveg értelmezése szempontjából ténylegesen ez az alapvető kérdés! A kétféle értelmezés ugyanis lényegesen eltér egymástól, és lényegesen befolyásolja az Ungri népnév jelentését. Miután Ungváry vizsgálatából kiderült, hogy *nyelvtanilag-grammatikailag* a relatív mondat mindegyik említett kifejezéssel kapcsolatba hozható, s így a kérdés *nyelvtanilag* nem dönthető el, ezért *tartalmi elemzés* révén kísérelte meg a probléma eldöntését. Tartalmi elemzése szerint a dánok pusztításairól tájékoztató mondat *párhuzamba* állítható az ismeretlen ellenség dúlásairól szóló mondat. S mivel Ungváry értelmezésében a dánok esetében minden korabeli olvasó számára világos volt, hogy a dánok *észak felől* támadták a Német Királyságot, ezért úgy véli: nyilvánvalóan az ismeretlen ellenség esetében is a második mondatban az évkönyvíró szintén megadta azt: *hol, mely területen* támadta és dúlta fel az ismeretlen ellenség a Német Királyság földjét. Ungváry éppen ezért úgy fogalmaz, hogy a kérdéses területet, azaz a támadás helyét az évkönyvíró *éppen* az Ungri népnévvel, és ezen keresztül az Ungri nevű nép által lakott – a Keleti Frank (= Német) Birodalomhoz tartozó – *pannóniai terület* hozta az olvasó tudomására. Szerinte

csupán ily módon tekinthető a mondat értékes információnak, egyébként nem. Vagyis Ungváry okfejtésében a *qui Ungri vocantur* mellékmondat az *illis populis* kifejezésre vonatkozik, s annak az Ungri névő pannóniai népnek a megnevezésére szolgál, amelynek földjét – a Német Birodalom részét képező – Pannóniában az Ungri nép számára ismeretlen ellenség feldúlta. E pannóniai nép létezése mellett tanúskodik Ungváry szerint egy 860-as, német uralkodói oklevél Wangari (= Ungri?) adata is, amely a mai Burgenland vidékére utal.

Ungváry tehát az Ungri népvét nem a magyarokra, hanem pontos, közelebbi etnikai azonosítás nélkül egy – a birodalomban élő – *pannóniai* népre vonatkoztatta, és emiatt természetesen a mondat tartalmát sem hozta kapcsolatba a magyarsággal. Ezáltal pedig felfogása szerint a Szent Bertin Évkönyv megszűnt a magyar história forrása lenni. Ezt világosan kifejezi a szövegrésznek általa adott fordítása is: „A dánok az ő [= Lajos király; kiegészítés: M. F.] országa nagy részét öldökléssel és tűzzel pusztítva zsákmányolják. De olyan ellenség is dúlja az ő országát, amelyik ezelőtt azon népek számára, akiket ungroknak neveznek, ismeretlen volt.”

Mi azonban úgy véljük, hogy Ungváry szövegértelmezése teljesen *téves*. Először is elhibázott és erőltetett az a *párhuzam*, amit ő a két mondat (ti. a dánok támadása és az ismeretlen ellenség támadása) között felállított. Szerintünk ugyanis *tényleges* párhuzam a két mondat között éppen abban van, hogy Hinkmar egyik esetben sem közölte a támadás pontos földrajzi helyét, irányát. Nem közölte ezt az érsek egyszerűen azért, mert nyilvánvalóan ő maga sem tudta. Ennélfogva Ungváry következtetése is *téves* és erőltetett. Hiszen a messzi távolból *ténylegesen* honnan tudhatta volna Hinkmar reimsi érsek azt, hogy egy – az Ungváry által feltételezett – birodalmi nép (ti. az ún.

pannóniai Ungri nép) számára ki volt 862-ben ismert ellenség, ill. ki volt ismeretlen ellenség. Ezt nyilván csak a feltételezett Ungri nép tudhatta, de Hinkmar nem!

A továbbiakban Hinkmar *nyelvhasználat*a (usus scribendi) vizsgálata révén *filológiai* érvekkel azt fogjuk bizonyítani, hogy a *qui Ungri vocantur* mellékmondat a *hostes inexpert*i (= ismeretlen ellenségek) kifejezésre vonatkozik (s nem az *illis populis* kifejezéssel áll közvetlen kapcsolatban). Először is: véleményünk szerint az *illis populis* esetében a *brachylogium* (rövidítéses mondat szerkesztés) egyik megjelenési formájáról lehet beszélni, amely – mint nyelvi-stilisztikai fogás – különben az évkönyv szövegében másutt is megtalálható, tehát jellemző Hinkmar érsek egyéni írói stílusára. Konkrétan ez azt jelenti, hogy a szerző – miután mind az *illis populis* kifejezés előtti mondatban, mind pedig az utána következő szövegrészben is – használja a *regnum* főnevet, emiatt a *rövidség kedvéért* az *illis populis* mellett eltekintett a *regnum* megfelelő alakjának (*regni*; sing. Gen.) újabb kiírásától, de az valójában oda értendő. Azaz értelmileg arról van tehát szó, hogy a keleti frank területekre zúduló ellenség általában véve a megtámadott német *birodalom* (*regnum*) *népei* számára volt ismeretlen, amely népeket összefoglalóan soha senki sem nevezett Ungrinak, eszerint viszont a *qui Ungri vocantur* nem az *illis populis*ra vonatkozik, hanem a *hostes inexpert*i kifejezésre, és így az *Ungri* név az addig *ismeretlen* támadó nép jelölésére szolgált.

Másodszor: megerősíti e következtetést a *populus* szó használata is. Megállapítható ugyanis, hogy Hinkmar érsek a *nép* jelentésű *populus* főnév használatában egyértelműen és következetesen járt el. A reimsi főpap a népnevek (pl. Bulgari, Frisii) mellett a *populus* szót egyes számban használja. Három esetben azonban a *populus* szó többes számban, ill. többes számú értelemben for-

dul elő, mégpedig két esetben akkor, amikor vagy a Nyugati Frank vagy a Keleti Frank Birodalom *több* népéről beszél a szerző, ami érthető, hiszen etnikailag mindkét frank állam heterogén összetételű, soknemzetiségű ország volt. Minthogy elemzett mondatunkban birodalmi eseményekkel kapcsolatban a *populus* ugyancsak többes számban olvasható (s a többes számra az egész szövegben ez a harmadik példa), nyilvánvaló: ebben a harmadik esetben is a többes szám miatt a *populus* főnév a Keleti Frank Birodalom *több* (ill. valamennyi) népére vonatkozik. Viszont a feltételezett pannóniai Ungri nép – ha a valóságban létezett is –, csak egy volt a keleti frank állam sok népe közül. Egyetlen birodalmi nép neve pedig nem utalhat a német királyság *több* (valamennyi) népére! Ebből pedig értelemszerűen megint csak az következik, hogy a szövegben az Ungri népnév nem egy feltételezett birodalmi etnikumot jelöl, hanem az ismeretlen ellenség megnevezése volt.

Harmadszor: a *relatív mondatok* esetében is következetesen járt el Hinkmar a többértelműség elkerülése és az egyértelműség biztosítása érdekében. Ebből fakad az, hogy a vonatkozó névmás (pl. qui 3) következetesen és rendre a közvetlenül előtte (ill. a hozzá közelebb) levő szóra utal, azzal áll szoros kapcsolatban. A pronomén relativum következetes használata alapján világos, hogy a *qui Ungri vocantur* mellékmondat a hozzá közelebb álló *inexpertus* (= 'ismeretlenek' értelmű) szóra, s nem a távolabb levő *populus* (= 'népek' jelentésű) szóra vonatkozik. Ebből pedig ismét csak az következik, hogy az Ungri népnév a birodalom népei számára a támadó és addig ismeretlen ellenség megnevezésére szolgált.

Hangsúlyoznunk kell: magától értetődően ismeretlen ellenségnek a birodalmi népek számára a birodalomban vagy annak közvetlen közelében élő nép nyilván nem tekinthető, hiszen a birodalomban vagy

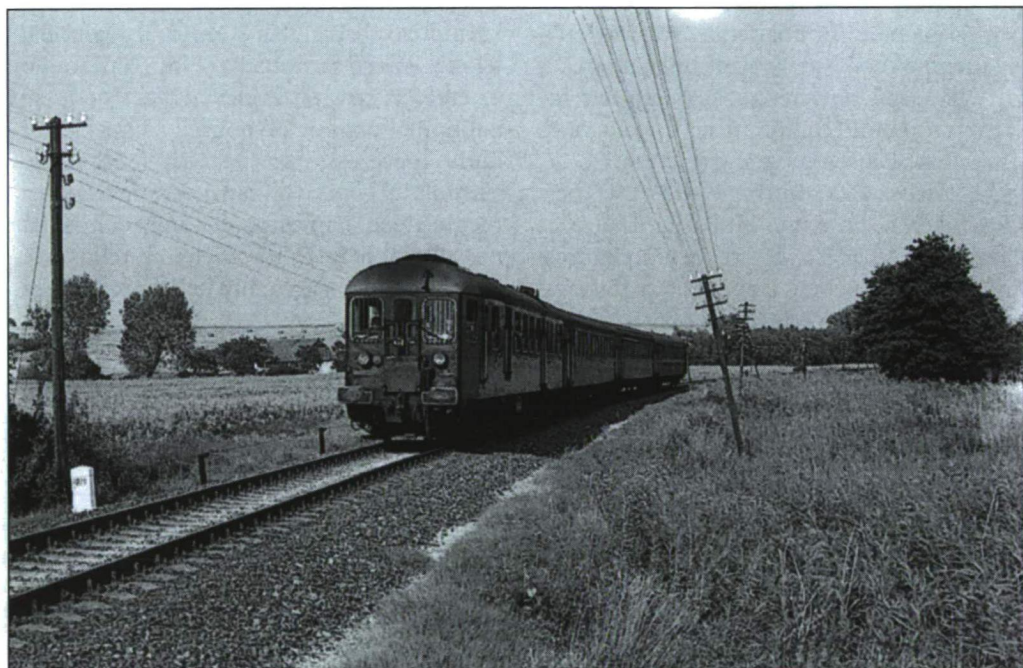
annak szomszédságában élő népeket jól ismerték. Ismeretlen ellenségként csak a Keleti Frank Királyságtól földrajzilag *távolabbi* nép jöhet számításba, amely azonban katonai akciói révén képes volt elérni távoli lakhelyéről a német területeket. E történelmi földrajzi feltételeknek pedig az ekkor (862-ben) már Etelközben élő magyarság teljes mértékben megfelelt, ráadásul az Ungri népnév a szlávok révén par excellence használatos volt e korban a magyarok jelölésére.

Mindaz azt jelenti, hogy a Szent Bertin Évkönyv kiállta a kritikák próbáját. Azaz a 862-es évnél szereplő Ungri ethnonym – a következetes nyelvhasználat tanúságai alapján Hinkmar érsek *eredeti* lejegyzésében – az etelközi hazájukból német területek ellen kalandozó hadjáratot vezető *magyarságot* jelölte. Azaz e forrásban az Ungri ethnonym az etelközi magyarok neve volt, s nem egy pannóniai onogur (Wangari; Ungri?) etnikum elnevezésére szolgált. Ily módon szerintünk is – a hagyományos felfogásnak megfelelően – a francia évkönyv változatlanul a korai magyar történelem hiteles, értékes s egyben a legrégebbi keletkezésű forrásának minősül.

Irodalom

- ☞ DEVISSE, J.: *Hincmar. Archevêque de Reims (845–882)*. I–III. Geneve, 1976.
- ☞ GRAT, F. – VIELLIARD, J. – CLEMENCET, S.: *Annales de Saint Bertin*. Paris, 1974.
- ☞ KIRÁLY P.: A VIII–IX. századi Ungarus, Hungar, Hunger, Hungarius, Onger, Wanger személynevek. In *Magyar Nyelv*, (83) 1987. évf. 162–180., 314–331.
- ☞ KRISTÓ GY.: *Hungarian History in the Ninth Century*. Szeged, 1996.
- ☞ MAKK F.: Egy őstörténeti kézikönyv margójára. In *Aetas*, 1997/2–3. 161–188.
- ☞ MAKK F.: A magyarok Ungri nevééről. In *Szolnoki Tudományos Közlemények*. I. Szolnok, 1998. 94–101.

- ☞ MÁTYÁS FL.: Chronológiai bírálat egy honfoglalás előtti magyar hadjáratról Németországban. In *Akadémiai Értesítő*, (1898) 382-387.
- ☞ RÓNA-TAS A.: Folytassuk a vitát! In *Aetas*, 1998/2-3. 216-226.
- ☞ RÓNA-TAS A.: *A honfoglaló magyar nép*. Bp., 1996.
- ☞ SCHRÖRS H.: *Hinkmar, Erzbischof von Reims*. Freiburg, 1884.
- ☞ UNGVÁRY J.: „...qui Ungri uocantur.” In *Magyar Nyelv*, (93) 1997. 441-446.
- ☞ WAITZ, G.: *Annales Bertiniani. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum*. Hannoveræ et Lipsiæ, 1883.

VASÚTI KÉPESLAPOK (6.)

A BBMOT 646-OS MOTORKOCSI AZ EGYKORI DUNA-DRÁVA VASÚTON NAGYMÁNYOK ELŐTT FÉNYKÉPEZTE IFJ. KUBINSZKY MIHÁLY 1977. AUG. 5-ÉN

Szenészi Katalin

A Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Könyvtári Központjának rövid története

Költözések, szerkezeti felépítés

Ha a központ és a könyvtár szavak kapcsolatát halljuk egy nagyobb épület jut eszünkbe, ahol az olvasók kéréseit sok könyvtáros teljesíti, számos szolgáltatás áll rendelkezésre egy helyen a tudásszomj enyhítésére. A JGYTF-en nem egy helyen található a könyvtári szolgáltatások minden szintje. A széttagoltság okára az intézmény történetében találhatunk választ.

A JGYTF 125 éves könyvtárát négyszer állították fel az intézmény sorsfordulói után. Mind a négyszer a tanított diszciplínák szerint. A könyvtárunk múltja homályba vész; írás nem szól róla, csak tárgyi emléktöredékek vannak. Régi könyvek pecsétjei, címkéi, némi katalógusmaradvány, néhány fénykép vall a kezdetekről. A főiskola gazdag RMK anyagának pecsétjei bizonyítják, hogy a könyvtárát intézményünk elődjénél négy évvel korábban, 1869-ben, a Budai Állami Tanítóképző keretei között állították fel. A tanárképző főiskola jogelődjét Budapesti Állami Polgáriskolai Tanítóképző Intézetként 1873-ban hozták létre és csatolták a Paedagogiumhoz. A két tanítóképző a tantárgyak szerint szerveződő szemináriumok könyvtárait 1911-ig közösen használta. Amikor az elemi tanítóképző új épületbe költözött, a polgári tanítóképzőre hagyta könyveinek nagy részét. Az állománygyarapítás vásárlással és ajándékozással történt. Ebből az időszakból származik az az RMK anyag, amit a főiskola máig megőrzött. Az ajándékozók közül ki kell emelni Kiss Áront, az intézmény tudós tanárát, majd igazgatóját, az egykori pedagógiai szakíró, az első Országos Pedagógiai Könyvtár megszervezőjét.

1923-ban a Paedagogium és az Erzsébet Nőiskola egyesítése és Szegedre költözése után az épület oly szűknek bizonyult, hogy a könyvek egy részét hosszú időn át nem tudták elhelyezni, pusztulásnak indultak. A helyszűke, az oktatott tárgyak szerinti könyvelhelyezés tradíciója, a könyvtárkezelés tanárookra és diákokra háruló feladatai okán a könyvek ismét tanszékekre kerültek.

A II. világháborúban az épületet katonai célokra foglalták le, berendezéseit Sopronba szállították, a főiskola könyveit pincékben helyezték el. 1944. október 11-én kezdődött meg az épület és a felszerelés visszaszerzése. 1945-ben a főiskola megkezdte működését. A könyvtárát a helyhiány miatt ismét a tanszékeken állították fel. A könyvtári feladatokat oktatók látták el, később helyenként adminisztrátorokat, 1962-től a nagyobb állománnyal bíró tanszékeken függetlenített könyvtárosokat alkalmaztak. Az 1950-es években kezdett dolgozni az első függetlenített könyvtáros, Kajtar Gizella, nem a szakmai irányítás, hanem a leltári fegyelem miatt. Ebben az időben a Petőfi Kollégiumban volt a könyvtár. 1960/61-es főiskolai értesítőben szerepel Simor Jánosné könyvtáros neve, aki központilag leltározta a könyveket, és szerzői katalógust épített. Létszámban fokozatosan bővült a Központi Könyvtár. A munkacsoport szerzeményezéssel, feldolgozással, módszertannal, és tájékoztatással foglalkozott. Az 1962/63-as főiskolai értesítőben már külön címszóban szerepel a könyvtár. Az 1973-ban megjelent Almanach így ír a könyvtárról: „A főiskola könyvtára az oktatók és a hallgatók felkészüléséhez, tudományos munkájához biztosítja a könyvtári dokumentációs szolgálatot. A könyvtár

vezetője irányítja a tanszéki könyvtárak munkáját.” Az 1970-es években alakult meg a Főiskolai Közművelődési Könyvtárosi Kör. Az akkori Központi Könyvtár vezetője és a Teleki Kollégium igazgatója kezdeményezésére alapfokú könyvtáros képzés indult.

1979-ben fölcillant a remény, hogy egy új önálló épületbe költözzön a könyvtár. A tervrajz is elkészült: a kétemeletes épületben a könyvtár mellett étterem és konyha kapott volna helyet a földszinten, az emelet teljes területe olvasóterem lett volna, kutatószobákkal. A terv csak terv maradt.

1979-től kísérletképpen három tanszéken áttértek a könyvesbolti vásárlás helyett a Könyvtárértékesítő Vállalat Könyvtárellátó Osztályától (KELLO) történő beszerzésre. Így a könyvek katalóguscédulákkal, Cutter-számokkal ellátva érkeztek. A kísérlet sikeres volt, ezért 1980-tól a beszerzett könyvek nagy részét a KELLO szállította minden egységnek. A könyvtárosoknak több idejük maradt az olvasókkal való foglalkozásra, szakirodalom-gyűjtésre, a könyvtárhasználat oktatására.

1989-ben a Hámán Kató utcai (ma Szent Ferenc utca) épületbe költözött a Központi Könyvtár, sajnos továbbra is szűkös körülmények közé. Az épületcserét az indokolta, hogy az 1989/1990-es tanévben megalakult Könyvtártudományi Tanszék is ebben az épületben nyert elhelyezést, szakmai kapcsolatok szempontjából szerencsés volt a földrajzi közelség. 1990-ben Kiss Ferenc irodalomtörténész igen értékes könyvtárát megvásárolta a főiskola, mely feldolgozás után a Magyar Irodalom Tanszék könyvtárában nyert elhelyezést. 1990-ben szerezte be a Központi Könyvtár első számítógépét, amelyet azóta számos újabb követett. Ebben az évben csatlakozott a könyvtár a Könyvtári és Informatikai Kamarához.

1993 nyarán a Központi Könyvtár ismét költözött. A főiskola a Kossuth Lajos Lakta-

nyától kapott épületeket a Hattyas sor 10. szám alatt. Ide költözött a könyvtár öt irodába, ahol a szerzeményezés, az állományba vétel, a feldolgozás és a tájékoztatás folyik. 1994-től nevezik egységünket Könyvtári Központnak (Központi Könyvtár helyett), mivel a helyszűke miatt nem tud a teljes körű könyvtári szolgáltatást egy helyen nyújtani.

Raktározási rend, katalogizálás, leltározás és szerzeményezés

Az 1873-ban alapított Budapesti Állami Polgáriskola és a hozzácsatolt Paedagogium 1911-ben bekövetkezett helybeni szétválásig közösen használta a könyvtárat. A közös könyvtárhasználat rendje a Szegedre költözésig megmaradt. A raktározás egyszerű alfabetikus jelzettel történt, amelyből a római szám a szemináriumi tárgyat jelölte.

A Szegedre költözés után új, négylépcsős jelzetet alakítottak ki. A római számok az oktatott tárgyat, mint főosztályt, a latin kisbetűk az osztályt, a nagybetűk az alosztályokat jelentették; az alosztályoknál az arab szám folyószámként szolgált. Ez a rendszer biztosította a tárgy szerinti keresést. Feltételezhető egy olyan szerzői katalógus, amelynek céduláin a tárgyi raktározási jelzet elemeit használták. Ebből azonban olyan minimális töredékekkel rendelkezünk, hogy nem állapítható meg a katalógus megléte.

A II. világháború után újra leltározási, katalogizálási, raktározási munkába fogtak – szakember bevonása nélkül. Ez a munka meg az 1949/50-es tanévben is folyt. A könyveket a többi taneszközzel együtt a kitömött baglyokkal, az emberi csontvázzal vegyesen az állóeszköz leltárba írták be. Később a tanszékek egyedi nyilvántartású leltárkönyveket fektettek fel nyitótételként, a tanszékek állományának összesített darabszámát és értékét rögzítették. Így megte-remtődött a leltári fejelem alapja, valamint az állomány egybevonása. Megszüntetve

a korábbi négylépcsős jelzetű rendszerező raktározást, sima leltári folyószám rendjében leltároztak (néhány tanszék kivételével). Ehhez kézzel írott szerzői katalógust szerkesztettek. Hősies munka volt mindez, de a tartalmi keresés 1968-ig lehetetlen volt. Az 1960-as években a létszámban fokozatosan bővülő Központi Könyvtár megvalósította az egységesítést a beszerzésben, feltárásban, ellenőrzésben, de a huszonhat különálló egységre tagolódo könyvállomány tartalmi feltárása felemás módon oldódott meg: tanszéki szakkatalógusok felállításával anélkül, hogy központi szakkatalógus készült volna.

1980-tól a Központi Könyvtár teljesen áttért a Könyvtárértékesítő Vállalat Könyvtárellátó Osztályától történő beszerzésre a könyvesbolti vásárlás helyett. A könyvek katalóguscédulákkal, kölcsönző kártyákkal érkeztek. A katalóguscédulák felhasználásával megkezdődött a központi szak- és a tanszéki tárgyszó katalógus építése.

1994-től 1997-ig a PCLIB integrált könyvtári rendszer alkalmazásával történt az állományba vétel, a katalogizálás.

1997-ben tért át a Könyvtári Központ a Voyager integrált könyvtári rendszer használatára. Katalógusunk így elérhető az interneten (<http://www.lib.jgytf.u-szeged.hu/voyager/opac>) keresztül.

A Könyvtári Központ munkatársai voltak:

Bali Péterné	1975–1986
Barátné Dr. Hajdu Ágnes	1986–1988
Bartók Pálné	1966–1972
Csompilla Mária	1980–
Farkas Mihályné	1972–1984
Dr. Gábor Kálmánné	1988–1992
Gaál Károlyné	1970–1988
Groditzki Sándorné	1978–1986
Horváth Eszter	1995–1996
Horváth Gáborné	1977–

Kajtár Gizella	1953
Karikó Sándorné	1976
Kozma Gyula	1969
Molnár Katalin	1992–1995
Molnár Mariann	1990–1993
Németh Istvánné	1972–1986
Nagy Júlia	1972–1976
Nagyné Márton Valéria	1990–1993
Perényi Sándorné	1976
Rátkai István	1973
Dr. Simon Emilné	?–1990
Simor Jánosné	1960–1966
Dr. Szórádi Zoltánné	1983–1994
Szil Tamásné Szabó Szibilla	1990
Tóth Endréne	1963
Dr. Ventilla Sándor	1967–1973

Bibliográfia

- ☞ ÁBRAHÁM EDIT: Egy főiskolai könyvtár hétköznapijai. In *Csongrád Megyei Könyvtáros*, 1980. 1–2. sz. 3–7. p.
- ☞ BALI PÉTERNÉ: A Juhász Gyula Tanárképző Főiskola könyvtára. In *Csongrád Megyei Könyvtáros*, 1979. 4. sz. 167–169. p.
- ☞ Juhász Gyula Tanárképző Főiskola. In *Csongrád Megyei Könyvtáros*, 1989. 1–2. sz. 114–115. p.
- ☞ Juhász Gyula Tanárképző Főiskola. In *Csongrád Megyei Könyvtáros*, 1990. 1–2. sz. 122 p.
- ☞ Juhász Gyula Tanárképző Főiskola. In *Csongrád Megyei Könyvtáros*, 1990. 3–4. sz. 203. p., 212–213. p.
- ☞ Juhász Gyula Tanárképző Főiskola. In *Csongrád Megyei Könyvtáros*, 1991. 1–2. sz. 97. p., 109. p.
- ☞ Juhász Gyula Tanárképző Főiskola. In *Csongrád Megyei Könyvtáros*, 1991. 3–4. sz. 182–183. p.
- ☞ Juhász Gyula Tanárképző Főiskola. In *Csongrád Megyei Könyvtáros* 1992. 1–2. sz. 74–75. p.
- ☞ Juhász Gyula Tanárképző Főiskola. In *Csongrád Megyei Könyvtáros*, 1992. 3–4. sz. 208–209. p., 228–229. p.

- ☐ *A Juhász Gyula Tanárképző Főiskola évkönyve, 1978/1979. Szeged, 1980*
- ☐ MOLNÁR KATALIN: Hét épületben 33 könyvtár. In *Tűz*, 1991. 11. sz.
- ☐ NÉMETH ISTVÁNNÉ: Egy stúdium iránt való jámbor szándék. In *Csongrád Megyei Könyvtáros*, 1979. 3. sz. 99-101. p.
- ☐ NÉMETH ISTVÁNNÉ: Adottság és lehetőség határán. In *Csongrád Megyei Könyvtáros*, 1981. 1-2. sz. 15-18. p.
- ☐ *A Szegedi Juhász Gyula Tanárképző Főiskola évkönyve, 1990/91. és 1991/92. tanév. Szeged, 1992*
- ☐ *A Szegedi Pedagógiai Főiskola értesítője, 1960/61. Szeged, 1960.*
- ☐ *A Szegedi Pedagógiai Főiskola értesítője, 1961/62. Szeged, 1961*
- ☐ *A Szegedi Pedagógiai Főiskola értesítője, 1962/63. Szeged, 1962*
- ☐ *A Szegedi Tanárképző Főiskola Évkönyve az 1963/64-es tanévről. Szerk.: KÁVÁSSY SÁNDOR. Szeged, 1964.*
- ☐ *Tájékoztató füzet az I. éves főiskolai hallgatók részére, 1994/95 tanév. Szeged, 1994.*
- ☐ *Tanárképző Főiskola, Szeged: Almanach. Szeged, 1973.*

VASÚTI KÉPESLAPOK (7.)

A 375, 693 PÁLYASZÁMÚ SZERTARTÁNYOS GŐZMOZDONY
VIZET VÉTELEZ ACSA-ERDŐKÜRT ÁLLOMÁSON
FÉNYKÉPEZTE DR. KUBINSZKY MIHÁLY 1970. AUGUSZTUS 19-ÉN

„Ha elfogulatlanul ki tudjuk mondani, hogy Beethoven és Goethe német volt – de Hitler is, akkor jó úton járunk.”

GUIDO KNOPP: *Ne féljünk Hitlerrel!*

Bp., 1997, Magyar Könyvklub

* * *

Ha egy magyar Németországra gondol, három kép dereng fel lelki szemei előtt; életvidám, nagyhasú, sört vedelve mulató bajorok, a német futballválogatott, akik „akkor is győznek, ha veszítanak”, és a nürnbergi szónoiki emelvényen parádézó „Führer”, Adolf Hitler.

Oszt rák létére ő lett a legismertebb német a világon, nevét mindenki ismeri, és tettei, sajnos maradandóbbnak bizonyultak Wagner zenéjénél, Schiller verseinél vagy Gerd Müller bombagóljainál.

Mindenki jól ismeri a Chaplin-bajuszos diktátor rémtetteit, a háború borzalmait, '45 után talán senkiről nem írtak annyit, mint róla, s talán senkiről nem olvastunk annyit, mint róla. S Németországra azóta is ránehezül a szétterjesztett szárnyú sas árnyéka, megbélyegezve Európa egyik legrégebbi kultúrnemzetét. Ahogy Guido Knopp, a németajkúak körében rendkívül népszerű közíró és történész írja könyvében: „Olyan szívesen lennénk már normális ország! De mindig újra és újra beleverik az orrunkat. Mi még mindig Hitler örökösei vagyunk, akár akarjuk, akár nem.”

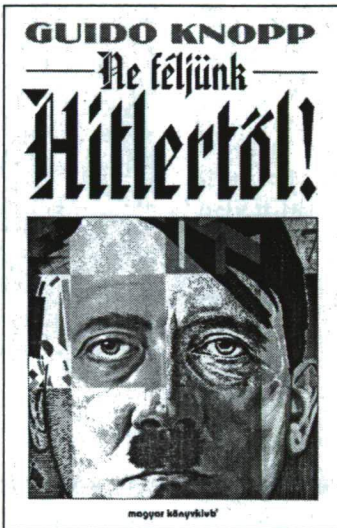
Itt van tehát kezünkben Knopp könyve, mely az általa készített és nálunk is vetített dokumentumfilm-sorozat alapján íródott, olyan német történészek bábáskodása mel-

lett, mint Hartl, Brauburger, Deick, Gültner és Müllner. Ők adnak tudományos igényt az ismeretterjesztő és gondolkodtató célzatú munkának. S a *Ne féljünk Hitlerrel!* igazi kuriózum a rokon témájú művek sorában. Nem egy újabb életrajz, öt fejezete a hitlerizmus, Hitler öt arcát tárja elénk; a csábítóét, a magánemberét, a diktátorét, a hódítóét és a bűnözőét, fantasztikus képeket, filmkockákat mellékelve a rendkívül olvasmányosra sikeredett fejezetek mellé.

Őszinte könyv ez, a német történelem legsötétebb korszakáról, őszintén megírva, ahogyan a Harmadik Birodalom uráról csak egy német történész írhat, a huszadik század keserű kutatójaként.

Eltelet több mint öt évtized a borzalmak óta, s itt az ideje, hogy a németek mérleget készítsenek maguknak, állítsa könyvében Knopp, mert ezt más nem teheti meg helyettük. Az elmúlt ötven év alatt sikerült meg-, illetve kiismerni Hitlert, s ahogy a könyv címe is utal rá, nem kell félni többet tőle, bátran szembe fordulhatnak az azóta felnőtt generációk a náciizmus örökségével.

Le kell vonni a tanulságokat a múltból és annak következményeiből, de nem azért, hogy ezért örökre elítéljünk egy nemzetet, hanem azért, hogy okuljon a világ belőle, s többé senki ne vágyódjon nem megfelelő időkben, nem megfelelő vezetőik, politikusok után. Bár vannak olyanok, akiknek érdekük ezt hangoztatni, de egyet kell értenünk a szerzővel, hogy olyan, mint

kollektív bűn nem létezik! „Ha elfogulatlanul ki tudjuk mondani, hogy Beethoven és Goethe német volt – de Hitler is, akkor jó úton járunk.”

Létezik viszont a kollektív felelősség, a náciizmus rémtetteiért és azok elkövetőiért, Auschwitzért és Hitlerért. Knopp írja erről; „Mindkét sebet el kell fogadnunk. Fájdalmukat át kell éreznünk. Mindkettő szerves és kitörölhetetlen része történelmünknek. Aki ezt belátja, az a hazafi.”

Az ilyen és ehhez hasonló könyvek hiányoznak az ezen korszak magyar történelmét kutatók műveinek végeláthatatlan sorából...

DÖBÖR ANDRÁS

Ellenkező előjellel

RÁKOSI MÁTYÁS:

Visszaemlékezések, 1940–1956.

Bp., 1997, Napvilág Kiadó.

* * *

Alapvető mű jelent meg a magyar könyvpiacra. Nem akárminek a visszaemlékezéseit olvashatja a mai olvasó először. A több mint 30 évvel ezelőtt papírra vetett sorokat csak 1997-ben adhatta ki magyar kiadó! Aki jobban meg akarja ismerni az egykori kommunista diktátort, feltétlenül el kell olvasnia ezt a több mint ezer oldalt!

Milyen ember volt Rákosi Mátyás? A *Visszaemlékezéseket* olvasva azt mondhatjuk, hogy nem lehet erre válaszolni. A családjáról, magánéletéről semmit sem tudhatunk meg. Sajnos, csak főképpen az 1940-től kezdődő időszakkal foglalkozik részletesen. (1925-től 1940-ig ült a szegedi Csillagban – egy ideig Szálasival.) Átlagon felüli műveltséggel rendelkezett. Több nyelven tudott.

Tipikus moszkovita volt, mindenben egyeztetett Sztálinnal. Az 1945-től 1947-ig terjedő időszakban a politikai ellenfeleit gyakran ellenségnek nevezi.

Bizonyos értelemben nem könnyű olvasmány, mert nagyon oda kell figyelni, hisz mindenről a maga természetességével számol be minden magyarázat nélkül, de ugyanúgy annak ellenkezőjéről is! Érdekes, hogy

az egykori pártlapra, a Szabad Nép-re gyakran Népszabadságként emlékezik vissza! Nagyon megdöbbenő, hogy a szovjetunióbeli száműzetésében sem tagadott meg semmit! A bukását tulajdonképpen abban látja, hogy elhanyagolták a pártmunkát! 1971. február 23-án „minden bonyodalom nélkül” temették el Budapesten.

A következő – 1948-ból származó – Rákosi-féle eszmefuttatást ajánlom minden kommentár nélkül a leendő olvasóknak a 473. oldalról: „A mi véleményünk, hogy

azok az elvtársak, akik azelőtt jobboldaliak voltak és most átmentek a baloldalra, nagy szolgálatot tennének, $\frac{1}{4}$ ha nem elégednének meg azzal, hogy átmentek a másik oldalra, hanem megmondanák őszintén és nyíltan, a többiek okulására, hogy hol, mikor és hogyan tévedtek, mi vezette őket félre, vagy ki vezette őket helytelen útra és ők maguk is, hogyan vittek másokat helytelen útra. Ezzel meggyorsítanák és elmélyítenék az egészséges fejlődést.”

RAPAJKÓ TIBOR

VASÚTI KÉPESLAPOK (8.)

BALATON EXPRESSZVONAT ÉRKEZIK KESZTHELY ÁLLOMÁSRA
AZ M61, 003 PÁLYASZÁMÚ NOHAB DÍZELMOZDONNYAL
FÉNYKÉPEZTE NOVÁK ANDRÁS 1969 NYARÁN

Mi van a vasfüggöny mögött?

1948–49 táján történt a Szabad Nép szerkesztőségében. A pártlap kritikusa az egyik, eléggé jól sikerült régebbi szovjet filmről kissé fanyalogva írt. Révai, aki akkor a lap főszerkesztője volt, azonnal magához hívatta, és a sárga földig legorombította. „Vegye tudomásul – üvöltötte – hogy a legrosszabb szovjet film is jobb, mint a legjobb amerikai.”

* * *

A magyar szovjet határon lévő záhonyi vasútállomás főnökét beszámoltatja a közlekedésügyi miniszter a félévi átmenő forgalomról. Az állomásfőnök elkezd sorolni: „Kiment az országból 4000 vagon búza, 5000 vagon sertés, 100 000 vagon alumínium, 3000 vagon gyümölcs, 600 vagon bőr...”

A miniszter idegesen szakítja félbe: „Jó, jó, de mi jött be az országba?”

Az állomásfőnök arcrándulás nélkül válaszolja: „A Mojszejev együttes.”

* * *

Akkoriban Budapesten a következő vice fogott közszájon a sztálini emberieségről.

Sztalin egy párttaggyűlésen nagy beszé-

det tart. A teremben halálos csend, mindenki odaadóan figyel. Egyszer csak valaki el-tüsszenti magát. Sztalin abbahagyja a beszédet. A dermedt ijedelem jéghideg borzongással fut végig a hallgatóságon. Sztalin felnéz.

– Ki tüsszentett? – kérdi halkán.

Csend. Sztalin int: a terembe egy csapat GPU legény vonul be, és az első sort ott helyben legéppuskázza.

Ki tüsszentett? – kérdi Sztalin ingerültebben.

Csend. GPU legények. Sortűz: második sor.

– Ki tüsszentett? – kérdi ismét Sztalin. – Kérem, elvtársak, ki tüsszentett?

Ekkor az utolsó sorok egyikében reszketve feláll egy szakállas, öreg, őszhajú muzsik.

– Én voltam, Sztalin elvtárs – mondja remegő hangon.

Sztalin arcára széles, jóságos mosoly ül:

– Kedves egészségére, Ivan Ivanovics elvtárs!

Aczél Tamás – Méray Tibor

Tisztító vihar (Szeged, 1989) című

művéből válogatta KISS GÁBOR FERENC

Számunk szerzői

BÁNKI NAGY ENDRE hallgató (JGYTF); BODNÁR TAMÁS hallgató (JGYTF); CSÁSZÁR ZSUZSANNA hallgató (JGYTF); DÖBÖR ANDRÁS tanár, hallgató (JGYTF–ME BTK); ENGI JÓZSEF közlekedéstörténész (Szeged); FORRÓ LAJOS tanár, hallgató (JGYTF); JAKSA HELGA hallgató (JATE BTK); JANCSÁK CSABA tanár, hallgató (JGYTF–JATE BTK); KATONA ESZTER hallgató (JGYTF); KISS GÁBOR FERENC tanár, hallgató (JATE BTK); KOHÁRI NÁNDOR hallgató (JATE BTK); KOTECZKI ISTVÁN hallgató (JGYTF); MAKK FERENC, DR. történész, tanár (JATE BTK); MARÓTI EGON, DR. nyugalmazott egyetemi tanár, professor emeritus (JATE BTK); MÉNESI GABRIELLA hallgató (JGYTF); NÓTÁRI TAMÁS hallgató (JATE ÁJTK); PAPP SÁNDOR történész, tanár (JATE BTK); RAPAJKÓ TIBOR középiskolai tanár (Elek); SZENÉSZI KATALIN könyvtáros (JGYTF); VINCZE JÓZSEF hallgató (JGYTF); ZAKAR PÉTER történész, tanár (JGYTF).

AKTÍV

TOURIST

Utazások szervezése (kül- és belföldi, egyéni- és csoportos be- és kiutaztatások) ♥ Szakmai- és tanulmányutak (nemzetközi szakvásárok, kongresszusok, üzleti utak) ♥ Aktív utazások (kerékpár- és vízitúrák, slutak) ♥ Rendezvényszervezés (kongresszusok, kiállítások) ♥ Kiadványok készítése (prospektusok, szórólapok, könyvek) ♥ Repülőjegyek (a világ minden tájára) ♥ Nemzetközi menetjegyek (autóbusz, vonat, hajó, komp) ♥ Szállodai szobafoglalások Európában és a tengeren túlra, igény szerinti ellátással ♥ Utazási biztosítások (BP, BBP, apex útlemondás) ♥ Speciális szolgáltatások (Rent-a-Car, belépőjegyek) ♥ Vadásztatás

AKTÍV TOURIST UTAZÁSI IRODA KFT

H = 6722 SZEGED, DÁNI u. 7. Tel./Fax: (62)431-708, 481-562

<http://www.aktivtourist.hu> E-mail: aktivtourist@mail.matev.hu

Szofi Education CIT

Certified Information Technologist

Informatikai képzések

Amit mindenkinek tudnia kell: szövegszerkesztés, táblázatkezelés, alkalmazói szintű gépkezelési ismeretek, internetworking.

Közgazdász hallgatókunk ajánljuk: speciális táblázatkezelő kurzusainkat, ahol a gazdaságstatisztikában tanultakat a gyakorlatban is kipróbálhatják.

Informatikus hallgatóknak ajánljuk: Windows NT, UNIX, Novell Netware, Adatmodellezés, SSADM, Szervezőmódszertan, Számítógép-hálózati rendszergazda, C, C++, Visual C, ORACLE kurzusainkat

Főállású oktatógárdánk, korszerű hardver és szoftver környezetünk, reprezentatív oktatótermeink garantálják képzéseink magas színvonalát. Képzéseinket a térség nagyvállalatai akkreditálták és ajánlják Önnek.

Szofi Magyar-Amerikai Informatikai Oktató- és Konzultációs Központ

Tanulmányi Osztály: Szeged, Boldogasszony sgt. 44. Tel.: 48-77-65, Web: WWW.SZOFI.H

A BELVEDERE MERIDIONALE ALAPÍTVÁNY
ezúton hirdeti meg a

IV. Belvedere

Helytörténeti Pályázatot.

Nevezni a következő kategóriákban lehet:

- I. Szeged és környéke, valamint Csongrád megye történetileg eddig még nem, vagy hiányosan feltárt településeinek helytörténeti feldolgozása.
- II. Bármely korszakból származó visszaemlékezés, napló, emlékirat és levél vagy bármely más eredeti dokumentum gyűjtése közlésre és esetleges feldolgozása.

További feltétel, hogy a pályázati anyag egészében vagy részleteiben publikálatlan legyen.

Leadási határidő: 1999. szeptember 30.

A pályázat elbírálását
a tudományos élet meghatározó tagjaiból álló zsűri végzi.

A kategóriák győzteseinek jutalma 20 000 Ft., valamint pályázati anyaguk megjelentetése a Belvedere Meridionale hasábjain.
A helyezettek értékes könyvjutalmakban részesülnek.

MEGJELENT!!!

**KATONÁK, PAPOK,
POLGÁROK
1848/49-BEN**

Kapható a szerkesztőségben és a jobb könyvesboltokban.